

ȘTEFAN CIOBANU

MEMBRUL ACADEMIEI ROMANE.

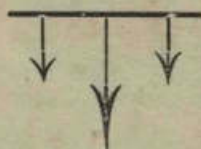
≡≡≡ CULTURA ROMÂNEASCĂ

IN

BASARABIA

SUB

STĂPÂNIREA RUSĂ ≡≡≡

EDITURA

„Asociației Uniunea Culturală
Bisericească din Chișinău”

1923.

PREFAȚĂ.

În toamna anului 1919, într'o conferință ținută la Academia Română¹⁾, am arătat în linii generale fazele prin care a trecut cultura națională la Românii basarabeni, în timpul stăpânirii rusești, am arătat, cum s'a oglindit această cultură în viața unui popor, pe al cărui suflet căta să se altoiască o cultură străină.

Mi-s'au părut puțin cele relevate și mi-am dat silința să adun tot ce mi s'a părut că a fost un reflex al vieții naționale, care respira cu deosebire în masele cele mari ale poporului de jos.

Sunt departe de a-mi face iluzii, că am epuizat întregul material; sunt sigur, că un cercetător mai sârguincios va găsi lucruri noi, care vor schimba poate chiar unele concluzii ale mele.

Am însă mulțumirea sufletească, nădăjduind că lucrarea mea va contribui totuși cu ceva la cunoașterea mai de aproape a sufletului poporului românesc din Basarabia, atât de mult ignorat și de aceia atât de mult expus aprecierilor greșite.

La continuité Roumaine dans la Bessarabie. Bucarest, Extras din „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”. 1920. No. 1.

Pentru acei ce se indoiesc încă despre dreptul Românilor asupra Basarabiei, lucrarea de față va servi, cred, ca un punct de orientare.

Pentru alții poate multe din cele relevate în această lucrare vor părea de puțină importanță, vor părea nimicuri, ce n'ar avea a face cu literatura de azi, cu cultura în genere.

Dar aceste nimicuri sunt fărâmiturile sufletului românesc, care au fost un sprijin în încercările cele grele ale înstrăinării prin care a trecut această frântură răsăriteană a poporului nostru.

Și aici autorul vede justificarea muncii și apariției cărții sale.

ȘT. CIOBANU

Chișinău.
5 Aprilie 1926.

Basarabia în anul 1812.

Tratatul dela București. Cum a reacționat populația românească basarabeană la anexarea Basarabiei de către Rusia. Nemulțumirile în sânul populației. Măsurile guvernului rus pentru a îndulci regimul. Regulamentul dela 1818. Basarabia din punct de vedere cultural înainte de 1812.

Ocupația principatelor românești de către armatele ruse în anii 1806—1812 s'a terminat cu pacea dela București la 16 mai 1812. Două încercări anterioare (la 1806 și la 1809) de a se încheia pacea între Ruși și Turci, n'au reușit, fiindcă Rușii vroeau să ia nici mai mult nici mai puțin întreaga Moldovă și Muntenie, până la Dunăre¹⁾. Cu toate că Turcii n'aveau nici un drept să dispună de teritoriul principatelor românești, n'aveau drept să cedeze nici o palmă din pământurile strămoșilor noș-

1) И Халилова. Основные историческія данныя о Бессараб-б-в. Труды бессарабской губернской ученой архивной комиссіи, vol. II, pp. 25—26.

tri, cu toate acestea în articolul IV al tratatului dela 16 mai se spune: „Prin primul articol al preliminarilor, deja semnate, s'a stabilit, că râul Prut dela intrarea lui în Moldova și până la vărsarea lui în Dunăre, precum și malul stâng al Dunării până la gurile Chiliei și la mare, vor fi granița între ambele imperii“ ...

Iar Rusia recunoșcăoare Turciei, își asumează, ca și Poarta, dreptul de „a ceda și reînțoarce Sublimei Porți Otomane pământul Moldovei, aflător pe malul drept al râului Prut, asemenea și Valahia mare și mică cu cetățile, în acea stare, în care ele acuma se află, cu orașele, târgurile, satele, locuințele și cu toate cele ce se găsesc în aceste provincii“ (art. V al tratatului) ¹⁾.

Evenimentele din Europa din timpurile acelea, războaiele lui Napoleon, rolul Rusiei în Europa după înfrângerea lui Napoleon, au făcut că acest tratat fraudulos, poate unic în istoria omenească să rămâe în vigoare, a făcut ca Basarabia să poarte jugul amar al stăpânirii rusești mai mult de un veac.

Istoricii ruși și rusificați într'un glas arată că această răpire a fost o binefacere pentru poporul românesc din Basarabia, salvându-l de sub robia aziatică a Turcilor și aducându-i „cultură“.

„Situafia generală a Basarabiei în momentul alipirei ei la Rusia era deplorabilă; regiunea era distrusă, grație împrejurărilor; populația suferea de biruri, războaie și năvăliri. Ea nu era sigură de ziua de mâine. Căile de comunicație erau primitive, școli și spitaturi nu erau“ ²⁾. Și toate s'au schimbat cu venirea Rușilor. Dar toate afirmațiile acestea, care

1) Ibidem, pp. 28—29.

2) Юзвезийный сборникъ г. Кшинова, 1812—1912. Предисловіе.

aveau menirea să ascundă adevărul, n'au convins pe nimeni, că Rușii au adus fericire Basarabiei. De fapt chiar actele rusești dovedesc că ocupația rusească și răpirea Basarabiei a fost o adevărată nenorocire pentru populația românească din Basarabia, a făcut, ca populația, ca în timpurile năvălirii popoarelor barbare, să-și părăsească gospodăriile și să se refugieze în munți, în păduri.

Această operă de distrugere a Basarabiei și în deobște a Moldovei și Țării-Românești, Rușii au început-o imediat după ocupație. Arhivele din Chișinău, pline de documente din timpurile acelea, nu sunt încă pe deplin cercetate, dar ceea ce s'a găsit până acuma arată cât au fost săcăluite aceste țări românești, cât a fost sărăcită și maltratată populația românească¹⁾. E deajuns a răsfoi dosarul „*Despre diferite ofense și asupriri din partea militarilor, cauzate locuitorilor Moldovei și Valahiei*” care s'a pășirat în Arhiva senatorilor din Chișinău (No. 31), ca să capeți o idee despre purtările Rușilor în țările ocupate. Ispravnicul ținutului Iași, cum vedem din acest dosar, Mavrocordato la 1808 raportează comandantului armatei rusești, că „*toți locuitorii și mai cu seamă acei cari trăesc pe lângă drumul mare, neconținut se plâng de purtarea din partea militarilor*” (raportul e scris în limba franceză.) Relevând, că militarii nu numai că nu plătesc pentru rechizițiile, pe care le fac, ci „*în localitățile mai îndepărtate de acest oraș (Iași) se poartă cu locuitorii în cel mai nepermis mod...*”

Nu de mult un locotenent trecând prin satul Taboră cu patruzeci de voluntari, i-a chemat pe țărani și le-a ordonat, neavând nici un permis din

1) V. Radu Rosetti. Arhiva senatorilor din Chișinău. Analele Academiei Române vol. XXXI—XXXII.

partea divanului, să-i aducă 122 găini, 200 ouă, de 9 piastri rachiu, și 10 piastri în bani, și bătându-i binișor pe doi, i-a pus pe țărani să-i dea adevăriniță, cum că el a trecut în liniște prin acest sat". Din plângerile locuitorilor către Divan, anexate la acest dosar, se vede, ce neliniște a cuprins țările românești, din cauza jafurilor, rechizițiilor, corvezilor etc.

Divanul Moldovei, văzând dezastrul spre care merge țara din cauza purtărilor militarilor ruși, a avut curajul să prezinte la 17 Octombrie 1803 împulernicului Rusiei Cușnicov un memoriu în care între altele se spune :

"Istovirea puterilor locuitorilor săraci, soarta lor plină de oboseală, disperarea a fi în situația de a suporta greutățile puse pe ei și hotărârea lor definitivă a se refugia mai cu seamă în unele sate din județele Moldovei de jos, nu numai ne-au pus pe gânduri, dar ne-au adus la o scârbă sufletească".

Arătând că populația grație greutăților, birurilor mari, „podvoritului“, rechizițiilor, fuge în disperare în toate părțile, divanul prezintă și un tablou, din care se vede, ce sume colosale după vremurile dealunci, ce cantități de pâine, de vite, de fân și de lemne a dat Moldova dela 1 Ianuarie până la 1 Noembrie 1808 ¹⁾.

Totuși până la 1812 populația românească din Basarabia avea oarecare speranță că Rușii vor părăsi țara, că ocupația rusească este vremelnică. Și mare a fost durerea poporului românesc, când s'a răspândit vestea, că prin tratatul dela București Basarabia a rămas Rușilor.

"Ceasurile acelea", povestește istoricul Manolachi Drăgici, „au fost de plângeri un timp neuitat,

¹⁾ Arhiva senatorilor din Chișinău. Dosarul No. 336, Труды Бессарабской ученой архивной комиссии. Vol. II, pp. 457—471.

pentru că poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului dela un capăt la altul, mergând și venind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziuă bună dela părinți, dela frați și dela rudeni, cu care crescuse și viețuise dimpreună până în vremea aceea când se despărteau unii de alții pentru totdeauna¹⁾. Impresia, pe care a făcut-o tratatul dela București asupra poporului a fost atât de dureroasă, atât de adâncă, încât a lăsat urme neșterse în sufletul lui, în cântecele și legendele lui. Saie întregi părăseau Basarabia, ca să treacă dela „eliberatori“ din nou „sub jugul turcesc“, ceea ce mulți din istoricii ruși cu față nicide, nu pot prin nimică explica. „Locuitorii fugeau din Basarabia“, cum scria cunoscutul general rus Chiselev, „preferând ocârmuirea turcească grea pentru ei, celei a noastre“²⁾. Iată un document, care ridică până la oarecare măsură pânza de deasupra suferinților basarabenilor din vremurile acelea. Episcopul „Benderului și Achermanului“ Dimitrie Sulimă a făcut un raport către mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, unde arată că protopopul Basarabiei³⁾ Teodor Maleavinschi la 9 Noemvrie 1812, adecă după câteva luni după încheierea tratatului dela București, i-a raportat că populația satului Șaba din jud. Acherman (Cetatea Albă), a fugit, rămânând în această comună numai vr'o trei-patru familii. Mitropolitul Gavriil a făcut

1) Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei de timp de 560 ani. Iași, 1857, vol. IV, p. 96.

2) J. A. Кассо. Россия на Дунаѣ и образование Бессарабской области. Петербургъ 1913, p. 211.

3) Sub denumirea de Basarabia Ruși, cum vedem și din dosarul Consistorialului duhovnicesc din Chișinău No. 218, înțelegeau olaturile din jurul cetăților Acherman, Chilia și Tighina, așa că în Basarabia intra nu numai Bugeacul ci și o parte din jud. Tighina.

gubernatorului, „excelenții sale, cavalerului Scarlat Sturza“ următorul raport (în românește):

„*Protòpopul dela Basarabia au trimis rãport cãtre preosfinția sa Dimitrie episcopul Binderului și Achermanului și vicarios cu înștiințare cum că la olatul Achermanului un sat anume Șaba nãscând între locuitori niște vorbi, cum că acest sat a să fie boeresc s'au împrașciet cu tãtul rãmãind numai bisericã și preotul și vr'o patru famelii, și nu se șcie cine au scornit aceste vorbe.*

Deci rãmãind numai preotul singur au cerut protopopului voie se mute pi preot la alt stit și preosfinția sa episcopu Dimitrie ne-a arãtat nouã aceastã pricinã, însă noi socotim, că dacã să va muta și preotul, apoi mai tare se vor întemeia locuitorii pe vorbile și socotelile lor cele neadevãrate.

Am poruncit protopopului că nici cum se nu de voie preotului a se muta de acolo pãn când se va face punerea la cale de cãtre ocãrmuirea cea politiceascã pentru care de datorie am socotit a înștiința pi excelenția voastrã“¹⁾.

E foarte greu de crezul că populația și-a pãrãsit gospodãriile din acest sat, care-i populat acumã de Franceji, Nemți și Ucraineni, numai din cauza zvonurilor, rãspãndite „nu se știe de cine“. Oficialitãțile, cum vedem și din acest raport, cãutau să ascundã aceste fapte, „ca să nu se întemeieze lãcuitorii pe vorbile și socotelile lor cele neadevãrate“. Se vede că la mijloc a fost cu totul aliceva, a fost faptul, că Rușii într'adevãr au creat o situație pe care n'a cunoscut'o nici o ramurã a neamului românesc. Ca să opreascã populația, care fugea pe un cap peste Prut, Rușii dupã cum se știe, au

¹⁾ Arhiva consistorului duhovnicesc din Chișinău, Dosarul No. 325, 1812.

declarat, că dincolo de Prut bântue ciurma, ceea ce nu era adevărat, și au stabilit carantină pe malul acestui râu, interzicând oricărei comunicație cu Moldova din dreapta Prutului. Mitropolitul Basarabiei Gavriil Banulescu-Bodoni în anul 1812 trimite o circulară prin eparhie, în care-i roagă pe clerici și „toți pravoslavnicii creștini”, ca ei să nu creadă, că în Basarabia va fi introdusă iobăgia, „că din înalta împărătească milostivire, aveți o zărmuirea din nația voastră și în limba voastră”).

Cum a fost primită de către populația românească din Basarabia noua stăpânire rusească se vede din mai multe documente.

Iată dosarul No. 193 din anul 1814 din cancelaria guvernatorului Basarabiei: „Despre abuzurile făcute de către regimentul de infanterie Ohtschî (vânătoresc) față de locuitorii diferitelor sate din județul Orhei” (pe 101 file). Aici găsim mai multe plângeri ale locuitorilor din județul Orhei și Holărniceni și ale sârdăriei din Orhei împotriva regimentului. Guvernul a ordonat o anchetă, dar ancheta n'a dovedit nimic, întrucât acei cari erau învinuși, au avut grijă să ia cu forța adevărurile din partea locuitorilor, că ei s'au purtat bine. Iată o plângere a maziilor din satul Bujor, județul Orhei:

„Adecă că... noi toți oamenii din satul Bujor la carile mai gios ne vom iscăli cu lacrimi jeluim către cinstita sârdărie la cari lucru au început a și face multă și gre supărare în satul nostru de către oșcile rusești carile de multă vreme finem moscali șazetori și trecători am stătut toldeauna cu mic și mare, iar acum acesci ce au vinit moscali pe gios și vreu să ne scoată din case carele multe cer ce

1) Arhiva Consistorului din Chișinău. Dosarul No. 224, din anul 1812

nu se află nu numai la un om sau la doi ce în tot satul fac mare bajocore și săracii numai pot de ai ține cum că ne cer câte 10 sanii pe toată ziua și cai și o sanii cu boi, cer poștă cu săptămâna și noi ne-am rugat la căpitanu de mazili ca și luăm povețuri și viind căpitanu le-au citit poruncili după urmare, iar poroșnecul cel de moscali au sărit la căpitanul nostru cu multă mânie și l-au apucat de pieptu și l-au făcut ca un netrebnic zicând că nu șcie de poruncile cinstitei sardării, chiar și pi vornicul au vrut să-l bată, turburare au făcut chiar tot satul sau întristat și pe căpitanul ocolului l-au luat sub caraul nu pentru altă pricină, ci numai pentru că iau zis să nu facă alte bajocori și spre credință ne-am iscălit cu tot satul și cădem în genunchi înaintea cinstitei serdării ca si ni izbăvim de această supărare chiar și mari pomană vă rămîne. 1814 decemvrie 14."

Nemulțumirile între țărani erau atât de mari, încât stăpânirea rusească a găsil de cuviință să-i întrebe, ce fel de stăpânire ar dori ei, cum ar putea să fie mulțumiți. Un răspuns al țăranilor din câteva sate din jud. Holin, ceea-ce este și mai interesant, s'a păstrat în arhivele din Chișinău. Acest document poartă data 1815. Il redăm în întregime:

"La întrebarea ce ni se face de cătră premiostivnica stăpânire ca să arătăm eu ce obiceiuri ar fi mulțămirea noastră ca să pitrecem noi țara și să trăim de acum înainte, noi arătăm că sântem mulțămiți ca să trăim cum au trăit părinții și strămoșii noștri cu obiceiurile moldovenesti, cu care și noi ne-am trezit. Măcar că acum de o bucată de vreme de când au fost războiul tare ne-am zdruncinat și ne-am sărăcit cu fel de fel de havalele și năcazuri ce am tras necontenit, precum știut este

tuturor, apoi când s'au făcut pace și au rămas Prutu hotar, am auzit că ne-au fost iertat preamiliostivnicul nostru împărat de toate havalile și dările împărătești și atunci tare ne-am fost bucurat. Dar pe urmă văzând noi săracii, că încă ni s'au mai adaos năcazurile și havalile, încât am ajuns acum la cea mai rea stare de plângim unul de altul, și nu avem nici o facere, așteptând peirea noastră, noi după ce cu mare nevoie ni hrănim pe noi și pe copiii noștri, apoi ținem și soldații mai totdeauna și-i hrănim cu ce li-i voia din cele ce pot găsi la noi. Uniori ne-au dat două dimirlui pravianț pe lună di soldat, cvitanții le dăm uniori de nevoie ca să nu trăiască rău cu noi și să nu ni bată, aliori amăgindu-ne câte cu ceva pentrucă-i hrănim, iarăș le dăm, căci noi văzând ca și când n'am dat cvitanții nimică n'am mai isprăvi, așa dar nu ni ma! punem de pricină.

Oameni de strajă dăm totdeauna la marginile Basarabiei, fân împărătesc facem precum și în iastă vară am cosât și am cărat în locuri depărtate. Bani pentru surugii plătim cu cară în patru rânduri am fost în iastă vară în Bugeac, cărând casele coloniștilor și zăbăvind pe drum câte o lună și jumătate și câte două luni cu toată cheltueala noastră fără să ni de vre-o plată cine-va, perindu-ne boii. Chereste pentru curțile Mitropoliei în două rânduri am cărat la Chișinău. Stânjeni de lemne am tăiet și am cărat din codri pentru grajdele ce am făcut în Briceni pentru caii împărătești a polcurilor. Iară apoi căruță cu cai și cară cu boi care ne ieu muscalii di prin sate fără poronca stăpânirei de la poartă cât li-i voia și pi unde li-i voia până pică vitele. Aceste sunt nenumărate și neconținute în toate zilele și de le arătăm că este porunca părcălăbiei ca să nu ie, ei nu ascultă, ne bat și ieu, noi ca un

norod supus ne având la cine ne mai ruga ca să nu să îndure de noi, toate le-am răbdat și le răbdăm până când am ajuns la această păcătoasă stare, din care pricină au început a să sparge și satele, că am ajuns la aman. Căci și alișverişul hranei noastre ni s'au închis de când s'au făcut Prutu hotar.

Noi dacî n'om fi slobozi să vindem unde om putea câte o vită ce ridicăm din vișei, sau puțâncă pâne când dă Dumnezeu de prisosește, apoi cu ce să trăim că alt aleșveriş nu avem. Noi înainte mai câștigam cu chiria căratului sării dela Ocnă, cu căraușia vinului dela Odobești și altele și nu avem nici havalele și greutăți de aceste, care cu tot ne-au sărăcit. Vite ni se fură di ni prăpădesc așa și de la noi locuitorii di pi margine, care margine fiind cu straji închisă totdeauna, nu putem să mergem îndată când ni se fură precum înainte vreme ieram slobozi di li căutam și li găseam, luându-ne în pripă după dânsese, mai ales că străjile nemfăști dinspre Bucovina toate s'au ridicat și pi noi cu totul ne-au sărăcit de vite câte sate sântem pi margine, că pe noi ne opresc străjile noastre de nu putem a-lerga înlată după dânsese. Ce a fi mila lui Dumnezeu și a împăratului care auzim că mare, bun și milostiv este.

Toți ingenunchem cu fimei și cu copii și cu lacrimi ne rugăm ca să nu se îndure de noi săracii și să ne miluească cu strămoșeștele noastre obiceiuri și să ne mântuim de asupririle care tragem neconținut. Oî, că mare pomană va face cu noi săracii care nu avem nici o facere, cum și pentru păcălabi ruși și ocolăși ruși ne rugăm ca să nu ni să mai rânduiească, că tare ne năcăjim și ne oșândim și la aceasta să fie tot boeri moldoveni de a noștri cu cari sântem deprinși ne înțelegem în

vorbă la nevoiile noastre și sântem mulțămiiți și așa am putea trăi precum nădăjduim, fiindcă auzim de lume că acun au trimis un credincios a împărăției sale, care este urechea împăratului, ca să ne cerceteze cum trăim și știm că nu să îndură de noi osândiții. 1815 anul" ¹⁾.

Urmează iscăliturile țăranilor din satele *Malin-fii, Clișcăuții și Zarojanii* din jud. Hotin.

Cu alte cuvinte, regimul rusesc deloc n'a adus țăranului basarabean acea siguranță, acea liniște sufletească despre care vorbesc istoricii ruși. Dimpotrivă, greutățile la care au fost supuși țăranii, brutalitatea față de ei a militarilor și funcționarilor ruși, i-au făcut pe țăranii români, răbdători, deprinși cu fel de fel de greutăți, să arăte suferințele lor, să ceară înlocuirea funcționarilor ruși cu români, i-au făcut să viseze vremea, când Prutul era „deschis”. Un lucru caracteristic: între țăranii români din sudul Basarabiei s'a păstrat până acuma tradiția, că ei au făcut casele bulgarilor, că părinții lor au ridicat gospodăriile coloniștilor. Pe lângă faptul, că coloniștilor li s'a dat câte 50—60 desetine de pământ de fiecare gospodar, pe când țăranilor români numai câte 8—12½ desetine, bietul român basarabean, cum vedem din documentul citat mai sus, a fost nevoit să facă și casele coloniștilor.

Nu mai puțin elocvent este în privința aceasta un alt document, o petiție a țăranilor din *Rachitna*, jud. Hotin, petiție datată cu anul 1816, adică după patru ani ai stăpânirii rusești, când populația până la oarecare măsură s'a deprins cu regimul rusesc. Locuitorii din acest sat cu o deosebită îndrăzneală

¹⁾ Arhiva cancelar ei guvernatorului Basarabiei. No. 517 din 3 Iunie 1816.

își apărau drepturile lor, obiceiurile și limba strămoșească.

„Cinstiți boeri dipartamentului“, cîlim în aceeași peliție. ¶ Di ar fi precum auzăm, că au venit acum un credincios a împăratului, cu lacrimi ne-am bucurat, că pe sămni au auzât împăratul di nevoili noastre, că tare multe am tras, și mai înainte cu oștili dar și acum di când s'au închis Prutu încă șă mai multe; că pe tot ceasul dăm di toate și nimini nu ni mai întrebă di mai avem de unde da; încât acum au rămas di cei mai mulți nu avem nici ce mânca, că multime havalelilor ce facem în toate zălile cu cosări și cărături di fân, cu faceri și cărături de feliuri de lemni și cheres-teli încă și pe la Basarabia și la Chișinău, pi la Briceni și pe aiure, cum și stânjeni di lemni. Dar podvorituri oștenești cu cară cu boi peste tot locul cum și poștili din sat în sat peste tot locul pun tot ceasul pi la toți ofițerii și slujbașii și căzaccii și soldații cu cai cu căruți cu cară cu boi întrebat neîntrebat, cu poroncă și fără poroncă, care cum apucă neîntrebat și ieu bani, dăm pentru surugii goștină desătină și câte altă dată săldați și căzacci la fateri țanem și hrănim, și luându-ni cu săla cele ce gășesc, pe la casăli noastre și mănâncă, ba încă ni bat să le dăm ceea ce nu avem, și apoi ni fac cu frica di li dăm și cvitanțae, și câte alte nevoi tragem precum știi cinstita parcălabie. Strajă pe graniță, dăm în toate zăleli. Di vite cu totul ne-au sărăcit și fâlharii că le fură și di ceea parte la nemți s'au rădecat străjali și numai a noastre au rămas di ne năcăjim încât nici după fâlhari nu ne lasă să mergem ca să ni căutăm viteli în pripă precum mai înainte earam slobozi și nu ni se pute fura viteli ca acum. Și pâne că dând Dumnăzău di să faci mai gloată ne-o mănâncă

alții precum arătăm, ear nu ca mai înainte că putem vinde unde ni eăra voea și pâne și vite și ori ce avem din munca noastră, acum cu totul ni s'au închis alesverișul și sântem opriți și nici chirie de sare di vin și alteli ca mai înainte nu avem; și nu știm ce să mai facem numai mila împăratului poate să ni scape de pierere întru careli ne aflăm, că de ne ar da Maica Precista năstav să ni rădicăm greutățile aceste și să ni lase în obiceiurile noastre celi moldovenești, care am apucat dela bătrânii noștri și să mai vinim în floare precum am fost ca să slăvim numili împăratului noi, și în urmă și urmașii noștrii, și se petrecem totdeauna supt dregătorii moldoveni pământeni de ai noștri precum sântem deprinși și ni înțelegem în vorbă. Că noi alle rândueli nu pricepem și numai cât ni să adaug năcazurile și greutățile noastre. Noi la aceste cu lacrimi ne rugăm și să facă milă împăratul cu noi.

Anul 1816 februarie 15¹⁾ După iscăliturile țăranilor găsim și numele celui care a scris: „Eu Grigori dascal am scris cu zăsa satului.“

Dar nu numai țăranii au luat în apărare libertatea lor, drepturile lor strămoșești, limba și obiceiurile lor; boerimea basarabeană, care căpătase oarecare privilegii de la Ruși și prin urmare avea mai puține motive să protesteze, și aceea a adresat prin Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni o cerere către Împăratul Alexandru I, în care își spun doleanțele lor.

După bătrânul Scarlat Sturdza, pe la mijlocului anului 1813 a fost numit ca guvernator al Basarabiei generalul rus Harling. Acest general a început o luptă împotriva „ocârmuirii provizorii“ a

1) Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei. Dosarul N5167, anul 1816.

Basarabiei, alcătuită la 1812 de către contele Capodistria.

Conform regulamentului din acest an, Basarabia avea guvernul ei provizoriu, cam la fel cu fostul divan al Moldovei alcătuit din funcționari ruși și elemente locale, care erau în majoritate în acest guvern (7:5).

Generalul Maring, pornit împotriva boerilor moldoveni, la 23 Decembrie 1814 a înaintat un raport Ministerului de Justiție rus, în care arată, că boerii, „nefiind niciodată în asemenea funcțiuni și nefiind deprinși cu ordinea serviciului nu numai aceluia rusesc ci și a celui moldovenesc, neglijează oriși-ce bună rânduială; falosindu-se de majoritatea voturilor, ei contribuie mai mult la încălcarea, decât la conservarea justiției”¹⁾ Bizuindu-se pe aceste fapte, el cere unificarea legii administrative a Basarabiei cu cea din Rusia, adică transformarea Basarabiei într-o gubernie ru-sească.

Ca răspuns la acest raport, boerii au înaintat prin Gavriil Banulescu-Bodoni o cerere împăratului Alexandru I, în care între altele scriu:

„Dă-ne nouă un ocârmuitor civil pentru această provincie din moldoveni băștinași, un bărbat, căruia i-ar fi cunoscute familiile nobile (boerești) locale, obiceiurile și legile noastre și a țărilor mejeșe cu noi, fiindcă neavând acum un așa ocârmuitor, din zi în zi vom fi înstrăinați de obiceiurile noastre”. Relevând că chiar Turcii timp de patru veacuri au respectat legile țării și n'au pus la îndoială existența acestor legi, ei spun:

„Al patrulea veac trece de când Moldova se ocârmuește cu legile și regulamentele ei, și prin

1) J. A. Kacco. Op. cit., p. 207.

urmare, s'ar putea crede, că ea nu le-a avut și nu le are acum? Oare nu există vechile obiceiuri moldovenești și pravilele permanente? Oare nu există pravilele lui Vasile Vodă?

Nu există scoase în diferite vremuri legile voevozilor, uricurile și testamentele? Oare nu se judecă toate chestiile pe baza legilor lui Iustinian și alți împărați bizantini? Care calomnie mai mare ni se poate aduce nouă în situația noastră de astăzi?').

Cu toate că se știe alitudinea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni față de Ruși, rolul pe care l'a jucat el în chestia anexării Basarabiei de Ruși la 1812, văzând ceea ce se petrecea, la 1813 el roagă guvernul rus să fie numit în locul lui Sturdza un boer moldovean, care cunoaște limba locală, chiar poate din acei care au trecut în Rusia la 1792²⁾ iar la 1815 înaintând petiția boerilor, el scria ober-procurorului Sinodului rusesc, principelui Golijin :

„Moldova, ca colonie romană, în vechime se ocârmuia cu legile romane, în timpurile din urmă ea a devenit o regiune dependentă de imperiul Constantinopolului, și cum stăpânitorii creștini, atât și cei musulmani, n'au luat de la ea drepturile ei³⁾“.

Prin urmare, din aceste acte oficiale, se vede ce nenorocire pentru întreaga populație a Basarabiei a fost anexarea acestei provincii românești de către Rusia, prin ce tragedie sufletească trecea această populație și în ce situație deplorabilă au fost puși locuitorii acestei țări. Tot odată se vede cu câtă tărie, cu câtă bărbăție își apărau locuitorii

1) Л. А. Кассо. Ор. cit., p. 29. А. Стадницкій Гаврилъ Банулеску—Бодони. Кишиневъ, p. 285.

2) Л. А. Кассо. Ор. cit., p. 208.

3) А. Стадницкій. Ор. cit., p. 287.

nteresele lor naționale într-o cât a fost dezvoltată în ei conștiința națională.

Aceste plângeri au ajuns până la guvernul central rus, și cu toate că după 1815 în Rusia, cum am notat mai sus, s'a început un reacționarism grozav și prin urmare, nu se putea aștepta la reforme ceva democratice, la un regim mai mult sau mai puțin uman pentru Basarabia, guvernul de la Petrograd a trebuit să cedeze necesității unei schimbări a sistemului de ocârmuire în Basarabia. La 1 Aprilie 1816 împăratul Alexandru I a trimis Mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni un rescript în care, arătând, că guvernul dându-i Basarabiei o ocârmuire provizorie, a avut în vedere din experiență să vadă ce fel de ocârmuire să-i dea, potrivită cu obiceiurile de aci. *„Dar cu cel mai mare regret am constatat în modul cel mai precis, că dorințele mele n'au fost îndeplinite și că dezordinile, mai cu seamă de la oare care timp încoace, au ajuns la cel mai înalt grad, așa că multe din nevinovatele familii ale țăranilor blăjini, lăsând căminurile lor, caută adăpost peste graniță. Toate acestea, atrăgând atenția mea, mă fac să iau măsuri deosebite, ca răul facut să dispară și să se facă pentru locuitorii din Basarabia o soartă, potrivită cu dorințele lor, cari sunt în deplină măsură și ale mele”* Notând că el trimite un funcționar înalt, care va studia chestia la fața locului, Alexandru I, ca să liniștească spiritele, spune: *„Dorința mea este de a se da ei (Basarabiei), o ocârmuire civică, potrivită cu moravurile, obiceiurile și legile ei”*. În sfârșit roagă ca aceste dorințe ale lui să fie traduse în limba poporului și să fie aduse la cunoștința tuturor.¹⁾

1) Юбилейный сборник г. Кишинева. Chișinău 1912, anexa I, p. 3-4.

Cu alcătuirea acestei noi legi pentru Basarabia a fost însărcinat un funcționar superior Bahmetiev, căruia Alexandru I la 29 Aprilie 1816 îi scria că pentru Basarabia trebuia să „o ocârmuire specială în conformitate cu legile ei băstinașe, cu moravurile și cu obiceiurile ei”¹⁾. Iar în instrucțiile anexate la acest rescript se pune în vedere, ca alcătuirii legii speciale pentru Basarabia, să se călăuzească cu așezămintele ocârmuirii Finlandiei, Poloniei și Georgiei, care aveau autonomie provincială²⁾.

Această lege specială pentru Basarabia a fost gata la 1817 și sub denumirea de „Regulamentul așezământului regiunii Basarabia” (Așezământul obrazovaniei oblastie Basarabiei) a apărut în 1818 în limba românească cu text paralel rusesc³⁾.

După „așezământul” dela 1818 Basarabia se ocârmuia de un „Consiliu Superior” („Siat Inalt”), care era compus parte din elemente locale alese, parte din funcționari numiți de guvernul rus. Acest Consiliu în atribuțiile căruia cădea rezolvirea tuturor chestiilor juridice, administrative și economice, era compus din 11 persoane, din care 5 erau numiți de către guvern, iar 6 aleși, și anume: Președintele General Guvernatorul Podoliei, care de fapt nu lua parte la ședințe, guvernatorul și vice-guvernatorul Basarabiei și doi președinți, al secțiilor judecătorești superioare din Chișinău, al secției penale și al secției civile și 6 deputați din partea nobilimei. Acești din urmă trebuiau să fie confirmați de către General-Guvernatorul Podoliei.

1) J. A. Каско. Op. cit., p. 214.

2) Ibidem.

3) A fost retipărit în rusește în „Полное собрание законовъ Россійской Имперіи т 35, pp. 222—281.

Toate hotărârile se luau cu majoritatea voturilor și erau definitive, însă persoanele particulare se puteau plânde asupra hotărârilor lui prin ministrul de justiție și procurorul general din Petrograd, Consiliului de Stat.

„Correspondența în Consiliu se face în limba rusească și moldovenească după natura ei, adică: acele diriguitoare, acele de stat, acele penale și de instrucție judecătorească în limba rusească și moldovenească avându-se în vedere legile imperiului rus și păstrând legile și obiceiurile pământene în privința proprietății particulare; iar chestiile de drept civil și de hotărnicie se vor exercita numai în limba moldovenească și se judecă pe baza legilor și obiceiurilor moldovenești“¹⁾.

Nu ne vom opri mai amănunțit asupra acestui regulament, asupra organizațiilor judecătorești și administrative în județe.

Nemulțumirile generale, care, cum am văzut mai sus, domneau în Basarabia, cererile țăranilor și boerilor români, au silit guvernul rus să-i dea Basarabiei o „ocârmuire specială“, un fel de autonomie provincială. În autoadministrarea Basarabiei rolul principal îl juca nobilimea. Toate funcțiile mai importante în administrație și justiție, nu numai de la centru, ci și în județe, erau ocupate de nobilimea basarabeană prin alegere. Limba moldovenească a fost recunoscută ca limba oficială în toate instituțiile de stat din Basarabia pe lângă cea rusă, iar în unele instituții în județe se întrebuița exclusiv această limbă. Mai mult, legile și obiceiurile moldovenești, mai cu seamă acelea, cari priveau dreptul civil, au rămas în vigoare.

Dar n'au trecut nici doi ani după ce a apă-

1) Ibidem.

rul regulamentul dela 1818, și Rușii au început să încalce acest regulament, să unifice legile moldovenești cu cele rusești, sau, mai bine zis, să le înlocuiască cu cele rusești, au început să înlăture elementele locale din instituțiile de stat. La 1820 guvernul rus a introdus încă doi membri numiți de guvern în Consiliul Superior al Basarabiei¹⁾ așa că majoritatea voturilor trecea de partea celor numiți. Iar la 16 Martie 1820 Alexandru I a aprobat propunerea generalului Bahmetiev, prin care „*votului președintelui în Consiliu în toate chestiile în afară de cele judecătorești, se dădea noțiunea cuvântului veto; în caz când el nu se unea cu opinia majorității, el avea dreptul a înainta părerea sa discreției Soveranului*”²⁾.

La 1823 ispravnicii de județ, cari erau aleși, au fost înlocuiți cu cei numiți, iar la 3 August 1825 dela consiliul superior au fost luate funcțiile judecătorești. În fine la 29 Februarie 1828 guvernul rus prin un nou regulament a șters aproape toate urmele autonomiei Basarabiei. Prin acest regulament Basarabia devenea o oblasție rusească, cu instituțiile la fel cu acele ruse și dependente de ministerele dela Petersburg. Consiliul superior a fost transformat în Consiliu de Oblasție, în atribuțiile căruia cădea numai sarcina a stabili unele impozite și a regula unele chestiuni de aprovizionare. Acest consiliu, în care toți membrii erau numiți de către guvern, în afară de mareșalul nobilimei, se convoca de două ori pe an. La anul 1833 și limba română, ca limbă oficială a fost scoasă din toate instituțiile, în afară de biserică unde s'a menținut mai mult timp.

1) J. A. Racco Op. cit., p. 219.

2) Ibidem, p. 220.

3) Ibidem, pp. 223—224.

Însă, luând drepturile Românilor basarabeni, apărute prin luptă, încălcând legile și obiceiurile țării, guvernul rus n'a fost în stare să slingă conștiința națională a poporului basarabean.

Vitalitatea și statornicia etnografică a poporului românesc s'a dovedit și în Basarabia. Altmintrelea nici nu putea să fie, fiindcă Basarabia, care a rămas românească până astăzi după o sută de ani de încercări din partea Rușilor de a o deznaționaliza, era și mai românească în timpurile răpirei. După o statistică dela 1817 în Basarabia se găsea aproximativ o jumătate de milion de locuitori¹⁾ Aproape toată populația aceasta era românească, și cum vedem dintr'o altă statistică rusească dela 1810²⁾, din toate județele Moldovei, cele din Basarabia aveau populație mai numeroasă.

În totul, după cum am stabilit noi în altă lucrare³⁾, în 1810 în Basarabia se găseau 327,199 de locuitori, din care numai aproximativ 5⁰/₆ erau străini de neamul nostru, iar restul Români. Dar ce este mai interesant, cetățile cari au fost în mâinile Turcilor, Chișinău, Celateea-Albă, Tighinea și Hotinul, erau populate în majoritate de Români. Cum vedem din dosarul Nr. 226 dela 1808 al Arhivei Senatorilor din Chișinău⁴⁾ aceste cetăți erau supuse unui deosebit regim militar, cu comandanții lor, cu un deosebit regulament pentru populație. În aceste cetăți, s'a făcut un recensământ la 1808, care este foarte interesant pentru noi din toate punctele de

1) I. Nistor. Populația Basarabiei la 1812—1818. Arhiva pentru știință și reforma socială. I, p. 96.

2) Arhiva Consistorului Spiritual din Chișinău. Dosarul N 218, 1810.

3) „Contribuții privitoare la numărul populației în țările românești la 1810”. În „Arhiva pentru știință și reformă socială”. 1920, N. 1—3.

4) V. și „Труды Бессарабской ученой архивной комиссии. Vol II, pp. 380—381.

vedere. Din raportul Sărdarului Vasilache (acelaș dosar) se vede că în urma cererii Comandantului armatelor rusești, generalul Prozorovski, Divanul Moldovei a luat o dispoziție în 1806, să se facă un recensământ cu scopuri fiscale în aceste cetăți și anume „să se facă o condică a tuturor locuitorilor băștinași, de ce nație și confesie sunt, și câți locuitori au intrat de când se află aci armata, de unde au venit și cu ce se ocupă” (din raportul comandantului cetății Chilia maiorul Lavrov). Din acest recensământ, în care găsim numele de familie al tuturor gospodarilor aflăm următoarele date: în Tighina cu suburbia Lipcani 331 de gospodari din care 169 Români, 101 Evrei, 52 supuși ruși și 9 Armeni. Notăm că între supușii ruși găsim nume de familii românești, așa de pildă două familii Buhai, venite din orașul Tiraspol și altele. În Cetatea-Albă 334 familii, din care 168 Români, 132 Armeni, 18 Evrei și 16 Sârbi refugiați.

În Chilia 478 de familii din care 393 Români, 58 de Lipoveni și 27 de Evrei supuși ruși. În Holin și în suburbiile lui 648 gospodari din cari 297 Români, 340 Evrei și 11 Armeni.

Adecă în patru cetăți românești, cari au fost în mâinile Turcilor un timp foarte îndelungat, la 1810 găsim 1791 de gospodari din cari 1026 de gospodari români. Dacă excludem numărul supușilor ruși din această cifră, cari au venit după 1806 cu armatele rusești, reese că aceste cetăți au fost populate de Români chiar în vremea când ele erau stăpânite de Turci; numai garnizoana era turcească. De „olaturile” cari aparțineau acestor cetăți nici nu poate fi vorba: incontestabil, că ele erau locuite de Români.

Se naște întrebarea, a puțin această populație românească, atât de numeroasă și atât de conști-

entă în drepturile sale naționale, cum am văzut mai sus, să fi fost lipsită de ori și ce cultură cum încercă să dovedească istoricii ruși?

Făcând parte integrantă din vechea Moldovă, trecând împreună cu ea prin toate peripețiile istorice, Basarabia nu putea să se deosebească prin nimic de restul Moldovei și din punct de vedere cultural.

Până în ziua de astăzi se văd martorii acestei culturi puternice: ruinele majestoase ale cetăților vechi moldovenești, ale Cetății Albe, ale Chilieii, ale Soroceii și a Hotinului, urmele orașelor moldovenești, ale vechiului Orhei, ale Lăpușnei, ale Tiutului și ale atâtor orașe dispărute, toate aceste vorbesc despre o cultură foarte intensă pe teritoriul Basarabiei. Iar numărul mănăstirilor, acestor focare de cultură în acele vremuri, ne povestește și mai mult despre nivelul cultural al Basarabiei. În momentul anexării Basarabiei, în această provincie se găsesc 12 mănăstiri și 13 schituri¹⁾, din cari mănăstirile Căpriana și Curchiul au fost înființate încă în veacul al XV, pe vremurile marelui Voievod moldovenesc Ștefan cel Mare.

Dar multe din mănăstirile și schiturile Basarabiei au fost desființate înainte de 1812²⁾. E foarte elocvent în această privință numărul bisericilor din Basarabia, care erau cu puțin mai mic decât cel de astăzi. Din raportul Mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni dela 1812, în Basarabia erau 749 de biserici în 755 de sate și orașe³⁾ dintre care fru-

1) Arhim. V. Putu. Monăstirile din Basarabia Chișinău 1910 pp. 8-9.

2) Ibidem, p. 17 et passim.

3) A. Стадницкий, op. cit., p. 249.

Arhiva Consistorului din Chișinău dosarul No. 224, 1812.

moasa biserică a sf. Dimitrie din Orhei zidită de Vasile Lupu, biserica din Căușani, probabil din veacul XV-lea, înfrumusețată de zugravii moldoveni și restaurată de Scarlat Grigorie Ghica și Grigorie Calimah, domnii Moldovei, cu chipurile lor pe pereți, biserica sf. Nicolae din Chilia, restaurată de Vasile Lupu, vechea biserică așa zisă armenescă dar de fapt moldovenească din Cetatea Albă și alăteia biserici în stil moldovenesc cari s'au păst at și astăzi prin sătucenile noastre ¹⁾.

Dacă ne aruncăm privirile peste hotarul vechii Moldove și al României de astăzi, peste Nistru, ce semne de cultură se găseau în vremurile acelea? Frumoasa cultură poloneză n'a ajuns până la malurile Nistrului în afară doar de nordul Podoliei. Pe malul stâng al Nistrului și pe alocurea și în stepa Chersonului până la Bug, erau așezări în care erau pe timpurile acelea cam o sută de biserici moldovenești, iar încolo tot sudul Rusiei de astăzi, până aproape de Chiev, toată stepa sud-rusică, era în stadiu de colonizare, care se începuse abia în vremurile Ecaterinei a II-a, adică cu vre-o două decenii înaintea răpirei Basarabiei.

Prin urmare, comparând situația Basarabiei de atunci din punct de vedere cultural cu aceea care era dincolo de Nistru și care, ca cea mai de aproape în mod natural trebuia să treacă în Basarabia, găsim că boerii moldoveni înaintând petiția guvernului rus la 1813, aveau toată dreptatea, arătând că este o „mare calomnie“ a spune, că Basarabia n'are cultura ei.

1) Despre bisericile vechi din Basarabia v. *Василій Курдиновскій. Списокъ древнѣйшихъ церквей Бессарабской губерніи. Труды Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества. Вып. I, pp. 70—177.*

A. Стадницкіѣ. Гавриль Вануеску-Бодоли р.р. 249—250

Resturile culturii materiale, care s'au păstrat până în zilele noastre, nu puteau să nu contribuie la menținerea tradiției românizmului în Basarabia. Aceste ruine, aceste cetăți îi aduceau aminte Românului basarabean de gloria strămoșească, de vremurile când el era stăpân pe aceste orașe, pe aceste cetăți, iar bisericile vechi întăreau în el credința, că el se trage din acei, care au pus pietre la aceste biserici.

Nu mai puțin importante sunt în ce privește cultura moldovenească în Basarabia pe la începutul veacului al XIX și alte mărturii.

Iașul, centrul cultural și politic al Moldovei, era și capitala județului, din care cea mai mare parte se întindea dincoace de Prut, în Basarabia. Acest centru, așezat la marginea Basarabiei, nu putea să nu aibă influență asupra populației basarabene prin cultura sa superioară, prin cărțile și tipografiile sale. Era lucru natural, să pătrundă această cultură, pentru că drumul dela Iași în țara leșească, în Polonia, cu care Moldova făcea negoț, trecea prin Basarabia, precum și drumul, care ducea spre Chiev, cu care Moldova avea vechi legături. Până acuma pe la bisericile și mănăstirile din Basarabia se găsesc cărți tipărite în țările românești înainte de 1812, unele chiar în veacul XVII; așa de exemplu psaltirea în versuri a vestitului mitropolit al Moldovei Dosoftei, care se găsește la Mănăstirea Noua Neamț și care, probabil, a fost luată la această mănăstire dela vre-o biserică din *Basarabia*.

Eruditul episcop Amfilohie Hotiniul pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea a desfășurat după cum se știe o largă activitate culturală.

La 1795 el tipărește la Iași o „gramatică teologhicească, scoasă în limba moldovenească, deep bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul de Moscva și

depe alte cărți bisericesti" ¹⁾). În același an se tipărește de către dânsul și „Deobște Gheografie pe limba moldovenească scoasă depe gheografia lui Bufier, după orânduiala care acum mai pe urmă s'au așezat în Academie dela Parizi" ²⁾). Tot acest vrednic arhieru a tipărit: „Elementi aritmetice arătate fireșli" ³⁾). Tot lui, suntem aproape încredințați, se datorește și frumosul manuscris, necunoscut până acuma, care se păstrează în biblioteca Academiei teologice din Chiev sub No. 751. Acest manuscris a fost donat, după cum ne-a spus bibliotecarul Academiei D-l Crilovschi, Academiei de către fostul profesor al seminarului teologic din Chișinău E. Mihalevici, basarabean de origină, și este ușor de presupus, că manuscrisul a fost găsit în Basarabia. El poartă data 1796, este tradus din limba italiană, adică coincide cu vremea activității culturale a lui Amfilohie, care, cum am văzut mai sus cunoștea și limba italiană. Manuscrisul are următorul titlu: ⁴⁾

„Gramatica

dela învățatura fizicii, scoasă de pe limba italianească, pre limba moldovenească, întru care se cuprinde tot ceea ce omul voește a ști și a învăța, în ceriu și pre pământ, din lucrurile cele mai cunoscute și mai trebuincioase. Anul=1796 Aprilie 10".

Prafata, care începe îndată pe verso titlului (f. 1 v.—2 fără număr), sună astfel:

„Iubite cetitoriu,
toți dascălii, și învățătorii zic și scriu, că ore care

1) I. Bianu și N. Hodoș: Bibliografia românească veche. Tomul II, pp. 377—378.

2) *Ibidem*, pp. 378—379. Un exemplar al acestei geografii, găsit în jud. Soroca, se află în posesia noastră.

3) *Ibidem*, p. 383—384.

4) Manuscrisul cuprinde 5+185 file, mărimex 20¹/₂ X 152¹/₂ c. m., scrisul foarte îngrijit,

nu poartă griji să aibă iubire și dragoste către patria sa, adecă pentru țara și pământul și limba, în care s'au născut, păcătuiește întocma ca și cel ce trece cinstea părinților săi. După cum zice Tîțeron și Ulisă cel pre înțelept, și Ovideo cel minunat, nu știu cu ce dulceață să hrănesc, cei ce nu pomenesc de patria sa și altele.

Deci și eu pentru datoria aceasta vrând a fi oariș-ce mulțămitoare, și neavând alta cu ce să mă arăt, am pus pușină ostineală cu toată prostia me de am tâlmăcit, această cârticică numită gramatica învățăturilor fizicii de pe limba italienească pe limba moldovenească, care socotesc a fi de folos, celor întâi tineri învățători, ce călătoresc pe drumul învățăturilor, apoi că zăbovindu-se mai întâi, cu cetire, au (?) și cu învățatura la aceasta, vor ave multă cunoștință încă și știință și dinpreună ușurință și înțelegirea vorbilor celor ce-i învață, fiind că întru adâncimea învățăturilor sunt multi cuvinte și tâlmăciri, cu greu a se deprinde, și a se înțelege, dintru întâi, că alți cuvinti sînt dintru întâi obicinuite prin învățaturi a să scri și a se înțelege puterea lor pe limba streină, fiind foarte cu greu altor limbi, care n'au cuvinte în destul, ca să poată de odată a zice și a cunoaște tâleul și puterea aceluiași cuvânt. După cum și noi aice multi cuvinte grecești și lătinești le-am pus în susi acelea, ca să nu stricăm simțirea lor, dându-le numai din puterea vocabolariului, adică din cartea care tâlcuește, cu aceeași limbă, cuvântul oareșcare simțire de cunoștința lor, cu multi cuvinti și întru același loc, unde sau scris, și iar și le zic celor ce voesc a să învața dela alții apucând oareșce zugrăvală, de cunoștință, din cârticica aceasta îi cu grabă or înțelege, pre cei ce li vorbesc, cum pentru învățaturi, așîșdere și pentru cuvinte, lăsându-i cu pace întru

linișcea lor, a să învăța, iară pre cei ce vor lua sama tălcuirii mele, îi rog să nu prindă îndată în ponoslu pentru nedreapta me tălmăcire dar să îndreptează."

După „Scara de tot ce să află în cartea a-
ceasta” (f. 3—5 nenum.), urmează un capitol, care
tratează despre filozofie și știință în genere cu ur-
mătorul titlu :

„Gramatica învățăturilor fizicești de toate lu-
crurile cele ce sânt mai cunoscute și mai obicinuite
răzămăte asupra încredințării” (f. 1—19).

Iar după această urmează patru părți ale cărții
cu titluri după cum urmează :

1) „Gramatica dela învățătura fizicii partea
dintâi. Pentru somalogie și pentru apropierea dela
materie, pentru felurile alese a trupurilor cu în-
dreptări dela fire. Pentru fire de obșce și pentru
apropierile trupurilor firești.” (f. 19—46).

2) „Gramatica dela învățătura fizicii partea al
doilea. Pentru cosmologhie, care cuprinde o vedere
de obșce pentru toată lumea mai întâi, pentru soare,
pentru lună, pentru planeti, pentru cometi au steli
cu coadă pentru stelile statornice au întărite”. (f.
46—46 v.)

4) „Gramatica dela învățătura fizicii partea
al triilea. Pentru aerologhie și mai întâi pentru at-
mosfera ori pentru aer, pentru vânturi, pentru me-
teore, pentru ivirile cerești.” (f. 67—88).

4) Gramatica dela învățătura fizicii partea a
patra, pentru gheologhie (f. 88—185).

Insfârșit redăm și un pasagiu din textul aces-
tei cărți interesante, din care se vede felul, cum
a fost tradusă cartea :

„Pentru sunet. Să luăm sama acum la firea
și apropierea sunetului de vreme că simțirea de toți
curiozii zic că și aceasta esti o parte îndestulată

dela firi spre o trebuincioasă socotință. Sunetul esti o pornire de valuri, de a aerii, făcându-să dela oarecare clătire de urlet, că lovirea pricinueșce în părțile de un trup, acești valuri ori lovituri din aerii viind a lovi asupra timpanului dela urechile noastre cu agiutoriul nervilor poartă la spiritele noastre această simțire. Și pentru că un singur și același sunet esti înțeles de mulți oameni carele să găsească în osebite locuri, esti la sculturare și cutremurul, date dela lovire de oarecare trupuri care să închide, ca întru o sferă împregiurul trupului, că esti ca un chedru și căți să vor tâmpla într'această sferă, toți într'un chip vor auzi sunetul de acea lovire" (I. 32).

În bibliotecile rusești se găsește mai multe cărți și manuscrise, care poartă numele unor orașe basarabene, ale bisericilor, ale donatorilor basarabeni, ceea ce arată, că cărțile și manuscrisele acestea au trecut prin mâinile basarabenilor. Este caracteristic, că chiar în Chișinău, un oraș mic pe la sfârșitul veacului XVIII, s'a scris o Alexandrie, care astăzi se găsește în biblioteca aceleiași Academii din Chiev sub No. 372. Acest manuscris fără început, fără sfârșit și fără câteva file la mijloc, scris în 59 file în folio, are pe foaia 40-a următoarea noliță: „*Scrisu-s'au această Alexandrie cu toată cheltueala a dumisale Donie fecior lui Grigori Pavlovici din târgul Chisinăului, la anii dela nașterea Domnului Hr. 1790, în luna lui noemvre 20, în zilele blagocestivei împărătesei Ecaterinii Alexeevnii a toată Rosia, pe vreme când bătea Moscalii cetatea Ismaile, fiind cneaz sfetești Alexandrovici Potemchin mai mare preste toată armiea. Deci fiind eu pre aceia vreme dascal aici, în Chisinău, de învățat copii, m'au poftit acest Donie neguțătorul de aici cu toată cheltueala dumisale. Donie neguțătoriu— Chi-*

şineu, şi eu Ştefan dascal din Putna, am scris cu cheltuiala dumisale Donie" 1).

Aproape la toate bisericile s'au păstrat actele slării civile şi statele personale ale preoţilor dela începutul veacului XIX-lea scrise în limba românească. Pe baza acestor acte a fost făcută şi catagrafia dela 1810 2).

Am văzut mai sus, ce număr mare de biserici a avut Basarabia pe la 1812, şi prin urmare trebuie să presupunem că şi clasa clericilor a fost foarte puternică şi numeroasă, şi această clasă nu putea să nu aibă şcoli.

Din Alexandria, pe care am citat-o mai sus, se vede că la 1790 în Chişinău se găseşte un „dascăl pentru învăţat copii” Ştefan dela Putna, poate că e vre-un elev eşit din şcoala renumitului Vartolomeiu Măzăreanu. Autorul manuscrisului dela Chiev nu indică şcoala la care a funcţionat el, dar fără îndoială, el predă la o şcoală cu mai mulţi elevi, poate la acea domnească, despre care vom vorbi mai jos.

Cele dintâi şcoli, în Basarabia, ca şi în restul Moldovei, au fost pe lângă mănăstiri şi parohii. Numărul acestor şcoli, cum se vede din datele care s'au păstrat a fost destul de mare. Aşa dascădul Ştefan Istrati a învăţat a ceti şi scrie moldoveneste precum şi tipicul bisericesc în şcoala din comuna Bumbăta, o altă şcoală a fost în comuna Golerani, un preot Lupu Vartic învaţă înainte de anul 1786 în comuna Işnovăţ, din jud. Orhei, iar mai pe

1) Ştefan Berechet. Documente slave de prin arhivele ruse. Bucureşti, 1920, p. 3-4. Se prea poate, că această Alexandrie ilustrată este în legătura cu manuscrisul Academiei Române No 869, care a fost scrisă „în zilele prealuminăţii împăraţiei sale Măcinii Ecaterina Alexeevna, la velleat 1790.” V. N. Cartoian. Alexandria în literatura românească. Bucureşti, 1910 p. 33-34.

2) Arhiva consistorului din Chişinău. Dosarul 218 din 1810.

urmă în Tețcani. Asemenea școli bisericești au fost în com. Buda, Trușeni, Răspoveni, Scumpia, Moleşti, pe lângă biserica Mazarachi din Chișinău etc.¹⁾.

Profesorul seminarului din Chișinău A. Silin în lucrarea sa despre Dimitrie Sulima arhiepiscopul Chișinăului, mărturisește că în anul 1811 vicarul mitropoliei din Iași sub ocupația rusească Dimitrie Sulima, a înființat la mănăstirea *Curchiul* o școală pentru copiii de preoți²⁾.

Preotul comunei Alexandreni, jud. Soroca, Petre Ghentus a înaintat mitropolitului Gavriil următoarea petiție :

„Înalt preosfințite și mult milostive stăpâne.

Jăluim preosfinției voastre de mila lui Dumnezeu am trei copii de învățătură și nu avem școală acolo în sat și porunca a preosfinției voastre ca să aducim copiii aice la școala preaosfinției voastre și copiii sânt mici. Rog înalta mila preosfinției voastre să aibă voiea și blagoslovenia preosfinției voastre ca săi dau la învățătură la mănăstirea Dobrușii că aice mii cu neputință ai aduci că sânt om singur mari pomană va fi preosfinției voastre. 1813, Aprilie 28³⁾.

Din acest document reesă pe de o parte că și la mănăstirea Dobrușa a fost școală, pe de altă parte, din cuvintele „nu avem școală acolo în sat” tragem concluzia că erau școli și pe la sate. Că prin unele din satele Basarabiei erau școli vedem

1) Aceste date le găsim în articolul I. P. S. Arhiepiscopului Gurie: „Câte-va extrase din arhive despre școlile bisericești în Basarabia înaintea anexării ei de către Rusia”.

În „Revista societății Istorico-Arheologice bisericești din Chișinău, V, XIII, p. 68—73.

2) П. А. Лотоцкий. История Вишиневской семинарии. Казань, 1913, p. II.

3) Arhiva consistorului din Chișinău. Dosarul No. 219, z. 1813 v. П. А. Лотоцкий, op. cit. p. 13.

și din numărul știutorilor și neștiutorilor de carte din copiii preoșilor, extras din informațiile eparhiei din 1815. Din 2650 de copii de preoți în etate de 1—15 ani; 886 știeau carte, restul erau neștiutori de carte; în etate dela 15—20 ani, din 298 de copii, 244 știeau și numai 54 nu știeau; din 179 în etate dela 20 de ani în sus, 101 știutori de carte și 78 care nu știeau carte ¹⁾.

Dar școalele de pe lângă mănăstiri și biserici puteau să folosească numai pentru țărani și copiii de preoți ca școli inferioare, în care învățau a scrie și cîli. Arhiva senatorilor din Chișinău dela 1806 până la 1812, precum și arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei și a consistorului dela Chișinău în primele decenii după anexare sunt scrise mai mult de jumătate în limba românească. Toate cererile locuitorilor, preoșilor și funcționarilor mici sunt scrise în românește, în acea frumoasă limbă moldovenească, în care se scria și în Moldova de peste Prul. Toți autorii acestor petiții, toți dascalii și preoții se vede că au avut o școală ceva mai bună de cât cea elementară, pe care puteau s'o aibă la sate. Statele personale ale clericilor care se găsesc pe la biserici, ne-arată că foarte mulți din preoții basarabeni pe la 1812 și-au făcut studiile la școala lui V. Costachi din Socola. Se găsesc însă date, din care se vede că și în Basarabia era o școală care avea menirea să dea o pregătire ceva mai mare decât școalele primare. Școala aceasta era în Chișinău, se numea *domneasca* și nu se știe când a fost închisă. „Negustorii și locuitorii” orașului Chișinău au înaintat la 1815 mitropolitului Gavriil următoarea cerere:

„Către înalt preosfinția sa a preosfințitului în-

¹⁾ П. А. Лоронсиѣ, *op. cit.* p. 12.

dreptătorului Sinod Cilen¹⁾ și aceluiaș exarh Chirio-Chir Gavriil Mitropolit Chișinăului și Hotinului și a feliuri de ordine cavalier.

Dela toți negușitorii și alți lăcuitori din Chișinău ce avem copii de învățătură în limba moldovenească

Plecată jalobă.

Mult îndurate înalt preosfințite stăpâne! Cu totul împotriva ne iaste a vedea pe fiii noștri lipsiți de hrana învățaturii limbii noastre, și nu numai fiei cei sirimani și scăpați patimei această mare pagubă dar și fiei celor ce ar putea ajuta ceva pe un dascal învățătoriu copiilor lor asemenea lipsiți sunt: nefiind nici case de obște precum să află pe la toate orașele. Măcar că în trecutul an 1812 — dec. 16 ne-am înființat din milostivă poruncă înalt preosfințiii voastre să rânduiască Dascalul Gheorghie Popovici învățători de copii la biserica sfântului proroc Ilie pentru care nu puțin ne-am bucurat: dar de vreme că la câteva luni după aceea trebuind rânduită casa de școală pentru lucrul bisericei sau zăticit lucrul. Pe urmă găfindu-se altă casă de școală la biserica nașcerii Precistii strângându-să și copii acolo asemenea urmând nevoia pentru casă de șăzut părintelui protopop Lupul, s'au dat și aceea sfinției sale unde și acum șade. Și așa de istov s'a stricat acea milostivă punere la cale, nu cu puțină mahni-ciunea noastră și multă pagubă fiilor noștri. Pentru aceasta facem șliut și rugăm mila înalt preosfinției voastre ca iarăși să se pue în rândueală acest trebuincios lucru. Iar pentru dascal sântem mulțămiiși și cerem tot pe dascalul Gherghe Popovici ca să fie rânduit numai pentru învățatura copiilor făgăduindu-i și din partea noastră ceva ajutoriu și mai

1) Membru.

vârtos venitul cotului târgului care mai înainte era afierosit scolii obșcești ce să zicea domnească (aicea în Chișinău) voim a să trage iarăși întru aceeași veche rânduială ce să urma. Și deacă Inalt Preosfinția Voastră veți socoti a fi cu cuviință a ne să da și o condică de milostenie, spre a se putea zidi niște case mai mari de școală spre mulțămirea obșcei va rămânea la Inalt Preosfinția Voastră bunăvoință ¹⁾. Urmează patrusprezece iscălituri și rezoluția Mitropolitului Gavriil dela 28 Aprilie 1815, care suna astfel :

„Pentru venitul cotului prin târguri să se găsească sobșcenie²⁾ unde se cuvine

G. M. Ch.“

În afară de aceasta la Chișinău lângă biserica sf. Arhanghel Mihail între anii 1800 - 1819 funcționa o școală grecească, în care se învățau copiii boerilor și negustorilor din Chișinău și unde ca profesor era un oarecare Constantin Grecu ³⁾.

Nu este exclus, că asemenea școli erau și în alte orașe ale Basarabiei, cum a fost de exemplu, școala unui „filozof grec“ din Movilăul de peste Nistru, unde învățau fii boerilor din județul Soroca. ⁴⁾

Prin urmare din toate datele arătate mai sus reiese un lucru: Basarabia pe la începutul veacului XIX, avea cultura ei proprie, națională, avea chiar școli, avea cărțurarii ei, adecă nu se deosebea prin nimic, din acest punct de vedere, de Moldova de peste Prut, și luându-se în

1) Arhiva Consistorului din Chișinău. Dosarul No. 178, anu¹ 1815.

2) Informație, lămurire.

3) *Arhiepiscopul Gurie Câte-va*, extrase din arhive despre școlile bisericești în Basarabia, înaintea anexării ei de către Rusia.

în „Revista societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău“. Vol. XIII, p. 65.

4) *Teodor Vărnăv*. Istoria vieții mele, București 1908.

Biblioteca Minervei, p. 12.

vedere gradul de cultură în genere în orientul Europei în vremurile acelea, această cultură, cu toate împrejurările grele prin care a trecut Moldova, era destul de dezvoltată. Am văzut, cum a reacționat populația Basarabiei la introducerea regimului rusesc, am văzut cum își apără ea drepturile sale strămoșești, pecăt era dezvoltată în sufletul ei ideea comunității sale etnice cu Românii de peste Prut.

Evident, că ar fi o mare greșală, dacă s'ar crede, că Rușii cu tot meșteșugul și toate eforturile lor de a înăbuși mișcarea culturală, care se începuse în Basarabia, au reușit în această privință. Viața culturală a trebuit în mod firesc, să continue și n'a putut să se întrerupă în mod brusc. Tradiția culturală este una din cele mai puternice și, prin urmare, greșesc acei, cari cred că orișice popor poate fi desnaționalizat, asimilat. Istoria popoarelor cari au trăit în Austria și mai cu seamă în Rusia a dovedit zădărnicia încercărilor de a schimba sufletul poporului. Cultura românească în Basarabia n'a putut să se manifeste așa cum s'a manifestat cea din Transilvania sau Bucovina. A fost o mare nenorocire pentru basarabeni, că ei au fost de aceeași credință ca și Rușii, ceea ce a adus poate la oarecare apropiere a intelectualilor cu Rușii, la indiferențismul acestor intelectuali față de problemele naționale. În chestia desnaționalizării Rușii au reușit mai mult la popoarele de o credință cu ei; Polonezii, de exemplu, popor slav, înrudit cu acel Rus, și-au păstrat naționalitatea și cultura mulțumită și faptului că ei au fost catolici. Cultura românească în Basarabia a avut părțile ei slabe, ea s'a abătut dela matca ei naturală, ea și-a rupt, grație regimului rusesc, legăturile aproape cu desăvârșire, cu țările românești, iar lipsa de școli naționale

a făcut că această cultură s'a dezvoltat foarte puțin sau mai bine zis, a rămas în stadiul ei de primitivitate, aproape așa cum a fost la 1812. Dar această cultură, aceste manifestări slabe de viață românească merită să fie studiate, pentru că prin ele s'a menținut continuitatea tradiției culturale, s'a menținut ideea unității noastre naționale, s'a subliniat ceea ce zăcea sub conștiința poporului de jos.

Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească s'a manifestat în diferite direcțiuni. Cea mai statornică și mai puternică instituție în această privință a fost biserica. Preoțimea din Basarabia trecută în mare parte prin școala dela Socola constituia în vremurile acelea clasa intelectuală a Basarabiei, avea tradițiile ei moldovenesti și avea cele mai strânse legături cu poporul. Desigur, că această preoțime conservatoare prin menirea ei nu se putea împăca cu regimul rusesc; sunt probe că mulți din preoți fugeau peste Prut ¹⁾. Toată corespondența bisericească, toate actele bisericești, condicile, inventariile, actele stării civile se făceau numai în românește și în românește se înaintau consistorului din Chișinău. Această stare de lucruri a durat până la 1871, când arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Pavel, unul din cei mai înverșunați dușmani ai neamului românesc din Basarabia, a dat ordin ca corespondența bisericească să se facă în rusește.

1) V. arhiva Consistorului din Chișinău. Dosarul No. 145 din 1813 și No. 139 din 1914.

II.

Tipăriturile bisericesti.

Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni. Inființarea tipografiei eparhiale din Chișinău. Rolul mitropolitului Gavriil în traducerea și tipărirea cărților bisericesti. Cărțile bisericesti fi ărite în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni. Dimitrie Sulima și cărțile tipărite de el. Alte tipărituri. Reînființarea tipografiei eparhiale și cărțile bisericesti noi.

O rodnică activitate pe terenul cultural românesc în Basarabia a desfășurat mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni. Știința românească n'a fost tocmai dreaptă cu acest arhipăstor: el este socotit ca un trădător al neamului, ca unul din principalii sprijinitori ai anexării Basarabiei la Rusia, ca o „coadă de topor“ a Rușilor ¹⁾.

1) Ep. Ghenadie de Râmnic: „*Exarhul Gavriil*“ în „*Revista nouă*“ No. 10, anul 1888. Bibliografia este arătată în cartea *D-lui P. V. Haneș „Scriitorii basarabeni“*. București 1920, unde găsim destul de importante date asupra vieții și operelor mitropolitului Gavriil (pp. 94—110). Cea mai completă lucrare asupra lui Gavriil Banulescu—Bodoni este lucrarea lui *Авксентій Стадницкій*. *Гавриилъ Банулеску-Бодоли, екзархъ молдовлахійскій и митрополитъ Кишиневскій*. Кишиневъ 1894, pp. XVI+374+LIV.

Nu ne vom ocupa de biografia lui Gavriil Banulescu-Bodoni, întrucât ea a fost studiată destul de amănunțit, asemenea nu știm în ce măsură ise pot atribui învinuirile care ise aduc. Fapt este că mitropolitul Gavriil a pus bazele culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină, că în urma activității lui, cultura românească s'a întărit, a luat o direcție, care a contribuit foarte mult la conservarea spiritului românesc în provincia noastră. Și nu ne putem închipui unde ar fi ajuns Basarabia, dacă în capul bisericii ei ar fi fost pus un episcop rus, un arhipăstor, care nu cunoștea trecutul Basarabiei, sufletul poporului ei.

Originar din Ardeal, Gavriil Banulescu-Bodoni în timpul războaielor turco-ruse și al ocupației rusești dela 1806 – 1812 a căpătat simpatiile Rușilor, a devenit mitropolit al Chievului, mai târziu exarh al mitropoliei Moldovlahiei, și după anexarea Basarabiei, mitropolit al acestei provincii până la 30 Martie 1821, data morții lui Gavriil Banulescu-Bodoni.

Examinarea activității românești a mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni ne aduce la concluzii, care fac să apară figura acestui om cu totul în altă lumină. Am văzut că în urma raportului guvernatorului Basarabiei Harting dela 1814, îndreptat împotriva obiceiurilor pământului Basarabiei, a legilor ei, mitropolitul Gavriil în fruntea boerilor basarabeni își ridică glasul pentru apărarea drepturilor și legilor locale.

Prima grijă pe care a avut-o mitropolitul Gavriil după ce s'a stabilit în Basarabia a fost organizarea eparhiei. La 6 August 1812 cu No. 769, Gavriil se adresează către comandantul arma-

telor rusești amiralul P. V. Ciceagov cu următoarea cerere:

„Când mă găseam la Petersburg după ce s'a primit acolo știrea despre încheierea păcii cu Poarta Otomană, potrivit căruia râul Prut este fixat ca graniță și toate pământurile aflătoare între Prut și Nistru sunt anexate la Rusia, Sf. Sinod și ober-procurorul lui au discutat chestia înființării în această regiune a unei eparhii noi, cât pe motivul numărului însemnat al bisericilor, care se găsesc 749 în 755 de sate și orașe, atât și din cauza depărțării acestei provincii de alte eparhii ale Rusiei și din cauza deosebirei de limbă și de obiceiuri a popoarelor, care o locuiesc, propunând ca eu și cu episcopul Vicar să mă mut în această eparhie ¹⁾“.

În adresa lui către Sinodul rusesc dela 4 Noembrie 1812 mitropolitul Gavriil invocând aceleași motive subliniază și mai mult „deosebirea de limbă, moravuri și obiceiuri a poporului de aici și a clerului“ și bázându-se pe această deosebire Gavriil cere pentru noua eparhie următorul lucru:

„În ocârmuirea acestei eparhii să mi-se îngăduie să mă acomodez obiceiurilor de aici, când aceasta nu este în contrazicere cu legile, fiindcă aceasta cere liniștea poporului acestuia... și fiind că și din punct de vedere civil lor li s'au acordat drepturile lor vechi moldovenești... pentru înstruirea copiilor preoților și slujitorilor bisericii trebuie înființat un seminar în care să se învețe toate acele obiecte care se învață în alte seminarii duhovnicești. De a învăța (în ea) cu preferință și neapărat limbele: cea rusească ca a stăpânirii, cea na-

1) Arhiva Consistorului din Chișinău, Dosarul No. 224.

țională moldovenească, ca acei ce învață să poată propovădui poporului cuvântul lui Dumnezeu; acea latinească, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți acea națională" ¹⁾).

În acest raport se vede tendința mitropolitului Gavriil de a da eparhiei din Chișinău aceeași organizație, pe care o avea biserica din Moldova: el păstrează cam aceleași protopopii care au fost înainte, cere să fie lăsate aceleași dări pentru biserică, micșorându-le puțin, cere să i se dea 80 de scutelnici lui ca mitropolitului și 40 episcopului, cum a fost în Moldova etc. În afară de aceasta mitropolitul Gavriil roagă, ca la episcopia din Chișinău să fie atașată și o parte din episcopia Ecaterinoslavului, și anume regiunea Ociacovului, care avea peste o sută de biserici. „Această alipire”, scria el, „nu numai că ar mări (perfecționa) această eparhie nouă, ci pentru popoarele care o locuiesc ar fi o mângâiere, întrucât Stepa Ociacovului, ca și Basarabia, este locuită de Români, Greci, Bulgari și coloniști de diferite nații, iar Ruși sunt foarte puțini” ²⁾).

După ce a organizat eparhia Chișinăului și a deschis seminarul teologic din Chișinău, în care se predă și limba românească ca obiect „cu gramatica scrisorii, curata scrisoare și pravila scrisorii pentru învățătura” ³⁾ câte 10 ore săptămânale, mitropolitul Gavriil își pune în gând se deschidă o tipografie la Chișinău. La 25 Septembrie 1815 el înaintează Sf. Sinod un raport în care între altele scrie:

1) Ibidem. ff. 26—32.

2) А. Стадницкіі. Op. cit., pag. 250.

3) Arhiva consist. din Chișinău, f. 71.

„După mutarea mea din Iași în orașul Chișinău, îndreptând luarea aminte spre păstoria încredințată mie, am constatat, că cât bisericile parohiale de aici atât și mănăstirile și schiturile, nu numai că n'au cărți duhovnicești, care ar putea servi pentru îndrumarea preoților și a creștinilor, dar n'au chiar cărțile necesare pentru îndeplinirea serviciului divin, fiindcă, bisericile moldovenești, cele mai multe aparțineau episcopiei de Huși, unde nu era tipografie; iar tipografia din Iași, una singură în toată Moldova, din cauza deranjării nu putea înzestra îndestul bisericile cu cărți, și din această cauză clerul moldovenesc de aici a fost nevoit de a cumpăra cărți bisericești în limba moldovenească tipărite în cea mai mare parte în regiunile austriace. Și fiindcă cărțile tiparului de acolo sunt unite și în afară de greșeli de limbă, conțin învățături și povățuiri, care nu seamănă cu dogmele bisericii ortodoxe, de aceea a și fost interzisă cumpărarea cărților de așa fel. În ce privește bisericile rusești, care se găsesc câteva pe Nistru și în Basarabia“, pentru ele se pot aduce cărți din Chiev, însă cu foarte multe greutăți. Mai departe mitropolitul Gavriliil spune:

„Având în vedere această situație a bisericilor, eu după datoria păstorească a mea am găsit de cuviință a înființa în Chișinău pe lângă casa mitropolitană o tipografie pentru tipărirea sub îngrijirea mea proprie a cărților bisericești în limba moldovenească și cea slavonească pentru eparhia de aici.“

Arătând că pentru această tipografie el a pregătit tot materialul necesar, literile moldovenești și slavonești, el scrie că a chemat din mănăstirea Neamțu „un tipograf iscusit, pe călugărul Ignatie, care a venit după buna lui voie și care fiind de origină velico

rus știe bine în afară de limba slavonească și pe cea de aici moldovenească" ¹⁾)

Înainte de a obține aprobarea sinodului, mitropolitul Gavriil a început și traducerea unor cărți din slavonește în moldovenește. În scrisoarea lui către Amvrosie, mitropolitul Petersburgului și a Novgorodului, Gavriil între altele scrie, că dacă nu i-se va îngădui deschiderea tipografiei el nu va „avea mijloace de a înzestra bisericile moldovenești cu cărți pentru rugăciuni (tedumuri), rânduală pentru parastas, catehizise, cu instrucții pentru blagocini, cu predici duminicale și pentru serbători, din care primele patru sunt traduse de mine în limba locală și gata pentru tipar, iar cu traducerea predicilor mă ocup acuma.” ²⁾)

În această scrisoare ca și în alta cu același conținut, adresată ober-procurorului sinodului Iurachin ³⁾), Gavriil spune, că cu corectarea cărților moldovenești se va ocupa el însuși. Sf. Sinod în ziua de 4 Mai 1814 aprobă cererea lui Gavriil, iar la 31 Mai tipografia din Chișinău a fost deschisă. Din întreaga corespondență cu privire la deschiderea tipografiei din Chișinău se vede, ce însemnătate mare dădea acestei tipografii mitropolitul Gavriil, ce grijă avea el pentru ea, câtă muncă a depus, până când și-a realizat scopul său.

Sinodul rusesc în aprobarea lui pune condiție, ca cărțile, care se vor tipări în moldovenește, în tipografia din Chișinău, să se traducă de pe cărțile tipărite în tipografia sinodală din Moscova.

Cea dintâi carte bisericească tipărită în tipografia eparhială din Chișinău a fost *Liturghia* de la 1815.

1) Arhiva consistorului din Chișinău. Dosarul No. 50 / din anul 1813.

2) Ibidem.

3) Ibidem.

Cartea a fost tipărită *in folio* pe 1+5+9+187 foi, pe hârtie bună și cu litere mari, citește; în text se găsesc câte-va gravuri, iar începutul unor capitole sunt înfrumusețate cu viniete. Pe prima foaie, care servește și ca titlu al cărții, se enumeră, cum era obiceiul în cărțile bisericești eșite din tipografiile ruse, membrii familiei împărătești, iar mai departe menționează locul și data tipăririi în următoarele cuvinte: „*cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preaosfințitului Gavriil exarh mitropolit Chisinaului și Hotinului, sau tipărit cartea aceasta ce se numește liturghie în exarhieasca tipografie a Basarabiei, ce se află în sfânta mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7323. Iar dela nașcerea cea după trup a lui Dămnezeu Cuvântul, 1815, în-dictionul 3, în luna lui August*”.

În „*pecuvântarea*” Liturghiei care a fost trimisă bisericilor din Basarabia și ca circulară separată ¹⁾ găsim indicație asupra motivelor care au determinat deschiderea tipografiei și asupra felului cum a fost tradusă cartea. „*Prin Pronia celui prea Înalt încredințându-se nouă povățuirea pravoslavniciei Bisericii a oblastiei Bassarabiei, după neapărată păstorească datorie, nu încetăm a pune, pre cât se poate, în bună orânduială această sfântă Biserică și pre slujitorii ei.*”

Între multe alte cuviincioase așezări, care am cunoscut a fi trebuință spre a să pune mai cu dedinsul în lucrare, înștiințându-ne că Bisericile într-această Oblastie, într-altele sânt lipsite și de cărțile trebuincioase, ne-am silit a așeza tipografie în Mitropolia Eparhiei noastre, ce este în Chișinău,

1) А. Стадниціі. Бессарабская Экзархеская типографія при Архієрейскомъ домѣ. Кишиневскія Епархіальныя вѣдомости. 1892, № 1, р. 21.

pentru a căruia punere în lucrare câștigând blagoslovenia Prea sfântului îndreptătorului Sinod a toată Rossia, iată că întâiu cea mai trebuincioasă bisericilor carte, de care într-această eparhie este prea mare lipsă, Slujebnicul, care în limba Rumânească să zice Liturghie, cu ajutorul lui Dumnezeu o am tipărit-o urmând întru toate întocma tălmăcirii slavonești, și așezării liturghiilor ce să tipăresc în Rossia, pe care noi din cele slavonești îndreptându-o cât s-au putut mai bine, am adăos-o cu Sinaxariul celor 12 luni, cu toate prochimenele trebuincioase preste tot anul, și cu alte folositoare învățături spre povățuirea preoților, care învățături în cele mai denainte rumânești nu să află.

Cum vedem, Gavriil Banulescu Bodoni a tradus cartea din slavonește, folosindu-se și de cele românești și confruntând textul și cu originalul grecesc, ceea ce se vede din următorul pasagiu din aceeași circulară a lui Gavriil Banulescu Bodoni:

„Drept aceia de trebuință am socoti a arăta aicea deobște la toți, iară mai ales Preoților carii slujesc în limba rumânească, că aflând într-această Liturghie oare-și care cuvinte într'alt chip tălmăcite, nu precum să află în cele mai dinainte rumânești tipărite Liturghii, să nu se mire de aceasta, nici să socotească a fi greșală, ci mai vartos să știe, că iaste îndeptarea celor mai înaintea făcute greșale... Greșala: „cu înțelepciune dreaptă. Și înțelepciune dreaptă”, —care să află în toate Liturghiile tipărite rumânește, iaste cea întâiu care au trebuit a fi îndreptată. Căci nici în Liturghiile grecești, din care s'au tălmăcit cele slavonești, nici în cele slavonești acest feliu de tălmăcire: cu înțelepciunea dreaptă, n'am găsit, ce în toate Liturghiile am aflat:

Înțelepciunea dreptii"¹⁾). Mitropolitul Gavriil mai arată câteva mici modificări, asemănătoare celor de mai sus. Cartea se termină cu următoarele „stihuri”:

„Tuturor oamenilor canonul să cade să fie,
Căruia ce iaste de trebuință, fiește care aceia
Domnului laudă totdeauna înalțînd, ca o zidire pe
ziditorul său în veac știînd”.

Cartea cuprinde „Liturghia” cu „Vecernia” și „Utrenia” (f. 1—116) Sinoxariul pe 12 luni (f. 116 până la 150), „prochimenele” la serbătorile mari (f. 150—165) și observațiuni, cari privesc partea practică a serviciului divin.

N'am avut posibilitate să confruntăm textul acestei „Liturghii” cu liturghiile tipărite în țările românești, dar suntem siguri, că partea care privește slujba bisericească, rugăciunile și răspunsurile „stranei” sunt aceleași, că Gavriil nu le-a tradus din slavonește, ci s'a folosit de textele vechi, introducând numai modificări mici, îndreptînd greșelile, făcute în text mai înainte. Astfel numai se pot explica asemănările în text ale acestei cărți cu cele moldovenești, pe care le-a observat D-I P. V. Haneș²⁾). Sinaxariul însă este tradus nu din edițiile tipografiei sinodale din Moscova, ci după vre-o ediție din Chiev, ceea ce se dovedește prin următorul fapt: în edițiile din Chiev se găseau între sfinții așezați după zile și sfinții locali, care nu se găsesc în sinaxarii e moscovite. În „Liturghia” din Chișinău se găsesc mai mulți sfinți (Nicola sveatoșa — 14 Oct., cuviosii Spiridon și Nicodim dela Peșteră — 31 Oct., Varlaam igumenul Peșterii — 19 Noemvr. etc.), în total 21, a căror activitate s'a desfășurat în Chiev

1) Precuvântarea în întregime este reprodusă în *I. Bianu și N. Hodoș* Bibliografia românească veche. Vol. III, pp. 119—122.

2) Op. cit., p. 113.

și care nu sunt trecuți în sinaxarele tipărite la Moscova ¹⁾.

În registrul cărților care s'au tipărit în exarhieasca tipografie în Chișinău, reprodus într'un articol de către A. Stadnițchi ²⁾ după date pe care i le-a procurat fostul profesor al seminarului teologic L. Mațevici, cu data 15 Decembrie 1815 este trecut și un molevnic, tipărit în 4° în 1200 exemplare. N'am putut da peste această carte, dar fără îndoială și acest molevnic a fost în românește și probabil că este acel care a fost retipărit la 1816 cu data 4 Octombrie ³⁾.

În anul 1816 apare un „*catihisis alcătuit în scurt pentru slujitorii bisericești... cu adăogirea locurilor din sfânta scriptură, din pravilele sfinților apostoli și a sfinților părinți și din duhovnicescul reglament, care pravile deosebit atârnă asupra preoției. Scos din cel slavenesc și tipărit în exarhieasca tipografie a Chișinăului. Anul dela Hristos 1816, luna lui Februarie*”. Cărțica conține 1 + 43 foi în 4°. Această carte a fost tradusă după „*Catihisisul pentru preoți și slujitorii bisericii*” a mitropolitului Moscovei Platon (Levșin), carte care în prima ediție a apărut la 1775, la Moscova.

În același an se retipărește „*molevnicul*” dela 1815 (în 4° 4 + 128 f.). După titlu cu enumerarea membrilor casei împărățești găsim o precuvântare, care se vede, fără schimbare se reproduce din e-

1) У. А. Челакъ. Бессарабскія Богослужебныя книги на румынскомъ языкѣ. Труды Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества. 2 в. 1909, р. 14.

2) Бессарабскія епархиска я типографія при Кишиневскомъ архіерейскомъ домѣ. Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1892. № 1, р. 31.

3) I. Bîanu și N. Hodoș. Op. cit., p. 152—153.

diția dela 1815. Iată un fragment din această precuvântare:

„Molevnic, adică rânduila cântărilor de rugăciuni, tălmăcit din cel slavenesc, care să tipărește în Rossia și să întrebuințează în pravoslavnicile bisericilor, s-au tipărit acum întâi și românește în exarhiceasca tipografie a Basarabiei pentru bisericile și preoții Moldoveni a eparhiei aceștea. Care carte, fiind că ne povățuiește cum se cuvine a mulțami prea milostivului Dumnezeu pentru a lui daruri și faceri de bine către noi și cu ce rânduială ni să cadă a alerga la mila și ajutorul lui, și a-l ruga în nevoile și năcazurile noastre”¹⁾.

În același an în registrul citat mai sus și publicat de A. Stadnițchi găsim trecutul cu data de 14 Noemvrie tedeumul în ziua Nașterii lui Hristos, tipărit în 1500 de exemplare²⁾. Este tedeumul special, care se făcea în Rusia în ziua Crăciunului în amintirea izgonirii lui Napoleon din această țară în anul 1812.

În anul 1817 în tipografia din Chișinău apare un „Ciaslov”, o ediție foarte frumoasă (1+278 file în folio). În loc de titlu citim pe prima filă:

„Intru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh. Cu porunca Prea blagocestivului sângur stăpânitorului Marelui Domnului nostru Impăratului Alexandru Pavlovici a toată Rossia... iar cu blagoslovenia Prea sfântului îndreptătorului Sinod și a preaosfințitului Gavriil exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului s'au tipărit cartea aceasta ce se numeașce ciasoslov în exarhiceasca tipografie a Basarabiei ce să află în Sfânta

1) I. Bianu și N. Hodaș. Op. cit., p. 153.

2) А. Стадницькії. Op. cit., p. 31.

3) Ibidem, p. 31.

mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7325, iar după nașterea cea după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1817 îndictul 5 în luna lui August⁴.

La același an la Chișinău se tipărește un „Registru moldovenesc pentru parastas” (în 1600 de exemplare), pe care noi nu l-am putut consulta.

În anul următor se tipărește „Psaltirea” (în 8° 1 + 344 f). În loc de titlu cilim aceeași formulă care se termină cu următoarele cuvinte:

„iar cu blagoslovenia preasfântului îndreptătorului Sinod și a preasfințitului Gavriil exarh mitropolit Chișinăului și Hotinului s’au tipărit cartea aceasta ce să numește Psaltire în exarhiceasca tipografie a Bassarabiei, ce se află în sfânta Mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7326, iar dela nașterea cea după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1818 îndictul 5 în luna lui Mai”.

În același an Gavriil Banulescu-Bodoni tipărește următoarea carte:

„Rânduiala

Panihidei, ce să face pentru răposații Marii Domni împărați și împărătese: pentru țari, și țarițe a toată Rossia, și pentru preainaltăta lor familie. Sau tâlmăcit pe limba Românească, din cea slavenească, și sau tipărit în exarhiceasca tipografie din mitropolia Chișinăului, pentru trebuința și înlesnirea slujitorilor bisericești Moldoveni, din eparhia Chișinăului, la anul 1817¹).

Pe verso filei întâia și pe următoarele găsim și o precuvântare a mitropolitului Gavriil, care caracterizează până la oarecare măsura atitudinea lui

1) Notițele referitoare la formatul și numărul filelor acestei cărți, găsite într-o mănăstire în Basarabia, le-am pierdut.

față de anexarea Basarabiei la Rusia. Iată cum sună această „precuvântare“.

„Cu mila lui Dumnezeu smeritul Gavriil Exarh mitropolit Chișinăului și Hotinului.

Pravoslavnică biserica a Rossiei, ce să odihnește supț schiptrul Preablagocestivelor sângur stăpânitorilor împărați a toate Rossiei, păzând obiceiul, ce din început sau dat pravoslavnicii biserici dela sfinții apostoli, și sfinții părinți a face pomenire și rugăciuni pentru răposații binecredincioșii creștini au așezat să se săvârșească, și săvârșește aceste pomeniri pentru răposații marii domni împărați și împărătese, țarii și țarițe, și pentru prea înalțata lor familie, ca pentru preablagocestivii stăpânitori și apărători a pravoslavnicii credință: deci jîndcă acum și oblastia Bararabiei după milostiva proniea a lui Dumnezeu, cu mâna iubitorului de Hristos împărat Alexandru întâiu sau izbăvit de jugul agareanilor, și cei cuvântători păstorii a ei, din preună cu turma sa, fiind împreunați cătră cea de Dumnezeu împărăție a Rossiei, fără nici o grijă slujese Dumnezeului părinților lor, îndulcindu-să deplin cu îndurările, cu ocrotirea și cu apărarea preablagoslovitului monarh. Pentru aceasta dar și noi toți avem neapărata datorie a aduce dimpreună cu turma, că fiind împreunați cătră ce de Dumnezeu păzită împărăție a Rossiei, dimpreună cu toată ceealaltă Biserica a Rossiei rugăciuni pentru o-i-lhna sufletelor răposaților marilor domni împărați și împărătese, țari și țarițe a toatei Rossii și a preainălțatei lor familii. Drept aceia noi tâlmăcind de pe limba slovenească pe cea românească, trei зводъ de numele preainălțatelor persoane ce sau mutat cătră Domnul, dintru care cel întâiu să fie pentru mănăstiri și schituri și pentru soboară și bisericile de prin orașe, al doilea pentru bisericile cealea de

prin sate, iară al treilea, arată cum să cade pentru toate acele prea înalțate persoane pomenire să se facă la pаниhidele ceale de obșce, care după ustavul Bisericii să săvârșesc în sâmbăta lăsațului de carne și în sâmbăta cea din naintea praznicului pogorârei Duhului sfânt și tipărite aceste izvoade, în deosebită filadă, împreună și cu însuși rânduiala pаниhidei, păstorește îndemnândă-vă poruncim preacuvioșilor voastre arhimandriți, igumeni și cucerniciilor voastre protopopi și preoți din oblastiea Basarabiei, ca să săvârșiți negreșit după această bisericească rânduială (...) pаниhide pentru prea înalțatele persoane însemnate în alăturatele aicea izvoade. Iară darul Domnului nostru Iisus Hristos să fie cu voi cu toți. Amin“.

În anul 1817 apare la Petersburg *Noul Testament* ¹⁾, care face parte din *Biblia dela 1819*, tipărită în același oraș. Și aceste cărți sunt în legătură cu numele mitropolitului Gavriil. În anul 1812 la Petersburg s'a înființat „Societatea biblică rusească“, al cărei scop era între altele și traducerea și tipărirea Bibliei în limbile popoarelor neruse, care locuiau în imperiul rusesc. O secție a acestei societăți a fost înființată de către mitropolitul Gavriil și în Chișinău la 1817 ²⁾. Înainte încă de înființarea acestei secții, Comitetul secției Societății biblice din Petersburg l-a rugat pe mitropolitul Gavriil să-i trimeată o Biblie românească. Gavriil trimite Biblia dela 1688 tipărită la București sub Șerban Cantacuzino și Biblia tipărită în Ardeal, la Blaj, la 1795 cu o scrisoare în care recomandă Comitetului din

1) I. Bianu și N. Hodoș. Op. cit., p. 190.

2) Arhiva Consistorului din Chișinău. Dosarul N. 24 din 1827.

A. Стадницкіѣ. Гавріилъ Вавулеско-Бодоуні... pp. 355—365

Al. Mateevici. Tipăriturile noastre bisericești. Extras din „Luminătorul“, p. 51—56.

Petersburg să se folosească de Biblia dela Blaj, întru cât „traducerea este făcută de pe edițiile celor 70 de interpretatori de răsărit, și este mai clară, și în ea se întrebuintează limba cea nouă, mai înțeleasă”. Președintele Societății biblice principele Golișin la 26 Ianuarie 1816 aduce la cunoștința lui Gavriil, că Comitetul s'a oprit asupra Bibliei dela Blaj, și că corectura va supraveghia-o vicepreședintele societății, principele Ipsilanti, cu ajutorul consilierului de colegii Malei Crupenschi, care cunoaște limba moldovenească. Totodată principele Golișin roagă să-i trimeată o față bisericească care cunoaște bine limba moldovenească și să ia însăși mitropolitul grija reviziei corecturei; primele coale ale Noului Testament i le-a și trimis. „*Neavând pe nimeni*”, scrie Gavriil lui Golișin, „*în eparhia Chișinăului, care să știe gramatica și ortografia moldovenească, cu toate că în Basarabia mai toți vorbeau și scrieau moldovenește*”, Gavriil singur a corectat primele coale, găsind mai multe greșeli. Pentru a înlesni tipărirea Bibliei, mitropolitul Gavriil îl chiamă pe arhimandritul Varlaam (Cuza), igumenul mănăstirei Dobrovăț din Moldova, fost elev a lui, un bun cunoscător al limbei românești și grecești care împreună cu un psalt pleacă la Petersburg în Februarie 1817. Noul Testament era aproape tipărit și Varlaam s'a apucat de corectarea Bibliei, despre care fapt principele Golișin comunică mitropolitului Gavriil în următoarele cuvinte :

„*Comitetul Societății biblice rusești, bucurându-se de succesul în întreprinderea lui (Varlaam) în tipărirea Bibliei moldovenești, a hotărît pentru a scurta timpul pentru revizuirea și corectarea ediției, care se va tipări aici, să vă trimeată Preosfinției Voastre părțile corectate a originalului, ca să avem binecuvântarea și aprobarea D-tră*”. Mitropolitul Gavriil a

confruntat textul trimis dela Petersburg și a găsit în el multe greșeli și anume: „în partea întâia a ei o nepotrivire foarte mică cu textul grecesc și cel slavonesc și deacea speram, că în celelalte cărți nu vor fi mari piedici, dar, mai presus de așteptările mele, în cartea a doua am întâmpinat atâtea obstacole, care, oprindu-mă în cale, mă fac să mă adresez

Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni.

Excelenții voastre cu lămuriri amănunțite. Citind Is-hodul (Eșirea) am văzut, că traducerea moldove-nească în multe locuri deloc nu se potrivește, nici cu cea grecească, nici cu cea slavonească. În ea în comparație cu cea grecească și slavonească sau se omit rânduri (stihuri) întregi sau este tradus cu totul alt ceva"... Gavriil arată că asemenea greșeli în Biblia dela 1795 se găsesc și în celelalte cărți a Bibliei și că acest lucru l-a observat și arhiman-

dritul Varlaam, care i-a comunicat, că traducerea dela Blaj „este mai apropiată de cea latinească și franțuzească, decât de cea grecească și slavonească, fapt în care eu nu mă îndoiesc, întrucât această Biblie este tipărită în Ardeal de către uniți“¹⁾.

Propunerea lui Gavriil de a revedea și corecta întreaga Biblie după textele grecești și slavonești, a fost respinsă de către Comitetul dela Petersburg, pe motivul că Biblia trebuie să fie cât se poate de repede tipărită, așa că Biblia dela Petersburg a fost o copie cu corectări mici, făcute de Varlaam, de pe Biblia dela 1795. În sfârșit, la anul 1819 a apărut aceasltă monumentală operă în limba românească.

Biblia dela 1819, a cărei parte a apărut (Noul Testament) la 1817 (în 8° pe 1+274 f.) conține 1+1+1+1249 de file în 8°. Titlul cărții este următorul:

Biblia

adecă Dumnezăească scriptură a legii vechi și aceiu noao cu cheltuiala Rossieneșcii Sòcietăți a Bibliiei. În Sanctpeterburg în tipografia lui Nic. Grecia în anul 1819 August 15 zile“.

În prefața cărții cilim:

„Întru slava sfintei și de o ființei și de viații făcătoarei și nedespărțitei Troiței, a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh. Din porunca preabinelui credincios, și însuși stăpânitoriului marelui nostru Domn împărat Alexandru Pavlovici a toată Rossiei, în ființa soției Sale“ etc., „cu blagoslovenia sfântului îndreptătorului a toată Rossiei Sinod Dumnezeească scriptură a legii vechi și acei noao de tălmăcire românească, carea mai întâiu sau tipărit în Transilvania, iară acum sau tipărit cu cheltuiala

Rossieneșcii Soțietăți a Bibliei, în pázita de Dumnezeu împărăteasca cetate Sanctpeterburg, în anul dela zidirea lumii 7327, iară dela întruparea Cuvântului lui Dumnezeu 1819 îndiction 6; în a noao-sprezácilea an al fericitei și pacinicii stăpâniri al împărăteștii sale mării“.

Iată începutul Bibliei:

„Intru început au făcut Dumnezeu ceriul și pământul, și pământul era nevăzut și netocmit și întunecarec era deasupra adâncului. Și duhul lui Dumnezeu se purta pre deasupra apei. Și au zise Dumnezeu: să se facă lumină; și s'au făcut lumină. Și au văzut Dumnezeu lumina, că este bună și au dispărțit Dumnezeu între lumină și între întunecarec, și au numit Dumnezeu lumina zio, și întunecarecul noaptea“...

Fără îndoială, Biblia dela Petersburg, pusă la 1819 în vânzare la Chișinău a adus foloase neprețuite culturii românești din Basarabia; eparhia din Chișinău dădea câte o Biblie și câte un Nou Testament fiecărui preot care se hirotonia, iar Noul Testament a fost trimis tuturor protopopilor cu rugăminte de a-i obliga pe toți preoții, să cumpere câte un exemplar ¹⁾. Tipărită într'o limbă frumoasă, corectată de către Gavriil și arhimandritul moldovean Varlaam, Biblia până în ultimii ani a fost una din cărțile românești care s'a păstrat prin bisericile basarabene.

Una din cele mai importante cărți, care au apărut în Basarabia, a fost „*Mineile*“ dela 1819 (1+5+221+9 f. în 4°). După obișnuita pomenire a familiei împărătești, în aceleași cuvinte se arată, că „*s'au tipărit cartea aceasta ce se numește Minieiu de obșce, în exarhiceasca tipografie a Basara-*

¹⁾ А. Стадницкiй. Оp. cit., p. 364.

biei, ce să află în sfânta Mitropolie... La anul dela facerea lumii 7327, iar dela nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1819, indicatul 7, în luna lui Iunie". In prețioasa „precuvântare", care servește și ca circulară pentru preoțimea basarabeană, găsim și motivele tipăririi acestei cărți, precum și izvorul de unde a fost tradusă. Și întrucât această precuvântare este opera lui Gavriil și are și oarecare calități literare, o redăm în întregime :

Cu mila lui Dumnezeu

Smeritul Gavriil exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului :

Tuturor celor ce vor ceti această Predislovie și păstorească a noastră învățătură, blagoslovenie cerească le cerem dela începătorii Păstorilor, și mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Silindu-ne după păstoreasca noastră datorie a aduce în cea mai bună stare Bisericele din Oblastia Basarabiei, noi cu părere de rău am luat sama, că unile dintrânsele nu au nici Mineile cele de pe toată luna, care pentru săvârșirea Dumnezezeștii slujbe neapărat sânt trebuincioase, nici măcar Mineiul cel de obșce, după care în lipsa celorlalte, s'ar putea săvârși Slujba Bisericească. Căci măcar că slujbile de obșce în limba moldovenească sau și alăturat la sfârșitul cărții, ce să chiamă Anfologhion : însă afară de aceasta, că de acest feliu de cărți să află acum foarte prea la puține biserică, și însuși slujbile de obșce întrânsele sânt atâtă de nepline, în cât după dânsese nici o slujbă bisericească nu să poate a să săvârși deosebit cu toată slujba ce să face la Priveghiere.

Si pre lângă aceasta întrânsele nu-să află slujbile de obșce, a cinstitei cruci, a Maicii Dom-

nului, a îngerilor, a Mergătoriului înainte, a mărturisitorilor, acelor fără de ărginți, și ale altora.

Pentru a depărta o așa de mare ca aceasta lipsă în cele mai de trebuință bisericești cărți, noi ca o datorie a noastră am socotit a împărtăși acum mai întâiu bisericile cu Mineiul de obșce, ce să întrebuințază pre la bisericile pravoslavnice din Rosia: Și pentru aceasta dar tălmăcindu-l de pre limba slovenească pre cea moldovenească, l'am tipărit în Exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce să află în Răsădenția Mitropoliei noastre.

Și fiind că cartea aceasta cuprinde întru sine toate slujbele cele de obșce, adecă: a Maicii Domnului, a cinstitei Cruci, a îngerilor, a Mergătoriului înainte, a mucenicilor, a cuvioșilor și a celorlaltți plăcuți lui Dumnezeu Sfinți. Drept aceea vă poruncim pre cuvioșii voastre Arhimandriți, Igumeni, Nacialnici, și cucerniciilor voastre Protopopi, blagocini, și preoți din oblastia Basarabiei, ca neavând Mineile ceale pe toată luna, să săvârșiți Dumnezeeasca slujbă, după acest Mineiu de obșce, atât la vremea praznicilor Maicii Domnului, și a sfinților, cât și atunci, când întru cinstea vre unui sfânt, adecă a prorocului, a apostolului, sau a altuia va cere trebuința a săvârși priveghiare și cealaltă slujbă Bisericească, precum mai ales la praznicile împărătești, sau când cineva din poporeni va pofti ca să cântați slujba vreunui sfânt anume.

Această carte atâta de trebuincioasă pentru biserică, nu mai puțin este folositoare și pentru toți temătorii de Dumnezeu creștini, cari nezăbovindu-se cu îndeletniciri deșerte slujba bisericească nu o pot asculta pentru vrea-o întâmplare de călătorie, sau din pricina depărtării, sau a alteia oareși căriea neînlesniri. Ei vor găsi întru această carte

afară de slujba de obșce a sfinților, și slujba pentru toate zilele, și a*învierii, și altele de suflet mântuitoare rugăciuni.

Făcând cunoscute pricinile care neau îndemnat pre noi a tălmăci, și a tipări această carte, de trebuință am socotit a arăta aicea pricina, pentru care pre lângă slujbile ceale de obșce, am pus la sfârșitul cărții și deosebită slujba Pocrovului, adică a acoperemântului prea sfintei de Dumnezeu născătoarei.

În vremea împărășiei lui Leon celui înțelept, într-o prea slăvita biserică Născătoarei de Dumnezeu, cea în Vlaherna la Țarigrad săvârșindu-se bdenia spre o duminică, la zi întâia a lunii lui octombrie și mulțimea norodului înainte stând, sfântul Andrei ci să numește nebun pentru Hristos: ridicându-și ochii în sus au văzut împreună cu ucenicul său Epifanie în văzduh pe prea Sfânta Născătoarea de Dumnezeu, cu Prorocii, Apostolii și Ingerii, rugându-să pentru lume, și cu acoperemântul său (Omoforul), umbrind pe creștini. Pravoslavnică biserică lucrată fiind cu o așa milostivire și ocrotire a Maicii lui Dumnezeu, au așezat din vremea aceea Praznicul Acoperemântului Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoarei: pentru ea să-se pomenească totdeauna această prea slăvită vedenie, și să-se slăvească mijlocirea Născătoarei de Dumnezeu, ce prin rugăciunile sale o face cătră fiul său pentru norodul creștinesc. Praznicul acesta de cătră pravoslavnică biserică a Rusiei sau primit împreună cu credința creștinească, și din vremea aceea într-o slava prea sfintei de Dumnezeu Născătoarei, care acopere preabine credincioasa împărăție a Rusiei, să păzească în toată Rusia neștrămutat până acum, iară în locurile de aicea praz-

nicul acesta nu sau prăznuit de obșce și pentru aceea nu este prea știut.

Dar fiind că acum partea aceasta cu apărarea Maicii Domnului sau izbăvit de jugul agarenilor și sau înreunat cu cea păzită de Dumnezeu împăpătie a Rosiei, să cuvine, ca și noi împreună cu celalalt pravoslavnic a Rosiei norod să cinstim și să proslăvim zioa Acoperemântului a prea sfintei apărătoarei noastre de Dumnezeu Născătoarei, și pururea Mariei. Pentru aceasta dară ca să se înoiască și să se întărească praznicul acesta în mințile duhovniceșilor fii ai noștri am socotit a tipări la sfârșitul aceștii cărții slujba pocrovului, adecă al acoperemântului prea sfintei de Dumnezeu Născătoarei, cu acăreia rugăciuni și folosință să odihnească asupra voastră Darul și mila lui Dumnezeu, întru toate zilele vieții Voastre. Amin".

În anul 1820 din exarhiceasca tipografie din Chișinău au apărut două cărți și anume: „Rânduiala sfințirii bisericii” și un „Molitvenic”. Prima carte tipărită pe 1+1+113 f. în 8° are același titlu lung, care se întâlnește și în cărțile tipărite mai înainte: „Întru slava sfintei, ceii de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe... iară cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preaosfințitului Gavriil Exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului, cârticica aceasta ce cuprinde în sine rânduiala sfințirii Bisericii, așijderea și rânduelile cum să-se primească jidovii, saraținii, ereticii și shizmaticii, cari vii să-se împreune cu pravoslavnică biserica a răsăritului, îndreptată în tocmă după rânduelile așezate în cărțile slovenești și să întrebuițează în pravoslavnicile Biserici a împărăției Rossiei, sau tipărit în exarhicească tipografie a Basarabiei: în orașul Chișinău, la anul 1820 în luna lui octomvrie”.

A doua carte tipărită la anul 1820 pe 5 + 551 file în 8° tot „cu blagoslovenia”... mitropolitului Gavriil „după așezarea molitvenicului slovenesc ce să întrebuințasă în pravoslavnicile biserici a împărăției Rossiei, îndreptat și adaos neasemănat mai mult decât cel ce au eșit mai nainte în Iași, sau tipărit în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce să află în sfânta mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7328, iară dela nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1820, indictul 8 în luna lui August”. Filele 1—5 conțin un „Pinax, adecă însemnarea capetelor celor ce să află întru acert molitvenic”. În carte se găsesc rugăciuni la nașterea și „darea numelul pruncului”, rânduiala Botezului, la moarte, cutremur, la sfințirea bisericii etc.

Am arătat, că Sinodul rusesc, aprobând cererea mitropolitului Gavriil pentru deschiderea tipografiei în Chișinău, pune condiție (alin. 7), ca traducerea cărților în moldovenește să-se facă după cărțile bisericești tipărite în tipografia sinodală dela Moscova. La anul 1819 mitropolitul Gavriil se adresează cu rugămintă de a-i permite să tipărească un tipic bisericesc, un Apostol și o Evanghelie după cele românești. Această cerere el o motivează prin faptul, că în Evanghelia și Apostolul slovenești „citirile” sunt tipărite după „început”, pe când în ecele românești pentru fiecare duminică și sărbătoare a parte, începând cu ziua Invierii. „O asemenea ordine” (ca în Moldova), scrie Gavriil, „are acel avantaju, că preoții și slujitcarii bisericești ușor și fără greșală pot găsi Evanghelia și Apostolul, care le-trebuie. Dacă însă aceste cărți s’ar tipări acuma după „început”, eu nu nădăjduesc că clerul moldovenesc, mai cu seamă acei bătrâni, în asemenea cărți vor putea găsi ușor Evanghelia

și Apostolul și cred că ei prin simplitatea lor vor începe și vor sfârși nu acolo unde se cuvine sau vor citi cu totul alta. De aceea cred, că având în vedere că clerul basarabean a suferit mult sub jugul păgânilor, de data aceasta să-se tipărească *Evanghelia și Apostolul ca și înainte*". Tipărirea „tipicului” după modelul tipicului moldovenesc Gavriil o motivează prin împrejurarea, că în tipicul moldovenesc se găsește și rânduiala sfințirii vaselor bisericești și a icoanelor, care nu se găsea în tipicul slavonesc ¹⁾.

Sf. Sinod prin decizia dela 31 Decembrie 1819 aprobă propunerile mitropolitului Gavriil, și în anul 1821, apare „*Tipicul*” cu următorul titlu:

„Tipic bisericesc, adunat în scurt pentru cea mai lesne învățatură celor ce nu-l știu și îndreptarea prin trântul ce cuprinde în sine acestea : care, după care, și cum se cuvine slujitorilor bisericești a ceti și a cânta... s’au tălmăcit moldovenește de pre cel slovenesc și s’au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău, anul 1821”.

Cartea este tipărită în 8° format mare pe 2+76 pag. Preotul A. Ciolac, făcând comparație între acest tipic ²⁾ și între tipicul dela Moscova din anul 1884, cel dela Chiev din 1820 și cel dela București din anul 1829 (?), găsește că tipicul tipărit la Chișinău este mai apropiat de acel românesc, cu toate că în el se găsesc unele asemănări cu tipicul tipărit la Chiev.

Pentru noi nu încapă nici o îndoială, că tipi-

1) Arhiva Consistorului din Chișinău, Dosarul No. 501, V. A. Стадникій. Op. cit., p. 352.

2) А. Челавъ. Бессарабскія богослужебныя книги на рум. языкъ. Труды Бессар. церковн. ист.-археол. общества. 2-й вып. pp. 15—18. Р. А. Ciolac trece greșit acest tipic, ca tipărit la anul 1820.

cul dela Chişinău este o copie a vre-unui tipic tipărit în ţările româneşti şi că menţiunea în titlul cărţii cum că ea este tălmăcită din slavoneşte, este o simplă formulă tradiţională, care se întrebuintă în cărţile româneşti tipărite la Chişinău. Această afirmaţie găseşte sprijin în faptul, că în tipicul dela 1821 găsim „*Rânduiala la blagoslovenia şi sfinţirea vaselor celor de slujbă, care sânt: Discosul, păharul, zvezda, linguriţa a fieşce care de osebi*”. „*Rânduiala la blagoslovenia şi sfinţirea Icoanei lui Hristos una sau mai multe şi a prazdnicilor domneşti*”, „*Rânduiala blagosloveniei vaselor noao ale sfintei biserici, adecă cadelniţa, blidul cel de Anaforă*” etc., lucruri, care nu se găsesc nici într'un tipic rusesc.

În anul 1821 mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni moare. Chiar din datele pe care le-am putut dobândi noi (suntem siguri că se vor mai găsi cărţi tipărite de el), chiar din cărţile arătate mai sus, se poate irage concluzia, că mitropolitul Gavriil a dat bisericii basarabene o direcţie naţională românească, care a domnit aproape în tot timpul slăpânirei ruseşti. Cărţile tipărite de el s'au întrebuintat şi se întrebuintează până în ziua de astăzi în biserica basarabeană¹⁾. În afară de cărţi, Gavriil tipărea şi circulările sale către eparhie, așa cum vedem cu o circulară-cărticică, din anul 1817, în care se arată scopul societăţii biblice ruseşti²⁾. După moartea mitropolitului Gavriil s'a făcut o dare de seamă asupra numărului cărţilor, care s'au tipărit în tipografia din Chişinău. Din această dare

1) În biserica sf. Ilie din Chişinău se găsesc, ca şi în alte biserici din Basarabia, cărţi tipărite de Gavriil. M'am adresat preotului dela acea biserică cu rugămintă de a mi le pune la dispoziţie pentru cercetare; preotul nu mi le-a putut da săptămâna întâia a pos ului mare, întrucât îi erau necesare pentru serviciul divin.

2) А. Стадницкій, Op. cit., p. 364.

de seamă se vede că din tipografia din Chișinău dela înființarea ei și până la 1821 s'au tipărit 19,320 de exemplare ; în acest registru nu sunt introduse însă toate cărțile : nu găsim „tipicul“ dela 1821, „moltivenicul“ și „rânduiala sf. biserici“ dela 1820, și altele, așa că numărul exemplarelor tipărite la Chișinău trebuie să fie cu mult mai mare.

Iată unele date interesante din darea de seamă dela 1821.

La 1814 — Bucoavnă moldovenească cu traducere în rusește	1200 ex.
La 1815 idem	1200 „
Liturghia de la 1815	1200 „
Molevnicul 1815	1200 „
Catihisirul 1816	3000 „
Molevnicul 1816	300 „
Tedeumul în ziua naș-	
terii lui Hristos 1816	1500 „
Ciaslovul 1816	1200 „
Registru și rânduiala	
parastiasului 1817	1600 „
Psaltirea 1818	1600 „
Mineile 1919	800 „
Gramatică rusească tra-	
dusă în moldove-	
nește 1819	1500 „
O cârtică pentru pri-	
mirea din alte religii	
în religia ortodoxă ¹⁾ . 1820	800 „
Idem 1821	700 „

Din aceste cărți s'a vândut pentru suma totală de 158.840 lei²⁾. Prin urmare, aproape fiecare ediție

1) Această carte n'am cunoscut-o. Posibil că ea a fost în slavonește.

2) А. Стадницкій, Бессарабская епархиальная типография при Вишневскомъ архіерейскомъ домѣ. Кишиневскія епархіальныя вѣдомости. 1892, № 1, pp. 31—37.

eșia în 1200 – 1500 de exemplare, ceea ce, dacă luăm în seamă numărul bisericilor, era mai mult decât suficient pentru Basarabia.

Cărțile tipărite în Basarabia în timpul lui Gavriil Banulescu-Bodoni și ceva mai târziu din punct de vedere tehnic sunt o continuare a vechei arte românești de tipar. Ele poartă pecetea aceleași grije a editorului pentru a da a carte frumoasă: ele sunt tipărite pe hârtie bună, deasă, adeseaori cam verzue, cu litere mari, cilețe; titlul cărților de obicei se încadrează în viniete; ici-colo se găsește câte o gravură; literile mari dela începutul capitolelor uneori sunt tipărite cu roșu, iar sfârșitul părților mai principale a cărților sunt înfrumusețate cu câte o floriceică, câte cu o finală, care distrează, mângâie ochiul cititorului. Dacă luăm în seamă, că mitropolitul Gavriil traducea, compara textele, că el făcea chiar corectura cărților românești tipărite în tipografia exarhicească din Chișinău, rămânem mirați de capacitatea de muncă a acestui om, care a știut într'un termen atât de scurt să facă atât de mult pentru Basarabia. Am răsfoit mai multe dosare care se referă la activitatea lui și n'am găsit o hârtie care n'a fost corectată de el; ba sunt și ciorne scrise de mâna lui.

Istoria nepărtinitoare va justifica activitatea mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni și pe lângă titlul de organizator al eparhiei Basarabiei îi va atribui și titlul nobil de păstrător a tradiției culturale românești în Basarabia.

Pr. A. Ciolac afirmă în articolul său despre cărțile românești bisericesti tipărite în Basarabia, că între anii 1820 și 1853 în tipografia eparhială din Chișinău nu s'au mai tipărit cărți bisericesti românești, ceea ce de fapt nu este adevărat. Urmașul lui Gavriil Banulescu-Bodoni și colaboratorul lui

arhiepiscopul Dimitrie Sulima a continuat tradiția predecesorului său ¹⁾.

Născut la anul 1772 în târgușorul Novaia Vodologa din guvernământul Charcov, Dimitrie Sulima de origine ucrainean, a terminat seminarul teologic din Poltava, unde l-a avut ca profesor și ca rector pe Gavriil Banulescu-Bodoni. A fost profesor la același seminar, pe urmă la școala de mărinari din Nicolaev, iar la 1811 a fost numit, în urma cererii lui Gavriil Banulescu-Bodoni, ca vicar al exarhatului Moldo-Vlahiei. La 1812 devine vicar al mitropoliei din Chișinău, iar dela 1821 până la 1844, anul morții lui, ocupă postul de arhiepiscop al Basarabiei.

Persoana acestui arhiepiscop pentru noi este interesantă, întrucât el străin de neamul românesc, și-a însușit într'asa fel limba românească că a tradus mai multe cărți cu caracter bisericesc din limba slavonă în cea românească, ținea cuvântări în românește, a lăsat chiar o predică în această limbă rostită de el la sfințirea bisericii din satul Susleni, județul Orhei ²⁾.

În timpul administrării eparhiei Basarabiei de către arhiepiscopul Dimitrie Sulima, în direcția cul-

1) Despre arhiepiscopul Dimitrie Sulima s-au scris următoarele lucrări: Iером. Севастьянъ. (Вести). Жизнь и дѣятельность преосвященнаго Димитрія Сулимы. Одесса. 1906, și «Труды Бессар. пер. археол. Общ.» в. 5, pp. 1—97.

1. Пархоновичъ. Преосвященный Димитрій, епископъ—викарій Бездерскій и Аккерманскій. Труды Бессарабск. церкви. истор.-археол. Общества. 2-й выд. pp. 230—244.

А. Стадницкій. Гаврилъ Банулеску-Бодони, pp. XLII — XLVI.

А. Силинъ. Пр. Димитрій Сулима. Бишиневскія епархіальныя вѣдомости. 1867, № 2, 3, 5, 7; 1868, № 20; 1871, № 10, 11 Записки Одесскаго Общества исторіи и древностей, т. II, pp. 796—798.

2) Севастьянъ. Вести Op. cit., p. 34.

turii românești s'a făcut mai puțin decât sub Gavriil Banulescu-Bodoni. Dar totuși ceea ce s'a făcut a fost o continuare a muncii depuse de către Gavriil, poate mai puțin intensive dar folositoare pentru biserica basarabeană.

La anul 1821 Dimitrie Sulima traduce lucrarea lui I. N. Inzov, comisarul guvernului în Basarabia și regiunea Novorosiei, „Instrucția pentru bulgarii-coloniști, așezați în Basarabia“, care a fost tipărită în tipografia eparhială din Chișinău. Tot sub îngrijirea lui au fost scoase și Bucoavnele româno-rusești dela 1822, 1842 și 1844.

Din cărțile bisericești, tipărite sub îngrijirea arhiepiscopului Dimitrie Sulima cea dintâi este „Pentru datoriile presviterilor de popor“, tipărită frumos în 8" pe 2+4+140 f. Titlul cărții sună astfel :

„Intru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoare și nedespărțitei Troițe, a tatălui și a fiului și a sfântului Duh : cu porunca preablagoslovitului sângur stăpânitorului“ etc. „iar cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod : și a prea osfințitului Dimitrie arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, s'au tălmăcit pre limba românească de pre cea slavenească cârticica aceasta, ce să numește : Pentru datoriile presviterilor de popor, și s'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Basarabiei, în orașul Chișinău, la anul dela zidirea lumii 7331, iar dela nașcerea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1823, indictul II, în luna lui Iunie“.

Cum se știe, în anul 1825 în Rusia a fost o încercare de răscoală a „decabriștilor“, care a fost înăbușită cu multă cruzime de către împăratul Nicolae I. Cu această ocazie a fost alcătuit un fel de ledeum, care a fost tradus în moldovenește de către arhiepiscopul Dimitrie la anul 1826. Această broșură (1+10 f. în 8°) are următorul titlu :

„Urmarea cântării de rugăciune ceii de multă-mire către Domnul Dumnezeu, cel ce au dăruit a-giutoriuul său Preablagocestivului Domnului nostru împăratului Nicolai Pavlovici, pre surparea zurbalii, care îngrozea pre împărăția a toată Rosiea cu răz-boiul cel dintre sine și cu nevoi.

S'au tălmăcit de pre cea slovenească și s'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chișinău. Anul 1826. Septemvrie”.

În anul următor s'a tipărit o altă broșură (20 f. în 8), a cărei titlu nu s'a păstrat în cartea pe care am avut-o la îndemână¹⁾, dar care fără îndoială este „Rânduiala panihidei” a lui Gavriil Banulescu-Bodoni dela 1817, însă, cum vom vedea, în noua traducere de pe o ediție dela Moscova.

Conținutul cărții se poate vedea din următoarele „3 izvoduri”: „Izvodul I de pomenirile ce să fac în fieșce care an la lunile și zilele mai gios însemnate pentru marii Domni împărați și împărătese, pentru țarii și țarițele și pentru prea înalțata lor familie cu arătare, în care zi și pentru cine anume, pre lângă cealaltă bisericească slujbă, să cade să-le facă pomenire după rânduiala bisericească.

Izvodul 2: după care datorii sânt să-i pomenească pe Marii Domni împărații și împărătese, țarii și țarițe și înalțata lor familie preoții și diaconii de prin sate.

Izvodul 3: Cum se cade să-se pomenească mai sus arătate preainalțatele persoane ceale de obșce”.

La sfârșitul cărții citim:

„S'au tipărit în tipografia cea din Moscova: la anul 1826: Iară în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău la anul 1827”.

Desigur că la Moscova cartea a fost tipărită

1) În biblioteca Academiei Române.

în slavonește. Tot în anul 1828 apare „*Instrucția Bisericii mai gios însemnate* (20 f. în 8°). La sfârșitul cărții găsim data tiparului: „*S'au tipărit la preasfântul Sinod la anul 1820. Iară de pre cea slavenească sau tălmăcit pe limba moldovenească, și sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău, la anul 1827*”.

Tot de către arhiepiscopul Dimitrie a fost tradusă și o broșură cu alt caracter și anume:

„*Scurtă păstorească îndemnare pentru hultuirea apărătorului vărsat de vaci. S'au tălmăcit de pre cea rusască și sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău la anul 1830*” (1+10 pag. în 8°).

Iată începutul acestei interesante broșuri:

„*Bincredincioșilor fii ai bisericii celei pravoslavnice a lui Hristos.*

Tuturor voao este știut, că preabunul Dumnezeu este tatăl îndurărilor, cel ce să îngrijașce pentru binele a tot neamului omenesc. El își răsare soarele său nu numai preste cei buni, ci și preste cei răi. El ne dă noao din ceriuri ploi și timpuri roditoare umplând de hrană și de veselie inimile noastre. Tot el slobozeșce asupra noastră și ispitele, dar nu ne lasă pre noi să ne ispitim mai mult decât putem, ci împreună cu ispita face și sfârșitul ca să-o putem noi suferi: el rănește și vindecă; bate și mâinele lui tămăduesc” etc.

În același an apare o rugăciune—„*Molitva la îngrozirea de foamete*” pe o foaie cu text paralel rusesc ¹⁾

Însfârșit, în anul 1841 sub arhiepiscopul Dimitrie se mai tipărește o cărlicică (2+36 file în 8°):

1) În broșura „*Scurta păstorească îndemnare*” din biblioteca Academiei Române.

„Datoriile călugărilor a unora către alții, în viața lor cea de obșce. S'au tipărit rusește la Sanct peterburg în tipografia Preasfântului Sinod la 1816 în luna August, iară de pre cea rusască sau tâlmăcit pe limba moldovenească și sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău, la anul 1841 în luna lui August”.

Dimitrie Sulima a mai tradus din rusește și a tipărit două cărți și anume: „Inceputurile învățturii creștinești” și „Catihizisul mare” ale mitropolitului Moscovei Filarel¹⁾. Această din urmă lucrare a fost tradusă dintâi la Petersburg de către Sinodul rusesc și trimisă spre corectare lui Dimitrie Sulima, care a găsit în ea așa de multe greșeli, încât a fost nevoit s'o traducă din nou. Lui Dimitrie Sulima i-se mai atribue traducerea serviciului bisericesc în ziua lui Sf. Sampsonie, principesei Olga, principelui Vladimir și Alexandru Nevschi²⁾, lucrări pe care nu le-am putut consulta.

Intre anii 1841—1852 în tipografia eparhială din Chișinău nu se mai tipăresc cărți bisericești. Cel puțin datele pe care le-am putut culege, nu ne dau nici o indicație în această privință. Dar tipografia n'a fost închisă: în anul 1844 în această tipografie se tipărește o bucoavnă ruso-română. În anul 1845 această tipografie este arendată de către preotul Grigorie Gurschi, care întentează și un proces eparhiei³⁾. Abia în 1849 s'a încheiat procesul și tipografia trece din nou la eparhie. Se

¹⁾ Севастьянъ. Op. cit., p. 42-43, 80-91. Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Выпускъ II, p. 798.

²⁾ Записки Одесскаго Общества ист. и древност., вып. II p. 798.

³⁾ Архивъ экзномическаго правленія. Dosarul din anul 1845 și 1849. No. 236.

vede că nici nu era mare nevoie de cărți românești, întrucât cărțile tipărite de către Gavriil Banulescu-Bodoni și Dimitrie Sulima ajungeau pentru necesitățile eparhiei Chișinăului.

După un scurt interval tipografia din Chișinău începe din nou să tipărească cărți românești. Tipăriturile noi nu sunt însă atât de frumoase, cum sunt acele care s'au tipărit în timpurile lui Gavriil Banulescu-Bodoni. Dar ceea ce este caracteristic, e că cele mai multe din cărțile tipărite dela 1853 până la închiderea tipografiei eparhiale nu sunt traduceri noi, ci sunt cărți care au fost tipărite în țările românești.

Prima carte care apare după acest interval este un „Penticostarion (in folio 1 + 220 f. cu chipul „Invierii“ pe verso primei file și cu mai multe viniete). Cartea păstrează titlul cărților tipărite în Basarabia mai înainte:

„Intru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe, a Tatălui și a fiului și a sfântului Duh. Cu porunca preablagocestivului, sângurstăpânitorului Marelui Domnului nostru Împăratului Nicolai Pavlovici, a toată Rossia“ etc. „iară cu blagoslovenia preasfântului îndreptătorului Sinod și a preosfințitului Irinarh arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului sau tipărit cartea aceasta ce să numește: Penticostarion în duhovniceasca tipografie în păzitul de Dumnezeu oraș Chișinău a oblastiei Bessarabiei, la anul dela facerea lumii 7365, iar dela nașcerea ce după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1853. Indictul 11, în luna lui Septemvrie“.

Cartea este tipărită în două coloane. Literele inițiale, precum și titlurile capitolelor sunt tipărite cu roșu. Cum ne indică și titlul, cartea aceasta n'a fost tradusă din slavonește, ci este o copie exactă de

pe Pentecostarul, care a apărut în tipografia mănăstirei Neamtu la anul 1848, un exemplar al căruia se găsește și astăzi în biserica sf. Haralambie din Chișinău ¹⁾.

Încă în anul 1853 arhiepiscopia din Chișinău ridică chestiunea tipăririi unei Evanghelii moldovenești după edițiile românești. În anul 1855 apare o Evanghelie, care este copie evangheliei tipărite la Buda în anul 1812 ²⁾.

În anul 1856 se retipărește „*Tipicul*“ moldovenesc de pe ediția dela Iași dela 1816 ³⁾, iar în anul 1861 se tipărește un „*Anfologhion* ⁴⁾“ și acesta o copie de pe o ediție din Moldova. În anul următor în tipografia din Chișinău se tipărește un „*Octoih*“ și un „*Ciaslov*“. Prima carte (1+325 file în folio) are titlul obicinuit, care se termină cu cuvintele: „iar cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preaosfințitului Antonie, Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului sau tipărit cartea aceasta ce se numește Octoih mare ce să zice osmoglasnic. În duhovniceasca tipografie în pazăitul de Dumnezeu oraș Chișinău a Oblastiei Besarabiei la anul dela facerea lumii 7370. Iar dela nașcerea ce după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1862, ianuarie în 12, indictul 5“. Din corespondența care s'a păstrat la arhiva tipografiei reese că acest Octoih este o copie puțin modificată a Octoihului tipărit în anul 1836 la mănăstirea Neamtu. „*Ciaslovul*“ dela anul 1862, tipărit în folio pe 3+222 file, are același titlu, ca și cartea precedentă cu singura deosebire că în loc de Octoih stă cuvântul „*Ciasoslov*“. După „*Ciaslovul*“ de la

1) Св. А. Чезакъ. op cit. p., 19.

2) Ibidem.

3) Ibidem, p. 20.

4) Ibidem, p. 21.

1862 se tipărește în anul 1867 un „Ciaslov“ mic, care este o prelucrare a „ciaslovelor“ tipărite în țările românești¹⁾. În anul 1863 în tipografia din Chișinău se tipărește și un Triod după Triodul tipărit la Blaș în anul 1800²⁾.

Dar în afară de aceste cărți, cari sunt simple reproduceri de pe cărțile bisericești tipărite în țările românești, în tipografia eparhială din Chișinău se tipăresc și cărți traduse din rusește. Așa în anul 1862 se tipărește „Catehismul creștinesc ortodox“ al mitropolitului Filaret, în 1863 — „Despre credința și viața creștinească“, în 1867 — „Invățăturile catihizice“ a lui Scvorțov, în 1871 apare cartea preotului Ponialovski „Colecțiune de bucăți cu conținut dogmatico-religios“, traduse de către preotul Teodor Balta etc.

În anul 1883 tipografia eparhială din Chișinău a fost închisă. Arhiepiscopul Chișinăului și Holinului Serghie, urmașul pe scaunul arhiepiscopal al lui Pavel, care punea piedici tipăririi cărților românești, face un raport Sinodului rusesc, al cărui membru era. El roagă, ca tipografia să fie închisă, întrucât ea nu mai are nici un rost. La 13 Ianuarie 1883 Sinodul a luat următoarea hotărâre:

„Având în vedere, că tipografia deschisă la anul 1814 în eparhia Chișinăului pe lângă casa arhierescă pentru a procura parohiilor cărți bisericești în limba moldovenească și cea slavonească și-a pierdut importanța și și-a îndreptat activitatea spre tipărirea cărților și foaelor particulare, și întrucât în toate bisericile din acea eparhie în slujba bisericească a fost introdusă limba slavonească, Sfântul Sinod potrivit cererii Preaosfinției voastre și

¹⁾ Ibidem, p. 27.

²⁾ Ibidem, p. 25.

avizului direcției economice hotărăște: *Se aprobe Preașfinției voastre să închideți sus numita tipografie, iar averea care aparține tipografiei s'o întrebuințați cum vor crede autoritățile eparhiale*¹⁾. Tipografia a fost cumpărată de către mănăstirea Neamțul nou, dar n'a putut fi deschisă din cauza piedicilor pe care le puneau autoritățile superioare bisericești.

Tipografia eparhială din Chișinău timp de aproape 70 de ani a servit cauzei naționale nu numai în Basarabia. Cărțile tipărite la Chișinău se răs-pândeau și între moldovenii de peste Nistru, ducând cuvântul lui Dumnezeu în limba strămoșească și acelei frânturi a neamului nostru, care a fost aruncată de soarta istorică dincolo de hotarele noastre etnografice; ele treceau chiar Prutul, amintind Românilor din țările libere despre unitatea neamului românesc. Închiderea tipografiei pe motivul că în biserică nu se mai întrebuința limba moldovenească nu înseamnă că cărțile românești, care au eșit din această tipografie, au fost uitate. Tradiția „moldovenismului” în biserică a fost atât de puternică, că după 20 și ceva de ani dela închiderea tipografiei, când s'a început prima revoluție rusească, clerul basarabean pune din nou chestiunea deschiderii tipografiei eparhiale. În urma holărării congresului eparhial din Basarabia, în anul 1905, arhiepiscopul Basarabiei Vladimir intervine la Sf. Sinod cu rugămintea de a încuviința tipărirea cărților bisericești în limba moldovenească.

Sinodul rusesc cu No. 1126 din 25 Aprilie 1905 aprobă această cerere. S'a ales o comisiune pentru deschiderea tipografiei, care reușește să gă-

¹⁾ Архивъ экономического правленія Кишиневскаго архіерейскаго дома. Дѣло о закрытіи типографіи за 1883 г.

sească locuință și să cumpere spesele necesare tipografiei. La 26 Octombrie 1906 tipografia din Chișinău a fost deschisă cu mare solemnitate¹⁾. În primul an al deschiderii tipografiei s'a tipărit un număr mare de cărți: cărțile de rugăciuni în limba românească, „pomelnice”, slujba Sfântului Spiridon etc.

În anul 1907 se tipărește un „Ciasoslov” mare (388, în 8°); tot atunci apare „Psaltirea” (620 p. în 4), care în loc de titlu păstrează formula veche: „Întru slava” etc. „cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preosfințitului Vladimir episcopul Chișinăului și al Hotinului și a Preosfințitului Arcadie episcopul Achermanului, s'au tipărit psaltirea aceasta în orasul Chișinău în tipografia eparhială la anul dela facerea lumii 7415, iar după nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1907, indictul 5, în luna lui Mai”.

În anul 1908 se tipărește un Trebnic mare (1334 pag. în 4°). S'a mai tipărit o Evangheliie, un acalișt și mai multe foițe cu caracter religios, în special ale societății „Frățimea nașterii lui Hristos”. Toate cărțile bisericești, care s'au tipărit dela 1906 încoace sunt copii de pe tipăriturile vechi moldovenești din Basarabia, însă sunt editate frumos, cu literă mare, cileastă, pe hârtie bună. Opera monumentală care a apărut în tipografia eparhială dela 1906 încoace sunt „Viețile Sfinților”, din care până în anul 1916 au apărut 8 volume mari. Primul volum are următorul titlu:

„Viețile sfinților

pe

limba moldovenească.

Intocmite pe temeiul cărților „Viețile sfinților” ale

1) Pr. Const. Parfenie. Cătră frații păstori din eparhia Chișinăului. „Luminătorul” 1908, No. 1, p. 66-69.

sf. Dimitrie al Rostovului, tălmăcite pe limba rusească și tipărite în tipografia sinodală din Moscova, cu depliniri, însemnări lămuritoare și cu chipurile sfinților.

ВІСЦІАЄ СФІНЦІАОР.

АЩНА АХН АПРНАІΘ.

(16—30 зліт).

КАРТЪ А ѠНТА.

КИШИПЪУ.

Типографіа Ѡпархіалх.
1916.

Titlul „Vieșilor sfinților“.

Cartea întâia.

— Ediția Sfatului Frățimii Nașcerii lui Hristos din Eparhia Chișinăului. Adaos la jurnalul „Luminătorul”. Chișinău. Tipografia eparhială. 1909^a. Fiecare volum conține 500—600 pagini în 4°. În precuvântarea cărții se dau lămuriri asupra împrejurărilor în care s’au tipărit „Viețile sfinților”. Iată cum sună această precuvântare:

„Potrivit cu orânduirea Preasfântului Sinod dela 25 noemvrie a anului 1906 cu N 13,197, Eparhiei Chișinăului i s’au dat voie să deschidă din nou tipografia, cea închisă pe o vreme, și să tipărească în ea pe limba moldovenească cu buchi slavonești, cărți bisericești: evangheliile, psaltirea, ciastovul, mineele, slujbile sfinților și celelalte, ce se întrebuițează la slujbele dumnezeiești. Dacă sau început acest lucru în anul arătat, sau ivit prilejul a scoate pe limba moldovenească și jurnalul bisericesc „Luminătorul”, cu cuprinderea de cuvinte și povestiri pentru viața morală. Dar știind că viețile sfinților din toate povestirile sânt deosebit folositoare, redacția „Luminătorului” au pus scopul său să dea cetitorilor, ca adaos la jurnal, cărțile „Viețile sfinților”. Așa rânduială a redacției „Luminătorului” s’au încuvințat spre împlinire de Preasfântul Sinod, prin ucazul dela 20 dechemvrie a anului 1907, cu N 15,441. Pe acest ucaz, rezoluția Preosfințitului Vladimîr au fost următoarea: „In statul frățimii Nașcerii lui Hristos. Chem blagoslovenia lui Dumnezeu, și din suflet doresc—să blagoslovească Domnul cu roade bune ostenelele acelora, cari au râvna de a se osteni în lucrul luminării turmei noastre. Lumina lui Hristos să lumineze pre toți”. Ostenitorii, care se au în vedere în rezoluția aceasta, sânt fețele cari alcătuiesc comitetul de redacție al jurnalului „Lumină-

torul", ales de adunarea preoților-deputați din anul 1907, și, anume: redactorii: arhimandritul Gurie, și protoiereul Constantin Popovici, țenzorul preotul Spiridon Muranevici și cilenii: protoiereul Mihail Ciachir, protoiereul Iustin Ignatovici, preotul Constantin Parfeniev și D-l Grigorie D. Constantinescu, cari sau întărit și de Preasfântul Sinod, prin ucazul mai sus arătat. Cu ajutorul lui Dumnezeu, acum sau sfârșit cu tipărirea pe limba moldovenească cartea întâia a „Vieților Sfinților”, pe luna lui Ianuarie, care cuprinde pe rând cele dintâi 15 zile, —și aceasta este făgăduitul adaos pentru toți înserișii la jurnalul „Luminătorul” pe anul trecut 1908. Tipărirea au urmat întocmai după originalul „Vieților Sfinților”, care au ieșit pe limba rusască din tipografia sinodală din Moscva, începând dela anul 1902 încoace. După original, la locurile lor, sau pus și chipurile unora din sfinți, prelucrate după copiile din cartea rusască în turnătoarea de buchi din Peterburg a lui O. I. Leman. Tehnica tipăririi cărții aceștia s'au împlinit sub cârmuirea privighetorului tipografiei, M. T. Cotrubenco”.

După aceeași „precuvântare” explicativă, „redacția” mineilor face un scurt istoric al tipăririi „Vieților Sfinților” de către tipografia sinodală în rusește, amintește despre traducerea lor în moldovenește și tipărirea la mănăstirea Neamțul în 1812 și la Iași în 1835, iar mai departe vorbește despre felul, cum au fost alcătuite „Viețile Sfinților” în moldovenește. Aici aflăm, că „Redacția a însărcinat pe cilenul său părintele protoiereu Iustin Ignatovici, ca să caute „Viețile sfinților” moldovenești și cele rusești, și să le aducă pe cele moldovenești, la potrivire cu cele rusești, iar pe unele vieți rusești, care nu se potrivesc defeliiu cu cele moldovenești, sau nu se află tălmăcite, să le tăl-

măceasă. Protoiereul Iustin Ignatovici, având sub mână sa „Viețile sfinților” moldovenești, tipărite la anii 1812 și 1835, le aduce la potrivire cu cele rusești ale tipografiei sinodale din Moscova, și unele vieți rusești le tălmăcește din nou. Manuscrisurile tălmăcirilor părintelui Ignatovici, mai înainte de a merge la tipariu, se caută și se corectează de redactorul jurnalului „Luminătoriul”, arhimandritul Gurie. Corectura limbii și cea dela tipariu o ceteșce cu mare luare aminte D-l Gr. D. Constantinescu, profesor de limba moldovenească.

Prin urmare și „Viețile sfinților” nu sunt o traducere originală, ci copie de pe cărțile vechi moldovenești, complectată cu noi traduceri ale bucăților care n'au intrat în edițiile vechi.

Cercetarea cărților religioase românești din Basarabia, făcută de noi cu mari greutatea din cauza lipsei de muzee și biblioteci, unde ar fi concentrate aceste cărți, este departe de adevăr. Dar dacă luăm chiar numărul sobru al cărților găsite de noi mai mult la întâmplare, și atunci venim la concluzie, că viața religioasă a Românilor basarabeni a urmat tradiția veche moldovenească. La început prin munca vrednicului mitropolit Gavriil Banulescu-Bodoni se traduce un număr mare de cărți bisericești din limba slavă bisericească, între 1853 și 1883 se retpăresc mai multe cărți bisericești apărute în țările românești, și, însfârșit, în ultima perioadă dela 1906 până la unire, se reeditează unele cărți tipărite mai înainte la Chișinău, se copiază și unele cărți tipărite în Moldova. Dacă mai luăm în considerație, că pe lângă cărțile tipărite în Chișinău, se aduceau cărți și din principate și din Ardeal, care se găsesc într'un număr foarte mare în bisericile basarabene, căpătăm o icoană fidelă a statorniciei Românilor basarabeni din punct de vedere național-religios.

III.

Cărțile didactice din Basarabia.

Bucoavna dela 1814, 1815. Gramatica ruso-română dela 1819. Tablele lancasteriene dela 1822. Bucoavna dela 1822. Ștefan Margellă și gramatica lui. „Abecedarul” tipărit înire anii 1830 — 1840. Gramatica ruso-română tipărită pe la anii 1830—1840. Iacob Hâncu. Crestomația românească a lui I. Hâncu. Gramatica lui I. Hâncu. Alte cărți românești tipărite de I. Hâncu. Bucoavnele dela 1842, 1844, 1861 și 1863. Ioan Doncev. Abecedarul, cartea de citire și gramatica lui I. Doncev. „Convorbirile ruso-române” dela 1877. Cărțile didactice ale lui Gh. Codreanu, P. Rejep, C. Popescu, arhimandritul Gurie (Grosu), și M. Ciachir.

D-l D-r Onisifor Ghibu în valoroasa sa lucrare „Din istoria literaturii didactice românești”¹⁾, aduce și ceva contribuții foarte prețioase cu privire la câteva cărți didactice, care au apărut în Chișinău, și anume: el dă mai multe date despre „cea mai veche bucoavnă basarabeană, pe care o cunoaștem”, bucoavna dela 1822, care reapare în e-

1) *Onisifor Ghibu*. Din istoria literaturii didactice românești. Extras din „Analele Academiei Române” Seria II, t. XXXVIII, fasc. I—III.

dițiile dela 1842 și 1844, despre bucoavna dela 1861 și 1863, amintește și despre „abeceda română” dela 1865 a lui I. Doncev¹⁾.

Chiar dacă s'ar lua în seamă numai aceste cărți școlare, ar face impresia, că Basarabia și din acest punct de vedere a fost destul de rodnică, că sub regimul străin ea a știut să-și menție tradiția culturală prin mijloacele ei proprii.

De fapt Basarabia a avut o întreagă literatură didactică românească, care merită să ocupe un loc destul de respectabil în istoria culturii românești în genere și a Basarabiei în special. Tipografia eparhială din Chișinău, deschisă la 31 Mai 1814, a fost menită să joace un rol foarte mare în conservarea tradiției culturale în Basarabia. În această tipografie se tipăresc, cum am văzut, o mulțime de cărți românești bisericesti; această tipografie tipărește și cele dintâi manuale românești din Basarabia. Numărul exact al acestor din urmă tipăriri nu-l cunoaștem. Desigur, că el este cu mult mai mare, decât ceia ce am putut afla noi. Probabil, că cercetătorul mai sânguitor va adăuga încă multe date la cele ce le vom expune aici.

Școlile românești din Basarabia, cele mănăstirești, parohiale și cea domnească din Chișinău, înainte de 1812 se foloseau de manualele tipărite în țările românești. Imediat după anexarea Basarabiei, mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni deschide Seminarul din Chișinău, iar ceva mai târziu se deschid și alte școli. Trebuiau și manuale potrivite cerințelor noilor împrejurări. Școala basarabeană, așa cum o concepea guvernul rus, trebuia să fie rusească, dar populația basarabeană, era cu desăvârșire străină de limbă rusă, și, prin urmare,

1) Ibidem, fasc. 1, pp. 117—122.

trebuia să se accepte în aceste școli și limba moldovenească. Ba, mai mult, chiar și limba rusă, profesorii fură nevoiți, cum vom vedea mai jos, s'o predea în românește. Această se explică poate și prin faptul, că pe la începutul veacului al XIX-lea statelor europene nu le era cunoscut așa de bine sistemul de deznaționalizare al popoarelor prin școală, că popoarele aveau mai multă toleranță față de alte limbi.

La registrul cărților, care au fost tipărite în Chișinău în tipografia exarhicească dela înființarea ei și până la anul 1821, cu data de 22 Decembrie 1814 este trecută o „*bucovină moldovenească cu traducere în rusește*”, care a apărut în 1200 exemplare; aceeași bucovină apare în același număr de exemplare la 20 August 1815¹⁾. Despre această din urmă bucovină menționează și d-l Ion Halippa, unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului Basarabiei, într'un comunicat făcut la comisiunea arhivelor din Basarabia²⁾. N'am putut da nici peste una din aceste bucovine, așa că deocamdată ne mărginim la aceste date.

Cel mai vechiu manual școlar din Basarabia, care s'a păstrat în mai multe exemplare este „*gramatica rusească*” dela 1819 cu text paralel românesc.

Iată titlul românesc al cărții :

„*Scurtă rusească gramatică, cu tălmăcire în limba moldovenească pentru ucenicii Seminariei Chișinăului și ale altor școale din Basarabia, cu adăogirea cuvintelor și a dialogurilor, ce se între-*

1) Аввентій Стадницькій. Бессарабская Вязаршеская типографія при Кишиневскомъ епархіальномъ домѣ. Кишиневскія Епархіалныя вѣдомости. 1892, № 1, p. 31.

2) Труды Бессарабской ученой архивной коммисіи. Т. 3-й, p. 519.

buințază mai adesăori în limba rusască și moldovenească. Chișinău. În tipografia mitropoliei Chișinăului anul 1819^a.

Gramatica este lipărită nu cu litere noi rusești, cum era obicinuil atunci în Rusia, ci cu litere slavonești, în 8°, pe 1+4+138 pag. Ca să ne facem o idee mai clară despre conținutul acestei cărți redăm în întregime „scara” ei (pp. 1—4):

Hotărîrea și împărțirea gramaticii.

Pentru dreaptă scrisoare.

Pentru scoaterea cuvintelor.

Pentru părțile vorbii.

Pentru nume de obște.

Pentru numele înființat.

Pentru numele alăturat.

Pentru numele numărătoriu.

Pentru plecarea numelor.

Plecările numelor înființate.

Plecarea numelor alăturate.

Pentru pronume.

Plecările a pronumelor înființate.

Plecările pronumelor alăturate.

Pentru graiul.

Pentru înjugările graiurilor.

Pentru împărțășire.

Pentru împărțășirea de lucrare.

Pentru spregraiul.

Pentru punerea înainte.

Pentru legătură.

Pentru aruncare în mijloc.

Pilda a dezlegării gramaticești.

Pentru alcătuirea cuvintelor.

Adunarea cuvintelor.

Pentru Dumnezeu și pentru lucrurile, care se ating de lege.

- Pentru lume și pentru stihii.*
Pentru vreme și pentru vremile anului.
Numele sărbătorilor.
Pentru lunile și zilele săptămâinei.
Pentru metaliuri.
Pentru flori.
Pentru grădini, flori și copaci.
Pentru paseri.
Pentru fiarele cu patru picioare.
Pentru cele ce să târâsc.
Pentru insectă.
Pentru om și pentru părțile lui.
Pentru vârsta și feluri de boerii.
Pentru neguțătorii și feluri de marfe.
Ce se aține de călătorie.
Pentru nădesăvârșirile omului.
Pentru rudeni și prieteni.
Pentru acealea care atârnă asupra scrisorii.
Pentru părțile casii.
Pentru mâncare și băutură.
Pentru a se pune masa.
Pentru oraș și părțile lui.
Pentru cele ce se văd pe câmp.

Dialoguri.

1. Pentru petrecere cu cineva.
2. A cere vre-o milă.
3. Pentru a cerceta pe prieten.
4. Pentru a heretisi pe prieten la anul nou.
5. A cinsti pe cineva cu ceai.
6. Pentru a întrebuița tabacul pe nas și cu ciubuc.
7. Pentru a ospăta pe prietenul.
8. A întreba pentru firea limbii rossienești.
9. A întreba pentru vreme.

10. *A întreba pentru drum.*

11. *Pentru a cumpăra și a vinde marfa.*

Gramatica dela 1819 a avut o oarecare influență, cum vom vedea mai jos, asupra cărților didactice care au apărut mai pe urmă în Basarabia; ea a fost un fel de punct de plecare pentru autorii, ce au scris mai târziu, chiar pentru Ștefan Margellă. Prin urmare, aceasă carte merită o deosebită atenție.

Dezvoltarea științei gramaticale în Rusia are o istorie întreagă. Bazele gramaticii limbii rusești moderne au fost puse de către cunoscutul savant enciclopedist rus Mihail Lomonosov prin gramatica lui, care a apărut în anul 1755. Până atunci au existat mai multe gramatici ale limbii slave bisericești, cari toate porneau dela cunoscuta gramatică a lui Meletie Smotrițchi dela 1618¹⁾.

Lomonosov a simplificat terminologia gramaticală rusă, a aplicat regulile gramaticale față de limba literară nouă, al cărui început se trage din vremurile lui Petru cel Mare, în genere a creat gramatica limbii rusești moderne, care pe urmă s'a modificat foarte puțin. Toate gramaticile dela sfârșitul veacului XVIII și din primele decenii ale veacului al XIX-lea sunt alcătuite după modelul gramaticii lui Lomonosov, păstrând aceeași terminologie, aceeași împărțire a părților vorbirii. Era lucru natural, ca și gramaticile rusești din Basarabia, traduse în românește, să fie scrise după același model. Ca să stabilim legătura între școala gramaticală a lui M. Lomonosov și între gramatica dela 1819 din Basarabia, precum și influența acelei gramatici rusești asupra grama-

1) V. Studiul nostru în această privință: „Къ исторіи учебно-педагогической литературы Московской Руси XVII в.“ Журналъ Министерства Народнаго просвѣщенія. 1915, № 10.

ticei lui Ștefan Margellă dela 1827, despre care vom vorbi mai târziu, este suficient să comparăm împărțirea părților vorbirii, care a fost ceva mai târziu modificată :

Gramatica lui M. Lomonosov ¹⁾ .	Gramatica dela 1819 ²⁾ .	Gramatica lui Șt. Margellă ³⁾
1. Substantivul (în traducere).	<i>Nume</i>	<i>Numile</i>
2. Pronumele	<i>Pronume</i>	<i>Denumile</i>
3. Verbul	<i>Grain</i>	<i>Grain</i>
4. Participiul	<i>Împărțășire</i>	<i>Împărțășirea</i>
5. Adverbiul	<i>Spre grain</i>	<i>Asupra grainul</i>
6. Prepozițiunea	<i>Înainte punere</i>	<i>Înainte punere</i>
7. Conjunctiunea	<i>Legătură</i>	<i>Unitoare</i>
8. Interjecțiunea	<i>Aruncare în mijloc</i>	<i>Intrepueri</i>

Cum vedem, și autorul gramaticii dela 1819, precum și Ștefan Margellă păstrează chiar ordinea împărțirii cuvintelor.

Una din cele mai răspândite gramatici rusești dela începutul veacului al XIX-lea, alcătuită după sistemul gramaticii lui M. Lomonosov, a fost gramatica lui P. S., tipărită de către Academia rusească de știință, în câteva rânduri. Două din aceste ediții le găsim în biblioteca Seminarului din Chișinău, și anume ediția a 5-a dela 1808⁴⁾ și a 6-a dela 1816. Era cea mai modernă gramatică pentru școală de pe vremuri și desigur, că autorul

1) «Россійская грамматика Михаила Ломоносова. Печатана въ Санктпетербургѣ при Императорской Академіи Наукъ 1755 г. р. 26.

2) Gramatica dela 1819, p. 3.

3) Gramatica Russească și Românească închipuită de Ștefan Margellă și tipărită de departamentul Opșceșcei învățări. Tom. I. 1827, p. 31; a fost tipărită la Petersburg.

4) П. С. Начальныя основанія россіійскія грамматики, въ пользу учащагося юношества составленныя издание 5. Въ Санктъ Петербургѣ, при Императорской Академіи Наукъ 1808 г. In 8° VII + 228 p.

gramaticii dela 1819 s'a folosit și de această gramatică. Și într'adevăr, ordinea materiei, terminologia sunt aceleași, pe alocurea chiar definițiile seamănă cu acele din gramatica dela 1819.

Nu am avut posibilitate să consult gramaticile românești din acele vremuri, dar chiar dacă autorul cărții dela 1819 a cunoscut asemenea gramatici, el nu se folosește de terminologia lor și, ceea ce este de admirat, se căznește să creeze terminologia gramaticală românească, traducând-o aproape exact pe cea rusească.

Dar gramatica dela 1819 are și deosebirile ei. Gramatica Academiei rusești este prea complicată, prea savantă, cu toate că este scrisă pentru linereț. Autorul gramaticii dela 1819 urmărește cu totul alte scopuri: el face o gramatică rusească pentru un popor străin și caută să fie cât se poate de simplu în explicații, cât se poate de sgârșit în exemple și concis în definiții. Gramatica lui este gramatică „scurtă“¹⁾. Am putea aduce analogii în definițiile termenilor gramaticali din gramatica dela 1819 și din cea a Academiei rusești, dar aceasta nu ne-ar servi la nimic. Dăm însă câteva exemple din gramatica dela 1819.

*„Gramatica învață a vorbi și a scrie drept.
Gramatica se împărțește în patru părți:*

*în dreapta scrisoare,
în scoaterea cuvintelor,
în alcătuirea cuvintelor și
în glăsuirea cuvintelor.*

Pentru dreapta scrisoare.

Dreapta scrisoare învață drept și cu cuviincioase buchi a scrie sloguri și întregi cuvinte, și

¹⁾ Gramatica propriu-zisă are numai 1—88 pag.

arată unde să cade a pune semnele cele de rând și cele deasupra rândului" etc.

Pentru nume de obșce.

Numele este acea parte a vorbii, care arată fașa sau lucrul și toată priceperea, pentru care se vorbește ca pentru un lucru: așijderea arată feliurimea și câtățimea feșii sau a lucrului etc.

Vorbind despre genul în limba rusă și arătând că „numele înființate sânt de patru feliuri: bărbătești, femeșci, de mijloc și ceale de obșce”¹⁾, autorul într-o „însemnare” adaoge că „în limba moldovenească feliul de mijloc nu se află. Moldovenește înființatele nume sânt sau de feliul bărbătesc, sau de femeiesc” etc.

Gradele de comparație în gramatica dela 1819 se numesc „treptele potrivirii, care sânt trei:

Temealnică, Potrivitoare și Covârșitoare”. Numele au „plecare”, „Plecările au două numeri—singuratec și multoratec. Căderi sânt șapte: numitoare, născătoare, datătoare, pricinuitoare, chie-mătoare, lucrătoare și cea cu punere înainte”.

„Graiurile au șase vremi”²⁾. Ele „se înjugă” etc.

A doua parte a cărșii dela 1819 (pp. 89—117) cuprinde „adunarea cuvintelor”, un fel de „dicționar”, alcătuit, probabil, după vre-o gramatică a vreunei limbi străine, întrucât gramaticile rusești n'aveau nevoie de asemenea dicționare. Cuvintele nu sânt orânduie după ordinea alfabetică, ci după anumile categorii, așa cum le vedem înșirate în „scara” materiei.

Iată, de exemplu, câteva cuvinte „pentru Dum-

1) Ca și în gramatica rusească, tipărită de Academia de știință.

2) Timpurile verbului în gramatica Academiei rusești sânt ceva mai complicate. Op. cit., pp. 107—110.

nezeu și pentru lucrurile, care se ating de lege (textul rusesc îl omitem): Dumnezeu, Dumnezeul fiul, Dumnezeul Duhul Sfânt, Sfânta Troiță, trei ipostasuri, un Dumnezeu, Vecinic tatăl, Preaputernic făcătorul" etc.

Însfârșit, a treia și cea din urmă parte „Dialogurile” (p.p. 117—138) este o parte, ca și a doua, dictată de interesele specific basarabene. Cităm câteva propozițiuni din partea românească a dialogului întâi:

„Pentru petrecere cu cineva.

Bună ziua, bună dimineața, bine te-am găsit.
Ce mai faci, sănătos?

Sănătos, slavă Domnului. Acum nu-s prea sănătos.

Ce face Dumnealui N?

El îi sănătos. Acum nu-i prea sănătos. Mă rog ca să te închini dela mine Dumisalei N.

Unde te duci acum?

La târg, la biserică, la Dumnealui N.

Să vii Dumneata și la noi.

Voi fi negreșit. Unde ai fost Dumneata acum?

De unde vii Dumneata?

Din grădină. Acolo preafrumos este de a se primbla”; și așa mai departe.

În aceste „dialoguri” nu găsim aproape nimic ce ne-ar aminti de Basarabia, în afară de un singur caz din „dialogul” al 10-lea, unde la întrebarea, câte versle sânt de aici până la Moscova, se răspunde: „Aproape de o mie cinci sute. Vom ajunge astăzi până la Dubosari?”.

Cum vedem din titlul gramaticii, scopul ei a fost de a ușura învățarea limbii rusești. Aceasta se vede și dintr'un „dialog” (p. 130):

„Înveți Dumneata Russește?

Învăț.

*Cumu-ți pare Dumitale limba Rossienească?
Foarte grea.*

Greutatea ei se cuprinde întru aceea, că la dânsa este mulțime de cuvinte, mai multe decât ori la ce europenească limbă. Iar pentru mine este grea și proforaua” (pronunțarea).

Cine a alcătuit această gramatică este greu de făcut vre-o presupunere. Desigur, că a făcut-o un om de școală, un profesor dela Seminarul din Chișinău. Dat fiind că limba în care este redat textul rusec este o limbă moldovenească destul de corectă, posibil că gramatica a fost tradusă de către profesorul de limba română de atunci, și anume, de către Dimitrie Savițchi, care a predat limba română în seminarul din Chișinău dela Octombrie 1816 și până la Iulie 1819.

În altă parte a acestei lucrări am vorbit despre „limba românească în școala basarabeană sub dominația rusească” și am stabilit, că guvernul rus pe la 1819—1828 a manifestat multă bunăvoință față de limba moldovenească, intenționând să înființeze școli lancasteriene în limba moldovenească și îngrijindu-se de alcătuirea „tablelor” pentru aceste școli chiar la Petersburg. În 1821 aceste „table” au fost gata și în curând „magistrul sistemului învățământului reciproc”. Iacov Hâncu, care a fost și la niște cursuri speciale la Petersburg, a deschis prima școală după sistemul lui Lancaster în Chișinău. Ce fel de „table” s’au întrebuințat pentru școlile lancasteriene din Basarabia? Posedăm trei „table” lancasteriene — No. 7, No. 23 și No. 34. Sunt niște coale de hârtie (60×52 cm) groasă; pe o parte a coalei găsim titlul, care de obicei îl găsim în orice „bucoavnă” de atunci. Iată ce conține „tabla” No. 34, care poartă și No. 2:

„Cuvinte de trei sloguri, din cinci și din șase buchi, cu oxia la slogul al doilea.

bor-de-i tă-ia-reă a-dú-ce co-li-bă
 a-ceas-ta bo-te-zu a-lé-ge că-mă-ră
 bă-ti-ră bo-céa-șce că-mi-lă cu-ră-ță
 a-șceap-tă bu-ca-tă bo-gă-tă ră-mă-ne“ etc.

Клеса VI. Таблица 2

№ 34

Клеса VI. Таблица 2. № 34. Cuvinte de trei sloguri, din cinci și din șase buchi, cu oxia la slogul al doilea.

BOΓ.ΙΣ.Η	ΤΞ.Α.ΤΑ	Δ.ΙΣ.ΥΣ	ΚΟ.ΔΗ.ΣΤ
Δ.ΥΘ.ΤΑ	ΚΟ.ΤΞ.ΒΥ	Δ.ΔΣ.ΥΘ	ΚΤ.ΜΑ.ΤΞ
ΚΤ.ΤΞ.ΤΞ	ΚΟ.ΥΔ.ΥΣ	ΒΞ.ΟΗ.ΑΞ	ΚΣ.ΤΔ.ΤΞ
Δ.ΠΔΠ.ΤΞ	ΚΞ.ΚΑ.ΤΞ	ΚΟ.ΤΔ.ΤΞ	ΤΞ.ΟΑ.ΚΟ
ΚΣ.ΔΣ.ΔΣ	ΚΔ.ΚΑ.ΤΞ	ΥΘ.ΤΔ.ΤΞ	ΑΒ.ΤΔ.ΤΞ
ΚΤ.ΤΞ.ΚΟ	ΚΡ.ΗΗ.ΟΒ	ΚΑ.ΗΔ.ΤΞ	ΚΤ.ΤΗ.ΤΞ
ΗΗ.ΟΗ.ΚΞ	ΚΣ.ΚΑ.ΤΟ	ΚΤ.ΑΔ.ΤΞ	ΥΘ.ΤΞ.ΜΞ
Α.ΚΗ.ΚΞ	ΥΘ.ΤΗ.ΑΞ	ΟΞ.ΤΞ.ΤΞ	ΚΣ.ΟΔ.ΚΣ
ΤΞ.Η.ΚΞ	ΤΞ.ΤΗ.ΟΒ	ΤΞ.ΤΔ.Α	ΚΟ.ΤΔ.ΤΞ
ΚΣ.ΟΞ.ΤΞ	ΤΞ.ΑΔ.ΤΞ	ΤΞ.ΟΔ.ΚΞ	ΚΤ.ΤΞ.ΟΒ
ΦΧ.ΟΔ.ΟΒ	ΑΞ.ΤΑ.ΜΞ	ΚΙ.ΑΔ.ΜΞ	ΚΞ.ΤΔ.ΤΞ
ΙΟ.ΤΗ.ΟΒ	ΙΟ.ΤΞ.ΜΞ	ΤΟ.ΚΔ.ΤΞ	ΚΟ.ΚΗ.ΟΒ
ΙΟ.ΤΗ.ΤΞ	ΤΞ.ΤΔ.ΤΞ	ΟΗ.ΙΞ.ΑΞ	ΤΞ.ΚΞ.ΟΒ
ΒΗ.ΟΔ.ΟΒ	ΚΞ.ΤΔ.ΟΒ	ΤΞ.ΤΔ.ΦΞ	Δ.ΟΞ.ΥΘ
ΚΑ.ΟΗ.ΤΞ	ΜΞ.ΟΔ.ΤΞ	ΚΞ.ΧΔ.ΤΞ	ΦΗ.ΟΗ.ΚΞ
Α.ΜΑ.ΤΞ	ΚΞ.ΑΔ.ΤΞ	ΚΗ.ΤΔ.ΟΒ	ΤΞ.ΚΑ.ΟΞ
ΚΟ.ΟΔ.ΟΒ	ΠΞ.ΙΞ.ΤΞ	ΜΞ.ΤΔ.ΟΞ	ΚΟ.ΚΔ.ΤΞ
ΚΤ.ΠΔ.Α	ΟΞ.ΚΑ.ΤΞ	ΟΞ.ΚΞ.ΤΞ	ΚΤ.ΠΞ.ΜΞ
Δ.ΑΞ.ΚΞ	ΚΞ.ΤΞ.ΑΞ	ΤΞ.ΜΑ.Σ	ΚΤ.ΑΗ.ΚΞ
ΤΞ.ΟΔ.ΤΞ	ΑΞ.Α.ΟΒ	ΒΗ.ΟΔ.ΤΞ	ΚΙ.ΤΔ.ΑΞ

Tabla lancasteriană No. 34.

Tabla No. 23 este „o tablă de aritmetică“; în partea stângă găsim „scoaterea numerilor proaste“ (scăderea), opt probleme în cifre însă fără „rămășiță“, adică :

	sute de mii	zeci de mii	mii	sute	zeci	uniti
No. 1.	6	4	1	2	3	8
	2	3	9	0	4	7

Partea dreaptă arată procedura scăderii și a-nume :

„No 1. 7 din 8 — 1; pun 1 supt linie. A scoate 4 din 3 nu pot, mă împrumut cu zece, 10 și 3 — 13, 4 din 13—9, pun nouă supt linie.

1 împrumutat și 0 — 1, 1 din 2—1, pun 1 supt linie“, și așa mai departe.

Tabla a 7 conține „Citire din sfânta scriptură. Din patru evangheliști“, chestiuni care intrau în programul școalelor lancasteriene. În tabla aceasta sunt bucăți despre „alegerea acelor doisprezeci apostoli“ după ap. Luca VI, 12 — 16, despre „începutul propovăduirii evanghelică în Nazaret (Luca IV, 14 — 22) și despre „Propoveduirea la munte (Matvei V — VII).

Nu cunoaștem numărul acestor „table“¹⁾, dar el trebuie să fi fost mare, întrucât în ele trebuia să între aproximativ materia unei școli primare de atunci. Vedem că una din tablele noastre poartă

1) Pentru tipărirea tabelelor s'a cheltuit 4618 ruble și 52 cop., o sumă foarte mare după vremurile de atunci, și 93,482 de coale de hârtie.

И. И. Халица. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Бессарабіи въ первой половинѣ XIX вѣка. Труды Бессараб. учен. архивн. ком., т. 2, р. 146.

numărul 34. Tablele lancasteriene se aflau pe pereții școlii, unde elevii trebuiau să învețe unul de la altul.

Tot în anul 1822 în Chișinău apare și o „*Bucoavna*” sub următorul titlu ¹⁾:

„*Bucoavnă, adică începătoare învățatură pentru cei ce voesc a învăța carte moldovenește. S'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău. Anul 1822*”.

Și această carte este lipărită în două limbi, în cea slavă-bisericească și în cea românească. Titlul cărții în românește nu corespunde textului slavobisericesc, în care se spune, că bucoavna este scrisă pentru acei ce doresc „*a învăța carte slavonească*” (prin scrieri slavonești), adică manualul de la 1822 urmărea același scop, pe care-l urmărește gramatica de la 1819.

Iată ce conține această bucoavnă: „*Slovele mari și mici în ordinea alfabetică. Alcătuirea din două slove, ce să încep de la împreună glăsuitoare buchii. Alcătuirea din trei slove. Alcătuirea cuvintelor după buche, supt title și fără title. Prosodiile. Rugăciunile*” ²⁾. Sfârșitul bucoavnei nu se cunoaște, întrucât în exemplarul pe care l'a consultat d. Ghibu lipsesc câteva file, dar probabil că el cuprindea aceeași materie, care se găsește în toate bucoavnele bisericești de la sfârșitul veacului XVIII-lea și din primele două decenii ale veacului XIX-lea, și ceea ce găsim și în bucoavna de la 1842 și 1844, și anume: „*Zece porunci ale lui Dumnezeu, Trei sfaturi evanghelești, Șapte taine ale legii nouă*” ³⁾ și alte lucruri religioase. Se prea poate că bucoavna de la

1) O. Ghibu. Op. cit., p. 117. Ne folosim de observațiile D-lui Ghibu, întrucât n'am avut posibilitate să examinăm originalul

2) O. Ghibu. Op. cit., p. 117.

3) O. Ghibu. Ibid., p. 120.

Б У К В А Р Ъ,
И Л И

Намѣльное оученіе, хо-
тащимъ оучителѣ книгъ
писмени славінскими.
Напечатана, въ Бессараб-
ской Духовной Типо-
графіи, въ Кишиневѣ.
Лѣтъ годѣ.

Б У К О Л Б И Ъ,
Л А Б К Ъ

Алфавитомъ азбуки
пѣнтрѣ чей те воиць ѿ
азуца карте молдове-
нице. Саз тиварить ѿ
Духовническа Типогра-
фіе ѿ Бессарабійѣ ѿ Ки-
шиневѣ. Лѣтъ лѣтъ.

Titlul bucoavnei dela 1822.

(Cliseul Academiei Române din lucrarea D-lui O. Ghibu).

Изъ оубитъ младѣнцѣ и изъцннузъ совершилзъ еи хвалѣ.
 Валомъ и, стихъ б.

Ilustrație din Bucovina dela 1822
 (Cliseul Academiei Române din aceeași lucrare).

1822 este o ediție nouă a bucoavnei dela 1814 și 1815.

Această bucoavnă a fost destinată, probabil, pentru școlile de pe lângă mănăstiri și biserici. În 1822 școli primare încă nu existau și urmând obiceiului vechi moldovenesc preoții și călugării învățau copiii doritorilor de carte pe lângă biserici și mănăstiri. Învățământul primar în Basarabia, ale cărei baze se pun la 1828, începe să se dezvolte abia dela 1860 încoace și acest învățământ se face în rusește. Prin aceasta se explică faptul că bucoavna dela 1822 se retipărește și la 1842 și la 1844, și în afară de aceasta mai apar și alte manuale în românește.

Am văzut, că guvernul rus în cei dintâi ani ai oblăduirii Basarabiei, sesizat de numeroasele cereri ale populației și poate dorind a liniști spiritele Românilor basarabeni, care multă vreme nu se puteau împăca cu regimul rusesc, avea o atitudine atât de binevoitoare față de basarabeni, încât ia inițiativa tipăririi „tablelor“ lancasteriene în românește, tipărește Evanghelia la 1817 și Biblia la 1819.

Și cel mai surprinzător lucru este, că la 1827, în timpurile lui Nicolae I, se tipărește de către guvernul rus o gramatică ruso-română a lui Ștefan Margellă sau, cum scrie el în rusește, *Marjeta*.

Numele acestui român basarabean îl găsim semnat pe o scrisoare, trimisă la anul 1829 dela Paris de către opt tineri români, care studiau acolo, către directorul „*Curierului românesc*“ Eliad Rădulescu¹⁾. Ștefan Margellă semnează cel dintâi această scrisoare, trecându-și și titlul de *Colejschii Sovetnic*, pe care l-a căpătat în serviciul statului rus. Presupunerea lui Pompiliu Eliade, că Șt. Margellă

1) *Petres Haneș*, Scriitorii basarabeni, București, 1920, p. 147.

n'a urmat cursurile la Paris ¹⁾, sunt absolut juste, întrucât în anul 1829 Șt. Margellă avea deja un rând de ani în serviciu și la Petersburg și la Chișinău, și în acest an, probabil, trecuse de vârsta tinerilor, cari studiază, mai cu seamă că el nici n'avea nevoie de aceste studii. Posibil că el a avut vre-o misiune la Paris din partea guvernului r. s. Un document, care s'a păstrat în Arhiva Senatorilor din Chișinău, ne dă oarecare indicii asupra lui Șt. Margellă.

Guvernul răsesc potrivit rescriptului împăratului Alexandru I dela 1 Aprilie 1816 înființează și o comisiune pentru codificarea legilor moldovenești; dar comisiunea n'a ajuns la nici un rezultat pozitiv. Ceva mai târziu, cu acest lucru au fost însărcinați Brunov și Manega, care însă n'au reușit să facă nimic ²⁾. Chestiunea a fost predată Comitetului provizoriu al oblastiei Basarabiei, unde era ca „*nomofilax*” Ștefan Margellă. În anul 1817 el se adresează către acest comitet cu următoarea cerere ³⁾.

„*Cătră Vremelnicescul Comitet a Oblastiei Basarabiei*

*Dela nomofilax Ștefan Margellă
raport.*

Slujba cu care mă aflu însărcinat eu nu am cerut de cât ca să slujăsc patriei și monarhului meu, după a me puțință. Acestaș cuget mă îndeamnă spre a face arătare că cercetând hărțile și cărțile mie încredințate de cinstitul Comitet, am aflat dovezi multor bune obiceiuri și cu puțin pravili a patriei; însă potrivit-le cu mulțimea pricinilor și

¹⁾ Ibidem.

²⁾ J. A. Кассо. Россия на Дунаѣ и образование Бессарабской области. С. Петербургъ 1913, p. 223.

³⁾ Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei No. 76, dia 16 Ianuarie 1817.

cu osebirile acestora după întâmplări, din care fieșce care cere pravilă deosebită. Asămânându-le cu pravilele, care se găsesc în alte limbi, aflu nu multă lipsă atât în obiceiurile cât și în pravilele numite, lipsă din care curge ticăloșia multora, și nemulțumire celor mai mulți, ticăloșia, fiindcă și de ar fi toți cei în slujbă cu inimă dreaptă, însă nu pot ave toți o îndestulă lumină a minții, ca să înțeleagă fără pravili dreptatea fieștecăruia și să nu a-ducă la stângiie pe cel nevinovat. Nemulțumăsc fiindcă și acel osândit după dreptate rămâne mult mai măhnit, socotindu-să năpăstuit de giudecători, pentru că din hotărârea acestuia, iar nu a pravilelor să vede păgubit. Și fiindcă fiește care viețu-este cu neticnire, când giudecă precum că pravilele nu sunt destule spre a-l apăra în tot felul de întâmpinări, însă această durere are leac foarte ușor. Prin răscriptul pre milostivului nostru monarh ni să hărăzăsc pravilele noastre întru care se află și cele împărătești. Aceste sânt drepte ale noastre fiindcă cu de este au fost ocârmuiți strămoșii noștri la ce dintâi venire aice din Ita'ia. Așijderea și acum toate dresurile noastre cele după pravile, toate hotărârile ocârmuirii întemeete pe pravilă, numai de acele împărătești pominesc; pravile ce întru început s'au adunat de înțelepții elinilor, dela neamurile ce le-au fost lor dascăli, întocmindu-să de ei. Le-au primit dela Elini Romanii adaugând multele altele. In sfârșit s'au încheiet în șasă zăci de cărți, adunându-să de preînvățatul Leon. Iar acum sânt temeuri pravililor Evropii, care la multe pe acele să razămă.

Aceste sânt un izvor neprețaluit de tot felul de pravile orășânești, neguțătoarești, criminalicești și alte. Inșă noi ne aflăm în asămine pătimire pot zice, ca Tandal lângă un izvor cu apă atât de

mântuitoare, ne tânguim de sate. Iar pricina este fiindcă în limba noastră de acum să află o parte mică din aceste pravile, serise în limba elinească și a strămoșilor noștri ce latinească, pentru care pricină nu pot să ne fie nouă de folos.

Deci râvna spre a sluji patriei și voinții monarhului nostru, arătată prin înalt rescript, mă îndeamnă a faci cunoscut cinstitului Comitet întâi că obiceiurile și pravilele în limba moldovenească nu sânt îndestule spre a apăra pe cel nevinovat și stare fiieste căruia în orișice întâmpinare. Și al doilea știind eu puțin elinește de să va orându după dorirea și nădejdea neamului, ca să să talmăcească pravilele arătate în limba moldovenească, mă însărcinez, de să va găsi cu cuviință a agiuta celor ce să vor orându spre aceasta cu puținele mele științi, fără a face vre-o cerere pentru ostenele mele în destulă răsplătire giudecând a vide neamul folosit cu acele pravile, din a cărora talmăcire spânzură norocirea acestei țări.

Nomofilax St. Marțela".

Această cerere scoate în evidență figura acestui „modest” nomofilax, cunoscător adânc al legilor țării, al istoriei neamului, a marelui patriot român, care își pune în serviciul neamului „puținele” lui „științi”, „fără a face vre-o cerere pentru ostenele” și având ca mângăere, că lucrează pentru neam. Ștefan Margellă prin activitatea sa ca jurist ne amintește personalitatea altui român din acele vremuri, a lui Petre Manegă, care născul în anul 1782 în Muntenia din părinți care se trăgeau din Macedonia, studiază dreptul la Paris și lucrează dela 1820 aproape douăzeci de ani în Basarabia într'o comisie juridică, alcătuește un codex de legi basarabene pe baza codului civil roman, care n'a

fost aprobat de guvernul rus, și pe la 1840 pleacă din Basarabia, probabil, în țările românești ¹⁾.

D-l P. Haneș dovedește, că Șt. Margellă cunoștea bine limba franceză ²⁾; din cerere, vedem că el cunoștea perfect de bine limba românească, cunoștea „puțin“, cum spune el din modestie, și limba greacă veche și, cum vom vedea mai jos, pe cea nouă. Șt. Margellă a fost unul din cei mai luminați bărbați ai Basarabiei din primele decenii ale veacului al XIX-lea. La începutul anului 1820 el era deja la Petersburg ca funcționar la ministerul de externe și fu însărcinat de către contele Capodistria cu alcătuirea unui manual românesc pentru sistemul de învățatură reciprocă a lui Lancaster ³⁾.

Desigur că Șt. Margellă nu și-a făcut studiile în Basarabia, ceea ce se vede și din faptul că singura școală din Basarabia, deschisă sub Ruși, Seminarul teologic, a dat absolvenți abia în 1821, când Șt. Margellă era deja „nomofilax“, avocat. Nu știm dacă Șt. Margellă a primit însărcinarea de a codifica legile moldovenești, dar având în vedere că pe la 1827 îl vedem la Petersburg ca funcționar la ministerul de instrucție publică, protejat de însuși ministrul, s'ar putea presupune, fără a avea probe evidente, că el a fost codificatorul legilor lui Donici și Armenopulo tipărite în românește de către senatul rusesc în anul 1831.

Gramatica lui Ștefan Margellă are următorul titlu :

„Gramatica Russască-Rumânească închipuită de Ștefan Margellă și tipărită de dipartamentul

1) Л. А. Кассо. Петръ Манера, забытый кодификаторъ бессарабскаго права. С. Петербургъ. 1914.

2) P. V. Haneș Op. cit., p. 148.

3) И. Н. Халипина. Op. cit., p. 140.

opșeșcei învățări“ tom. I., 1827. Primul volum conține VII+225 p., iar al doilea 319+III format în 8°. Este foarte interesantă „precuvântarea” lui Șt. Margellă, pe care o reproducem în traducere din rusește:

„Mă simt obligat a spune câteva cuvinte despre această gramatică româno — rusă, care nu numai că poate fi de folos, dar este necesară, fiindcă ea dă mijloace a căpăta cunoștință în limba rusească la opt sute mii de Români, care locuiesc în Basarabia, aflătoare sub stăpânirea Rusiei, în curgerea de două zeci ani, neavând nici un manual pentru acest scop. În afară de aceasta ea poate să aducă foloase câtorva milioane de Români, cari locuiesc între Prut și Dunăre; asemenea și Rușilor care doresc a învăța limba românească.

Necesitatea unei cărți ca aceasta și dorința mea mare de a contribui la binele deobște cu munca după puterile mele, demult mă îndemnau să mă ocup cu această treabă, dar lipsa de mijloace de a scoate la lumină o așa gramatică, mă împiedica a îndeplini acest scop.

Acum cu mărնimoasa aprobare și ajutorul stimatului șef al meu, Excelenții sale domnului ministru al instrucțiunii publice, care a ordonat să se tipărească această carte în rând cu alte opere folositoare, am pus la alcătuirea ei toată stăruința mea, și dacă munca mea va fi de folos, acei care se vor folosi de ea, vor face aceasta mulțumită patronării Excelenții sale a domnului ministru, care fără oboseală se îngrijește pentru răspândirea învățăturii în țările, care se află fericite sub sceptrul rusc.

Dorind a justifica prin fapte după puterile mele atenția binevoitoare a Excelenții sale către mine, mi-am luat sarcina grea să compun regulele

gramaticale a unei limbi necultivate, fără cărți didactice și care are nevoie de termeni tehnici. Făcând acest lucru principal, ca să înlesnesc învățarea limbei rusești pentru Români și românești pentru Ruși, am adăugat și o adunare de cuvinte rusești și românești care sunt întrebuițate în viața zilnică și convorbiri în ambele limbi despre cele mai necesare lucruri.

Dacă această carte va fi primită cu bunăvoință de către public, mă voi ocupa și cu alte nu mai puțin folositoare manuale—gramatici, dicționare etc. pentru studierea nu numai a limbei rusești și românești, ci și a limbei grecești, acelei vechi și acelei moderne".

Din această precuvântare rezultă, că Șt. Margellă și aici se călăuzește de aceleași intenții bune de a-și ajuta neamul „românesc“ ¹⁾, cum zice el, din Basarabia și de peste Prut, iar pe de altă parte pentru a da posibilitate și Rușilor de a învăța limba românească.

Primul volum al acestei lucrări cuprinde (pp. 9—68) „adunarea de cuvinte“ și (pp. 68 — 214), „Sfaturile ades întrebuițate“.

Cităm partea românească a primei părți din volumul întâi:

„De lucruri Dumnezești :

Iad	Mucenici
Inger	Ceriu
Dumnezeu	Miruire
Intrupare	Raiu
Totputernic	Nașcire

1) Mi-se pare că este singurul act oficial (cartea a fost tipărită de guvern), în care Românii basarabeni se numesc Români și nu Moldoveni.

<i>Vecinicie</i>	<i>Sfânta Troiță</i>
<i>Domn</i>	<i>Sfânt</i>
<i>Duh</i>	<i>Sfântul Duh</i>
<i>Mântuitoriu</i>	<i>Slavă</i>
<i>Iisus Hristos</i>	<i>Creștin</i>
<i>Botez</i>	<i>Păgân</i> etc.

Urmează cuvinte :

„De lume și de stihii. De rudenie, de om și de părți de om. De boli și de betejiri. De simțiri și de patimi. De cuvioșii și de năravuri. De haini. De masă. De casă. De oraș și de sat. De școală. De biserică. De an, de dispărțirea lui și de vreme. De praznici. De meșceșuguri. De păsări și de întâete (insecte). De înnotători. De cele cu patru picioare și de târătoare. De grădină. De sadi și de copaci. De mademuri (metaluri). De cele trebuitoare la scris. De oraș și de părțile lui. De cele ce vedem la țară. De lucruri și de pătimiri. De număr”.

Cum vedem, aproape toate categoriile de cuvinte sunt aceleași, pe care le găsim și în gramatica dela 1819, dar ele nu coincid înlocmai cu textul acestei din urmă gramatici, ceea ce ne-ar face să credem, că Margellă nu cunoștea gramatica dela 1819. Dar când a apărut această gramatică Șt. Margellă se găsea la Chișinău și nu se poate ca un cărturar ca el să nu fi cunoscut această gramatică. Desigur, că el a avut la îndemână și gramaticile rusești, dela care s'a folosit autorul gramaticii de la 1819.

Partea a doua a volumului (pp. 68—214) este consacrată „dialogurilor”; în cartea lui Șt. Margellă se găsesc în număr de 35, pe când în cartea dela 1819 găsim numai 11. „Dialogurile” au următoarele titluri :

„De însușirea limbei rusești : De poclonire și întrebarea sănătății. Pentru îmfericirea prietenului

la anul nou. De făcut gustare. De prânz. De trasul tabacului și tiutiunului. De a ospăta și prietini. A ruga pentru ceva" etc.

Textul rusesc pe alocurea este același, ca și în gramatica dela 1819; dialogurile lui Șt. Margellă, ca și „glosarul“ sunt însă cu mult mai complete conțin mai multe cuvinte.

Iată de exemplu, cum sună „dialogul“, pe care l-am citat din gramatica dela 1819, la Șt. Margellă:

„Buna ziua, bună dimineața, bine te-am găsit. Ce mai faci? senătos te afli?”

Senătos, slavă Domnului.

Acum nu-mi este bine.

Cum se află Dumnealui N.

Se află senătos. Acum nu este senătos“ etc.
(p. 70).

Acest pasagiu, care seamănă aproape textual cu cel din gramatica dela 1819 dovedește că Margellă s'a folosit și de această din urmă gramatică.

Volomul al doilea a lucrării lui Șt. Margellă cuprinde gramatica propriu zisă.

Ea este mult mai complicată, mai amănunțită decât gramatica dela 1819. Ea conține mai multe paradigme, mai multe exemple de declinare și conjugare, dar este făcută după același model ca și aceia dela 1819, și sunt pasaje ceva simplificate care se repetă și într'o gramatică și în alta.

Iată un exemplu:

Gramatica dela 1813:

Numele înființat însemnează față sau lucru, și toată priceperea pentru care se vorbește ca pentru un lucru și să cunoaște prin întrebările: cto cine sau cito ce. (p. 6).

Gramatica dela 1827:

Numile înființitoriu însemnează față sau lucru și se cunoaște prin întrebarea cto ili cito (cine sau ce). (p. 47).

Dar gramatica lui Margellă pe alocurea schimbă ordinea materiei, schimbă chiar terminologia, ba uneori introduce dobândirile noi din știința gramaticală. Așa, în loc de patru genuri, care se găsesc în gramatica școalei lui Lomonosov, aici găsim numai trei. Dar în genere și gramatica lui Șt. Margellă, care fără îndoială a suferit influența gramaticii dela 1819, aparține aceleași școli gramaticale.

Dacă păstrăm ordinea cronologică a cărților didactice din Basarabia, trebuie să ne oprim asupra unei bucoavne, care a apărut între anii 1830—1840¹⁾. Anul și locul unde a fost tipărit acest „*abețedar*“, nu-l cunoaștem, întrucât în exemplarul pe care l-am cercetat, lipsește pagina cu titlu și poate cu tabla de materie. Cartea conține 56 de pagini în 8°. Partea stângă a fiecărei pagini în rusește cu caractere rusești, iar partea dreaptă conține textul românesc tipărit cu litere chirilice vechi moldovenești. Unele litere din acest abecedar (*t*) ne-ar face să credem, că el a fost tipărit pe la 1830 și ceva. Este una din cele mai interesante „*bucovavne*“ basarabene din toate punctele de vedere. Textul „*abețedarului*“ s'a păstrat în exemplarul, pe care l-am văzut, în întregime. Iată începutul lui:

„*Abetedariu rusc*“.

„*Limba rusască după obșceasca întrebuințare a celor mai buni scriitori, are 36 de litere a căror formă și numire este precum în gios s'arată.*

a, be, ve, ghe“ etc...

Urmează: „*silavire de două litere: ba, va, ga, da*“...

Silavire de trei litere: bra, vra,...

Silavire de patru litere: vzva, vzvi“...

1) Biblioteca Seminarului teologic din Chișinău, No. 78.

Mai pe urmă dăm peste „Cuvinte de o silavă“, „de două silave“, „de trei vocale“, „de patru vocale“ etc.

Линии.

РОССИЙСКАЯ АЗБУКА АББЦЕДѦРЮ ЯЮЮЮК

Россійскій языкъ по общему употребленію лучшихъ писателей имѣетъ 35 буквъ кои къ на черпанію и названію естъ слѣдующес.

Линіи въ буквахъ, дѣля общія на тридцать сечелор маи едній скръпторій, ари зб литере актора форма шпнѣмри бесте прикъм дуос саратъ.

А Б В Г Д Е Ж З Й І
К К Л М Н О П Р С Т У

Prima pagină a abecedarului din anii
1830 -- 1840.

„ Toate literele se despart în vocale seu glasnice și în consonante seu neglasnice...

Vocalele se împart în diftonghuri seu disonante“ etc. (p. 1 - 7).

După partea tehnică a abecedarului cu mică

exemple găsim câteva rugăciuni (pp. 7—13) și a-nume:

„*Inchinăciuni de dimineață.*

Inaintea prânzului. După prânz. Inaintea cinii. Mulțumită după cină. Impărate ceresc. Preasfântă treime. Tatăl nostru. Crezul și altele.

Pag. 13—15 conțin „*Cele mai de trebuință idei*“.

Omul are cinci simțiri: vederea, auzirea, mirosirea, gustarea, pipăirea. Într'o săptămână sânt șapte zile“ etc. Pag. 15—16 „*Regule de fapte și purtări bune*“, unde găsim câteva cugetări, culese probabil din cărți. Iată o „*regulă*“: „*Fii înțelept și când începi a face ceva, caută ce sfârșit va avea lucrul tău*“.

Este foarte bine alcătuită partea crestomatică a acestei cărți. Pe pag. 16—20 găsim trei bucăți sub titlul de „*Feluri de moralice spuneri*“. Într'o bucată se povestește despre „*un june, carele totdeauna putea spune fără sminteală de rost tabla (lecția) sa*“ și despre altul, care nu prepara lecțiile, dar care luând pildă de la altul, s'a corectat. Mai găsim o bucată intitulată „*Păscariul*“ și alta „*Neascultătorii copil*“. Mai departe dăm peșie „*Ziceri moralice*“ (pp. 20-21), ca de exemplu: „*Te-mete de legi, că să nu fii vreodată în frică*“, iar după aceeași urmează o bucată din pedagogie (pp. 21-25) despre „*Vrednica creștere*“, în care se tratează despre necesitatea unei „*educații*“, „*cultivări*“ a copilului.

Aceși „*abecedar*“ are și o „*Adunare a cuvintelor*“ (pp. 23-32), alcătuită după gramatica dela 1819, ceea ce se poate constata din prima pagină:

Gramatica dela 1313 :

„Dumnezeu
 Dumnezeu tatăl
 Dumnezeu fiul
 Dumnezeu duhul Sfânt
 Sfânta Troiță
 Trei ipostasuri
 Un Dumnezeu
 Vecinic tatăl“

Abecedarul dela 1330 și ceva :

„Dumnezeu
 Dumnezeu părintele
 Dumnezeu fiul
 Dumnezeu duhul Sfânt
 Sfânta treime
 Un Dumnezeu
 Vecinicul părinte
 Mântuitorul, mântuire“

Cuvintele sunt aranjate după aceleași categorii, însă numărul lor, ca și a categoriilor, este mai mic.

Pag. 32—4 cuprind „Dialoguri“ în număr de 13, din care în primul se vorbește despre „gratulații“, care se apropie foarte mult și de acele din gram. dela 1819 și de primul dialog dela Șt. Margellă. Că „dialogurile“ sunt făcute după cartea dela 1819 se vede din următoarea confruntare :

Gramatica dela 1313 :

„Inveți Dumneala ru-sește.

Invăț.

Cumu-ți pare Dumitale limba rossienească?

Foarte grea.

Greutalea ei se cuprinde întru aceea, că la dânsa este mulțime de cuvinte ; mai multe decât ori la care evropenească limba.

Iar pentru mine este grea și proforaua“.

Abecedarul dela 1330 și ceva :

„Inveți Dumniata ru-seșce ?

Invăț.

Cumu-ți pare Domniei tale limba rusască ?

Foarte grea.

Greutatea ei stă în aceia că ea are cuvinte mai multe decât ori care evropenească limbă.

Iar pentru mine este grea și pronunția“.

După „Dialoguri“ urmează un fel de epistolar, în care se găsesc exemple de scrisori — „priete-nească“, de „recomanduire“, „cuprinzătoare dorința unei fericite călătorii“, și un „testament“. La sfârșitul cărții mai găsim niște „cimilituri“ (pp. 52 – 54) și o „fabulă“ numai în românește, fără text paralel rusesc. Cităm câteva rânduri din ea:

„Avanul seau sgârcitul și bețivul.

*Un avan iubitori de argint,
Ci în toată viața adunând
Vețui ticălos și lipsit.
Propiindu-se moartea și vrând
Ași ascunde averea de frică
Să n'apuce macar părticică
Ceneva, mistuindu-și mai toate,
Un talant auriu o monetă întreaga,
Dupre cum el zicea și se poate
Ca și sufletu stându-i și încă mai drag“... etc.*

Cum vedem abecedarul fără dată are un cuprins foarte bogat. Ceea ce este de remarcat, e că abecedarul n'are caracterul religios al abecedarelor din epoca aceea; el a fost alcătuit după un abecedar pentru școlile laice. Autorul se folosește într'o măsură oarecare de gramatica dela 1819, în partea care privește „dicționarul“ și „dialogurile“, pe care el le simplifică, puțin le modernizează. Autorul întrebuințează o mulțime de neologisme, care nu se întrebuințau în Basarabia, în vremurile când a fost alcătuit abecedarul. Cuvintele: „vocale“, „litere“, „consonante“, „cină“, „regulă“, „june“, „exemplu“, „timpuriu“, „educație“, „cultivare“, „gratulații“, „ocazion“ și altele, ne dau credința să afirmăm, că abecedarul n'a fost făcut de un basarabean, ci de un român de peste Prut, poate chiar mai degrabă din Ardeal. În orice caz, abecedarul fără data și locul tiparului, care

desigur a fost tipărit la Chișinău, merită să fie cercetat mai amănunțit.

Tot în anii aceștia sau poate ceva mai înainte apare o gramatică rusească cu text paralel românesc. Avem la îndemână numai „*tomul al doilea*”¹⁾ fără dală și locul unde a fost tipărită. Titlul acestei părți a gramaticii este următorul:

„*Tomul al doile.*

Gramatică rusească.

De dreptscriere.”

Gramatica este tipărită în 8° pe 159 + 6 + VI pag. Paginile cu soț sunt tipărite în rusește cu litere moderne, iar cele fără soț în românește cu caractere chirilice. Partea a doua este o continuare a gramaticii, care a conținut gramatica propriu zisă în 107 paragrafe. Cu paragraful 108 începe „*tomul al doile*”. Conținutul cărții se poate vedea din „*scară*”:

„*De dreptscriere.*

De regulile dreptscrierii glasnicilor.

De dreptscrierea unilor neglasnici.

De dreptscrierea unilor cuvinte.

De împreunare sau de împreunăpunire.

De împreunarea numilor îmfiiințitoari.

De împreunarea numilor alăturati.

De împreunarea numilor îmfiiințitoari cu cele numărătoare.

De împreunarea denumilor.

De împreunarea graiurilor cu numile.

De împreunarea împărtășirei și împărtășirei de lucrare.

De împreunarea asupra graiurilor.

De împreunarea înaintepunirilor cu numile.

De împreunarea unitoarălor.

De împreunarea întrepunirei.

1) Biblioteca universității populare din Chișinău No. 6393. Un alt exemplar (tot partea a 2-a) se găsește în biblioteca orașului Chișinău No. 4575.

De semnele punctuiei.

De buchile românești“.

În acest din urmă capitol autorul spune că din 43 de litere românești, el întrebuințează numai 24 cu scopul de a simplifica ortografia românească și cilirea și prin aceasta de a da puțință, „a ușura rușilor citirea cărților românești, iar românilor celor rusești“.

Terminologia românească a acestei cărți este aceeași, ca și în cărțile dela 1819 și 1827. Autorul traduce ad litteram textul rusesc, dar pe alocurea întrebuințează unele cuvinte, pe care desigur, le-a împrumutat din gramaticile românești, ca „puntuire“, „regule“, etc.

În ce privește însăși gramatica, ea este alcătuită după gramatica rusească a lui P. S., tipărită de Academia rusească; este însă ceva mai simplă și cu mai multe exemple. Cităm două locuri, luate la întâmplare :

Gramatica rusească a lui P. S.
(ed. 1808).

«Мѣстоимѣнія: которой, кой, съ предъидущимъ своимъ существительнымъ полагаются въ одинакомъ родѣ и числѣ: но не всегда въ одинакомъ падежѣ, на примѣръ :

Добродѣтель есть такое сокровище, которое никѣмъ похищено быть не можетъ.

Благополучна та страна, которую премудрая власть управляетъ» (p. 201).

Gramatica autorului necunoscut.

Мѣстоимѣнія: - которой, кой, съ предъидущимъ своимъ существительнымъ полагаются въ одинакомъ родѣ и числѣ, на прим.: добродѣтель есть такое сокровище, которое никѣмъ похищено быть не можетъ“ p. 84.

Cum vedem, autorul necunoscut al gramaticii din biblioteca Universității populare din Chișinău, întrebuințează aceleași expresiuni, aceleași cuvinte, ca și P. S. Materialul este însă aranjat în altă ordine.

În 1840 încep să apară operele eruditului Iacob Hâncu. Născut în anul 1800 în orașul Ovidiopol din jud. Tiraspolului în familia protoiereului Danilă Hâncu, Iacob Hâncu își începe studiile la seminarul teologic din Ecaterinoslav (1811—1814), unde de obicei învățau copiii preoților transnistrieni ai regiunii Ociacovului. Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, care ocărmuise odată eparhia Ecaterinoslavului, a atras mai mulți profesori și elevi de la seminarul din Ecaterinoslav la Chișinău, și între acești elevi în 1814 trece la seminarul din Chișinău și elevul Iacob Hâncu, care a terminat seminarul la anul 1821. Încă fiind elev, între anii 1819 și 1820, el predă în clasele gramaticale limba românească, iar la 1820—1821 pleacă ca unul din cei mai buni elevi la Petersburg pentru a studia metoda „pentru învățătura reciprocă a lui Lancaster“¹⁾. Se întoarce „magistru al sistemului lancasterian“ și la 29 Octombrie 1821 este numit ca profesor în clasele inferioare la pensionatul nobilimei de pe lângă seminarul teologic din Chișinău, iar în 1824 îl vedem ca director al școlii lancasteriene din Chișinău. Pe la anul 1830 Hâncu trece la Petersburg, unde în 1854 devine adiunct-profesor de limba română la universitatea din acest oraș²⁾ și dragoman pe lângă ministerul

1) П. А. Лотоцкий. История Кишиневской духовной семинарии. Кишиневъ 1913, pp. 63—64.

2) П. Н. Халиппа. Оп. cit., pp. 136—157.

П. Д. Драгановъ. Бессарабiana. Кишиневъ, 1912, p. 46.

afacerilor străine pentru chestiunile moldo-valahice. Nu cunoaștem data și locul morții lui Iacob Hâncu.

În anul 1848 Iacob Hâncu tipărește în tipografia Academiei imperiale de științe ruse două cărți — o crestomație românească și o gramatică. Prima din aceste cărți are titlul:

„Собрание сочинений и переводовъ въ прозѣ и стихахъ, для упражненія въ валахо-молдавскомъ языкѣ съ присовокупленіемъ: 1) словаря; 2) Собранія славянскихъ первообразныхъ словъ въ языкѣ Валахо-молдавскомъ; составленное Я. Гинкуловымъ. Санктпетербургъ.

1840“

Adică: „Adunare de scrieri și traduceri în proză și versuri pentru exerciții în limba valahomoldavă cu adaogirea; 1) dicționarului; 2) adunării de cuvinte slave prototipice în limba valahomoldavă: alcătuită de I. Hânculov. Petersburg, 1840“.

Cartea este tipărită în 8° pe 6+200+4 pag. cu litere chirilice și conține următorul material:

„Din sfânta scriptura“ (pp. 1–5).

Inceputul: „Fericit bărbatul, carele n'au umblat în sfatul necredincioșilor“.

„Din legile moldovenești“ (pp. 5–14).

A. Pentru pravile.

Inceputul: „Înțelepciunea pravilelor iaste o epistimi, adecă învășatură care învașă pre om, ce iaste strâmbătatea“. Urmează capitolele: „pentru judecători“, „pentru jăluitori“ și „pentru pârât“.

Din „Descrierea Moldovei de D. Cante-mir“, pp. 14–37, capitolele „Pentru năravurile moldovenilor“, „Pentru obiceiurile logodnelor și a nunșelor în Moldova“ și „Pentru obiceiurile îngropării în Moldova“.

„Din istoria Moldovei și Munteniei (pp. 37—66). de prof. Aaron și anume fragmentul :

— 91 —

‘Истор зїме, че пѣти,
 Азѣ’ азѣк шї мѣнѣзи —
 Са дѣм тѣрїнїк азѣност!
 Чѣзї, че не мї тѣрїмѣтї —
 Мѣзѣмѣрѣ са нѣ ‘нѣтї
 Пѣрїн еї фѣнѣтї шї пѣрїн јост’

Г. Асакї.

Г. Ожрывки’ изъ Поэмы Пушкина:

Цыгань, переведенной А. Довничемъ.

1.

Кѣ шѣтїнаѣ днї лок днї лок
 Цыганїї прїнї Бѣзѣк се поѣрта,
 Не прїхѣнїнд аз лок лок,
 Саѣ истѣторїнка се соѣрта.
 Бї азѣзѣї фѣта аз рѣмѣс
 Аз мал де азѣ пѣктѣрѣ мас.
 Кѣ цѣлѣрїї рѣптѣ, азѣмѣтѣ
 Кѣрѣцїа аз фѣнѣлѣс
 Пѣдѣсѣпра пѣн-аз јостѣ;
 Азѣнї фѣнѣлѣ сѣтїс
 Мѣнѣкѣрѣ прѣдѣста, шн се пѣн
 Бѣлѣтї пѣ-лѣнѣтѣ тѣн.
 -Фн азѣртѣрї се прїнѣлѣ,
 Кѣм кѣнї пѣск аз јѣрѣз ѣрѣлѣ;

O pagină din creștomația lui I. Hâncu.

„Muma lui Ștefan cel Mare împiedică pre fiul său în cetatea Neamțului, la anul 1848“, și „Ștefan cel Mare cuvintează al său testament politicesc la

anul 1504", iar din istoria Munteniei un capitol despre „Mihaiu II Viteazul”.

Pag. 66—80 sunt consacrate „Articolelor, împrumutate din edițiile periodice valaho-moldovenesti”. Aici găsim articolele: „Mulțumirea cu soarta în care ne aflăm”, semnat de Munteanu, „Inmormântarea Sultanului din Lahor” și o „Rețetă” de C. H., bucăți, probabil că retipărite din revistele de atunci. Urmează mai departe următoarele versuri:

„*Odă către Dumnezeu*” (pp. 81—86) semnată de N. Dimachi, dar cum se știe, tradusă din scriitorul rus Derjavin de către C. Stamati”.

„*Albina și Trântorul*” de Gh. Asachi „*La începutul gazetei: „albina românească”* 1829 pp. 86—89);

„*Anul nou al Moldo-românilor*” de același autor. (pp. 89—91). Un fragment din poema lui Pușchin, „*Țăganii*” tradus de A. Donici (pp. 91—93); o bucată din „*Henriada*” lui Voltair, tradusă de V. Pogor (pp. 94—95) și un fragment din tragedia „*Alzira sau americanii*” (pp. 96—100).

În textul creștomăției nu găsim nici un fel de explicații în rusește, numai titlurile pe alocurea sunt scrise în limba rusească.

Dela pag. 101 și până la pag. 173 găsim un dicționar amănunțit al cuvintelor românești, care se găsesc în bucățile din creștomăție cu explicații în rusește în ordinea alfabetică:

Aib, aibi, aibă

- Acasă

Acolo

Acoalea

Acopâr (peri-perit)

Alaiu (iuri)

Alb

Albastru

Acum, acuma, acu, acuș, amu, amuș”.

Însfârșit, pag. 174. 200 cuprind „Adunarea de cuvinte slave, întrebuințate în limba valaho-moldavă”, ca „Agneși”, „Aeve”, „Azbuhe”, „Babă”, „Basnă”, „Bdenie”, etc.

Crestomația lui Iacob Hâncu a fost cea dintâi creștomație, care tipărește bucăți din literatura românească, care dă și un dicționar, primul dicționar româno-rus, destul de complet. Cititorul putea găsi în cartea lui Hâncu exemple din proza și poezia românească de pe vremuri, aranjate după un anumit plan, găsia fragmente din cele mai frumoase pagini ale istoriei românești, despre Ștefan cel Mare și Mihaiu Viteazul.

Lucrarea principală, pe care ne-a lăsat-o Iacob Hâncu, este gramatica limbii românești. Titlul gramaticii este următorul :

„Начертаніе, правилъ валахо-молдавской грамматики, составленное Я. Гинкуловымъ Санкт-петербургъ. Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ. 1840”.

Adecă : *„Descrierea (shița) regulelor gramaticii valaho-moldave alcătuită de I. Hânculov. Petersburg. În tipografia Academiei imperiale de științe. 1840”.*

Cartea este tipărită în 8° format mare pe XVIII + 6 + 574 + 2 pag.

În „Înainte cuvântare” (pp. 1—XVIII), scrisă în rusește, autorul cu multă erudiție vorbește despre limba românească, despre originea ei și despre unele particularități ale acestei limbi. Cu toate că principatele dunărene ocupă un loc foarte însemnat din punct de vedere geografic și istoric „nici originea poporului, nici situația politică și civilă, nici limba fiilor Dacilor până acuma nu sunt cer-

cetate cum se cuvine, nu sunt cunoscute". Autorul dovedește, că „denumirea de Români nu este problematică. Până la înființarea principatului Moldovei, poporul ambelor principate era cunoscut sub numele general de Români".

НАЧЕРТАНИЕ ПРАВИЛЪ

ВАЛАХО-МОЛДАВСКОЙ

ГРАММАТИКИ.

2р.

СОСТАВИТЕЛЬНОЕ

И. ГИЖУЛОВИЧЪ

И.
В. Г.

Авторъ, или преподаватель Грамматикъ, есть не законодатель языка, а только собиратель и толкователь его законовъ, которые даны въ устахъ народа, а въ послѣдствіи, по установленію языка, образцовыми писателями.

Греть.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

1840.

Titlul gramaticii românești a lui I. Hâncu.

Dovedind că și moldovenii și muntenii au aceeași limbă, autorul spune, că „limba română din punct de vedere material (lexical), adecă în ce privește masa cuvintelor este prin excelență de viță latină. Abundența cuvintelor comune servește ca o dovadă convingătoare. Dar de aici deloc nu s'ar putea trage concluzia, că limba română este cea pe care o învățăm noi astăzi potrivit tradiției după celebrii oratori și poeți romani. Vestitul orator roman Cuintilian spune: „aliud est Latine, aliud grammatice loqui“ și în alt loc: „verba aut latina, aut peregrina sunt; peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut institutam etiam multa, venerunt; taceo de Tuscis et Sabinus, et Praenestinis quoque“ etc. Autorul citează și alți autori romani, din care reese, că limba latină literară se deosebia de cea vorbită. Limba românească se trage dintr'un dialect al limbei latine vorbite; cu toate acestea în ea se găsesc foarte multe cuvinte care sună ca cele latinești literare și ca dovadă autorul citează 30 de cuvinte, care se încep cu litera A: „abat—batuo, adaog—adaugeo, adevăr—ad-verum, adecă—adeque“ etc.

Mai departe autorul combate părerea, că limba românească este limba italiană stricală; limba românească, după părerea lui Hâncu, este mai aproape de limba latină decât cea italiană, care se trage din același izvor comun. Dar limba română în afară de elementele principale romane, mai conține și cuvinte împrumutate din alte limbi; așa ea conține $\frac{4}{10}$ — $\frac{5}{10}$ de cuvinte latinești, aproximativ $\frac{3}{10}$ cuvinte slave, iar restul sunt cuvinte ungurești, turcești și grecești. Dar, adaogă autorul, „această amestecătură, după toate probabilitățile, este consecința conlocuirii îndelungate a românilor cu alte po-

poare—și în această privință i-se poate face reproș nu numai limbei românești“.

Limba română, după Hâncu, are două dialecte, foarte apropiate unul de altul:—cel moldovenesc și cel muntenesc, care au oarecare deosebiri, pe care autorul le stabilește. Din punct de vedere al formelor gramaticale limba română conține și elemente latine și slave. Alfabetul latin în limba română a fost înlocuit cu cel slavon în vremurile lui Alexandru cel Bun, în urma propunerii mitropolitului Teoctist. Cel mai bogat izvor de forme curate gramaticale, de limbă în genere este Sf. Scriptură, operele scriitorilor bisericești, iar în timpul din urmă apar și lucrări științifice de mare valoare, cum sunt scrierile istorice ale lui Asachi, ale profesorului bucureștean Aaron, „care sunt un semn foarte frumos pentru viitor“. Hâncu dezaprobă încercările școlii latinești de a introduce în limba română cuvinte noi, constată că limba română n'are lucrări bune pe terenul gramatical. Această introducere frumoasă, este, mi se pare, prima încercare în limba rusă de a stabili în mod științific, argumentat, originea limbei românești, desigur făcută după izvoare românești, după cele din urmă debândiri ale științei.

Gramatica lui Hâncu se împarte în cinci părți. Partea întâia cuprinde „Despre temeliile citirei și scrisului Valahic-moldovenesc“ (pp. 1—57), în care se vorbește despre literile românești, felul cum se scriu și cum se citesc.

Partea a doua: „Etimologia generală“ (pp. 59—408) . După Hâncu, în limba românească sunt următoarele părți ale vorbirii: *articolul, substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, participiul, gerunliul, supinul, adverbiul, prepozițiunea, conjuncțiunea și interjecțiunea*. Autorul în modul

cel mai amănunțit analizează aceste părți, schimbarea formelor, citează o mulțime de exemple, dă paradigme.

Partea a treia: „*Elimologia particulară*“, în care este vorba de cuvintele derivate din părțile vorbirii.

Partea a patra: „*Sintaxă*“ (pp. 476 - 540) și partea a cincea: „*Pronunțarea cuvintelor*“ (542—560).

Gramatica lui Hâncu face impresia unei gramatici prea complicate, prea erudite.

Toate explicațiile și terminologia gramaticală sunt scrise în rusește. Exemplele din limba românească nu sunt luate din texte; de obicei sunt cuvinte izolate, ceea ce dă gramaticii un caracter prea arid. Dar această gramatică este cea dintâi gramatică a limbii române, fără tendința de a o apropia de cea slavă sau de cea rusească, cum fac predecesorii lui Hâncu. Concluziile la care ajunge autorul, regulile gramaticale corespund științei gramaticale românești de atunci. Autorul însă intenționat evită întrebuintarea modernizmelor, cuvintelor noi; el rămâne cu părerea, că cea mai frumoasă limbă română, cea mai curată s'a păstrat în cărțile bisericești și în scrierile noastre istorice. La sfârșitul cărții, Hâncu dă și un mic dicționar al terminologiei gramaticale românești, însă numai în unele cazuri el întrebuintează terminologia modernă („*slovă, literă, gerundiu*“ etc.); de obicei el se folosește de terminologia cărților, care s'au tipărit în Basarabia („*grai*“, „*spregrai*“).

I. Hâncu, în afară de aceste două cărți, de valoare atât de mare, a mai scris două cărți, pe care însă nu le avem la îndemână. Una din ele tipărită la Petersburg la 1847 și semnată cu inițialele I. H. poartă titlul: „*Concluziile din gramatica Va-*

БЪКОАВНЪ

АДВКЪ

А ЧЕПЪТОАРЕ А ВЪЦЪТЪРЪ,
 ПЕНТРЪ ЧЕЙ ЧЕ ВОСКЪ А А ВЪЦА
 КАРТЕ МОЛДОВИНЕЩЕ.

ОДЪ ТИПЪРИТЪ А ТУПОГРАФИЪ
 КАСИИ АРХИЕРИЩЪ А КИШИНЪВЪ.
 андл. 1861.

laho-Moldavă", iar alta „*Carte de buzunar pentru militarii ruși din campania prin principatele Valahia și Moldavia*", tipărită tot la Petersburg la anul 1854.

Între anii 1844, când se relipărește bucoavna dela 1822 și 1842, și 1861 nu găsim nici o carte didactică, lipărită în Basarabia. Cred însă că asemenea cărți au existat și poate că ele se vor găsi mai pe urmă. La anul 1861 apare o bucoavnă, care a fost descrisă de către D-l O. Ghibu¹⁾. Titlul acestei „bucovne“ este următorul:

„*Bucoavnă
adecă*

începătoare învățatură pentru cei ce voesc a învăța carte moldovenească. Sau tipărit în tipografia Casii Arhieriești în Chișinău, anul 1861“. Pe copertă însă găsim altă dată: 1862. Carlea este lipărită în 8° format mic pe 1 f. + 102 pag.

Pe verso primei file chipul Domnului Iisus Hristos.

Dupa litere și compunerile lor urmează următoarele rugăciuni:

„*Preasfântă treime, Tatăl nostru, Sculându-ne din somn fără de veste jutecătorul va veni, Din somn sculându-mă mulțămesc, Psalomul 50, Simbolul pravoslavniciei credinți*“ etc. (pp. 1—34); pag. 35—68 „*Sfânta istorie în scurt*“.

Iată un fragment din aceasți istorie:

„*Facerea lumii.*

Dumnezeu toate le-au făcut din nimica cu un cuvânt al său. Întru început au făcut Dumnezeu cerul și pământul, care era netocmite și le-au întocmit pre eale în sase zile. În ziua dintâia au făcut Dumnezeu lumina.

¹⁾ O., cit., pag. 12.

In ziua adoao --tăria sau cerul văzut.

In a treea au despărțit apa de pământ și au poruncit pământului să răsară odrăsliri. In a patra au făcut soarele, luna și stelele" etc. Cu o limbă curată moldovenescă, simplă, se povestesc istorioare din vechiul și noul testament.

Pag. 67—94 „*Catihismul scurt*“, care se începe :

„Intrebare. Pentru ce te numești tu creștin?

Răspuns. Pentru că eu crez în Domnul Dumnezeu și mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Intrebare. Pentru ce te numești tu pravoslavnic creștin.

Răspuns. Pentru că eu crez așa, precum totdeauna au învățat și învață pravoslavnică creștinească credință...“

Pag. 95—99. „*Invățătură moralnică în scurt*“ în felul următoriu :

„Fii binecredincios : nădăjduiește spre Dumnezeu și-l iubește pre el cu toată inima...“

Pag. 100-101. „*Insemnarea țifrelor bisericesti și politicești*“ și pag. 102 „*tablața înmulțirii*“.

Și aceasă bucoavnă până la un punct oarecare este în legătură cu bucoavnele bisericesti, care au apărul mai înainte. In cartea dela 1861, până la pag. 35, se repetă materia din bucoavna foarte bine editată din anul 1842. Se păstrează chiar ordinea rugăciunilor; se deosebește numai prin faptul, că gramatica dela 1842 are și text paralel rusesc și nu conține „*istoria sfântă*“ și „*catehismul*“. Și bucoavna dela 1861, ca și cele dela 1822, 1842 și 1844, este scrisă pentru nevoile școalelor bisericesti, parohiale.

Bucoavna dela 1861 a fost retipărită la anul 1863 însă cu text paralel rusesc.

Cartea este tipărită pe 1 f. + 131 pag. in 8°.

Paginile sunt tipărite în două coloane. Titlul cărții sună astfel :

„*Bucoavnă
adecă*

incepătoare învățatură pentru cei ce voesc a învăța carte Slavoneșce și Moldoveneșce. Sau tipărit în tipografia Casii Arhiereșci în Chișinău, 1863 anul”. Rugăciunile în amândouă limbi sunt tipărite cu litere slavone, iar „*Sfânta istorie în scurt*” este tipărită cu litere noi rusești. În cartea dela 1863 se repetă același material și în aceeași ordine, ca și în cartea dela anul 1861.

Din cărțile didactice românești, care au apărut în Basarabia sau pentru Basarabia, primul loc ocupă manualele lui Ioan Doncey. Cărțile lui I. Hâncu, alcătuite atunci, când abia se puneau începuturile literaturii românești, când chiar alfabetul limbii românești trecea printr'o perioadă de tranziție, au adus cu toate acestea un serviciu foarte mare Basarabiei, pot fi considerate ca un factor foarte puternic în conservarea limbii românești în provincia noastră.

Dar după 1860 cărțile lui I. Hâncu nu mai puteau corespunde cerințelor vremurilor. Avântul pe care l'a luat literatura și limba românească după 1848, trebuia să dea și Basarabiei ceva nou, ceva care măcar în cea mai mică măsură ar fi amintit mișcarea culturală de peste Prut. Și cărțile lui I. Doncey au avut menirea să introducă un curent nou în viața culturală românească din Basarabia.

Ioan Doncey s'a născut în Basarabia, în Chișinău, atunci, când în această provincie viața culturală românească era destul de puternică. Nu cunoaștem exact data nașterii acestui om vrednic al Basarabiei. Din statul personal, pe care-l posedăm, al lui I. Doncey, eliberat la 2 Ianuarie 1884 cu No. 68

ar reeși, că Ioan Doncey în momentul alcătuirii statului personal avea 60 de ani, adică s'a născut la anul 1824. Însă în adevărta dată de biserica sf. Gheorghe din Chișinău la anul 1885 cu No. 47 și certificată de către consistorul din Chișinău cu No. 2533 din același an citim : „ Anul 1885, 1 Aprilie a murit consilierul de stat Ioan Petrea Doncey, de

Titlul bucoavnei de la 1863.

64 de ani, de febră (ferbințeală), pe care l-a înmormântat la cimitirul orășan din Chișinău superiorul, protoiereul Luca Lașcu“...

Adică după acest al doilea act, Ioan Doncev s'a născut la anul 1821. Dat fiind că I. Doncev a terminat liceul regional din Chișinău la anul 1839, s'ar putea lesne presupune, că data din al doilea act este mai aproape de adevăr.

Ioan Doncev.

Tatăl lui Ioan Doncev, după spusele soției lui, care a murit abia în anul 1920, a fost de origine sârb romanizat, iar mama lui româncă basarabeancă. Poate din această cauză în statul său personal I. Doncev este trecut ca „celățean basarabean din comunitatea grecească“. După ce a terminat la 1839 ¹⁾ liceul regional din Chișinău, I. Doncev în

1) Н. Лашковъ. Кишиневская областная, впоследствии губернская, нынѣ первая гимназія. Кишиневъ, 1908 г., р. 53.

Noemvrie fu numit ca profesor de istorie și geografie la școala medie ținută din Tighina, unde a predat mai pe urmă și limba latină și aritmetica. La 22 Noembrie 1847, după ce prof. de limba română Gheorghe Bilevici, a fost transferat la liceul regional, I. Doncev trece ca profesor de română la școala medie ținută din Chișinău. În același timp el îndeplinește funcția de secretar la azilul Balș.

La anul 1853 se transferă ca profesor de același obiect la liceul regional din Chișinău, unde predă până la 1 Martie 1866, când a fost pus în disponibilitate din cauza suprimării catedrei de limba română. A fost membru la epitropia azilelor, a fost decorat în câteva rânduri de către guvernul rus. În ultimii ani I. Doncev ocupă postul de director al azilului Balș, în chestia căruia a fost delegat să plece la Petersburg. A murit, cum am văzut, la 1 Aprilie 1885.

Cea dintâi carte didactică a lui I. Doncev poartă următorul titlu :

„*Cursul primitiv*
de

Limba română

*Compus pentru școlile elementare și IV clase
gimnasiale*

de

Ioannū Doncevū.

Kișineu

Tipografia lui Akimū Popovū.

1865“.

În „*Procurvântarea*“¹⁾ cărții lui I. Doncev găsim câteva date interesante cu privire la limba ro-

1) „*Procurvântarea*“ este scrisă în rusește.

mânească și la predarea ei în școlile din Basarabia. Iată ce scrie el în această „procuvântare” :

CURSUL PRIMITIV
DE
LIMBA RUMÂNĂ,

CURSUSO

pentru școlile elementare și IV clase gimnasiale
de
Ioannu Doncevu.

НАЧАЛЬНЫЙ КУРСЪ
РУССКАГО ЯЗЫКА,

составленный

для низшихъ училищъ и IV классовъ гимназій
И. Д.

КИШИНЕУ

Типографіе lui Akimă Popovă

1865.

Titlul „Cursului primitiv de limba română”
a lui I. Doncev.

„Limba română s'a predat în toate cele șapte
clase ale liceului regional din Chișinău, dela des-

chiderea lui în anul 1833, în mod obligatoriu pentru acei din elevii liceului, care nu doreau să învețe limba germană. Ca obiect, care în multe privinți are interesul său local, limba română se mai predă și în unele școli (medii) ținutale din regiune: în No. 1 și No. 2 din Chișinău, în Orhei, Bălți, Soroca și Hotin, în Seminarul teologic din Chișinău, în multe școli comunale și aproape pe lângă fiecare parohie din Basarabia" (p. 1).

Relevând faptul, că la școala din Hotin autoritățile școlare rusești intenționează să suprimă catedra de limba română, I. Doncev într-o notiță spune :

„Ori cum ar fi, e foarte regretabil! Nouă ni se pare, că tineretul local din mai multe puncte de vedere, mai mult folos ar avea să învețe limba țării decât superficial limba franceză sau germană... Limba română este necesară la fiecare pas și în viața particulară și în administrație.

Ar fi foarte de laudă și de folos, ca și fetele române să învețe limba lor maternă, care conține atâtea frumuseți, atâtea duioșie și în care, probabil, ele simt atât de mult; pentru că după firea omenească, cea mai bună patrie a sentimentului nostru, a duioșiei este limba noastră maternă. Cum copilul se apropie de pieptul fragedei mame, tot așa este apropiat de sufletul lui tot, ce ea gândește, ce vorbește și ce cântă în limba lui maternă. Legile naturii inexplicabile și admirabil de exacte nu pot fi înlocuite prin nimic artificial“.

Cu aceeași căldură, cu aceeași dragoste față de limba românească vorbește I. Doncev despre începuturile teatrului românesc în Basarabia.

Mai departe I. Doncev arată scopul cărții lui, greutățile învățării limbei române din cauza lipsei de materiale și face câteva observații cu privire

la limba română. „Românii”, spune el, „ca și toate popoarele latine, se foloseau în vechime de literile latine; abia în veacul al XV-lea mitropolitul Moldovei Teoctist, de origină bulgar, cu scopul ca păstoria lui să nu se unească cu biserica apuseană, l-a convins pe Alexandru cel Bun să schimbe alfabetul, latin cu cel slavonesc... Aceasta a dus la aceea, că literatura română a început să se scrie cu două alfabete: slavon-bisericesc, care a dominat în principatele unite de astăzi și acel latinesc, care a rămas neschimbat în Transilvania și la alți români uniți de peste hotare”. I. Donceț arată, că savanții români caută „să curețe limba română de înrâurirea cuvintelor și literilor slavonești, care sunt în contradicere clară cu regulile fundamentale ale gramaticii”. Dar aceasta se face treptat, ceea ce se vede din lipăriturile românești, care au trecut de la alfabetul slav la cel de tranziție, iar mai pe urmă la cel nou românesc. I. Donceț arată planul cărții lui, menționează că el se folosește de operele celor mai buni scriitori români și termină prin a arăta, că în limba română vorbește un popor de 5 milioane, „care a suferit timp de XVII veacuri cele mai triste și mai aspre schimbări și lovituri ale soartei, dar care este înfrumusețat cu ai săi Buni, Viteji și Mari purtători de coroană” (p. IX).

Cartea lui I. Donceț este lipărită în 8° pe IX+6+253+130+66 pag.

Prima parte (pp. 1-105) conține:

Cursul I. „Abecedă rumână”.

Materialul este aranjat în următoarea ordine:

1. „Litere slavo-rumâne, de tip român”.
2. „Unele litere chirilice, slavo-rumâne, ce se ’ntâmplă în cărțile bisericesti și ’n multe manuscrisuri vechi, valaho-moldave”.

3. „Inceperile fundamentale de caligrafie“.
4. „Literale rumâne de şriftul vechi“.
5. „Metod practic de citire şi de scriere rumână“ în mai multe lecţii (27), în care autorul dovedeşte, că el era la înălţimea cereşilor pedagogiei de atunci. Aici I. Donici întrebuiţează alfabetul de tranziţie.
6. „Dătoriele şholerului către Dumnezeu“.
7. „Dătoriele şholerilor către sine însuşi“.
8. „Sentenţii morale (năstăviri)“.
9. „Neşte anecdoate“ în număr de 24 („Fama“, „Făgăduinţă“, „Varsta de XXX ani“ etc.).
10. „Câteva fabule“, naraţiuni mici („Vulpea“, „Cărbunariul şi Nălbitoriul“ etc.).
11. „Cimilituri“ (18).
12. „Câteva proverbe“ (57), care după autor „sînt neşte frase scurte, care cuprind filosofia populară unei naţie, despre lume (univers) şi viaţa umană“.
13. „Schimbarea unor litere în alfavitul rumân“.
14. „Lămurirea schimbării şriftelor“.
15. „Diferite fragmente de şriftul cel vechi“ („Universul“, „Timpul“, „Anotimpurii“ etc.).
16. „Din istoria Moldovei“ de prof. Albineţ. („Despre cele mai vechi întâmplări ale Daciei, până la căderea ei sub Români“, „Despre schimbarea numelui Românilor Daciei în Vlahi sau Valahi“).
17. „Rugăciunile de dimineaţă“.
18. „Rugăciunile de seară“.
19. „Rugăciunile“.
20. „Din psaltire“ (Psalmul 102, 142, 69).
21. „Cartea sfântului apostol Pavel către Titu“ — „Cursul al II-lea“ a cărţii lui Doncev (pp. 106 — 184) cuprinde mai multe bucăţi de citire: fabule din A. Donici („Galbănul“, „Grierul şi fur-

„Știglețul și ciocârlanul“, „Vulpea și livada“, „Vulpea pedepsită“, „Teiul și stejarul“, „Vulpea și măgarul“, „Leul și iepurele“, „Gâștele“, „Vulpea și bursucul“, „Racul, broasca și știuca“, „Două poloboace“, „Doi raci“, „Două spicuri“).

După fabule urmează următoarele poezii :

„Adio Moldovei“, „La mormântul“ de V. Alexandri, „Frunza“ și „Cănele soldatului“ de Alexandrescu, „La o frunză uscată“, „Cântecul străinătății“ și „La Teodor Aman“ de Creșeanu, „Cântecul Soldatului“ de Zamfirescu, „Imnul Moldovenilor“ de D. Gusli, „Urare principelui Gr. A. Ghica V. V.“ de D. P., „Imn la reîntronarea lui Grigorie Ghica“ de Gusli, „Imn român“ de Tăutu, „Primavara“ și „Nebunia lui Tasso“ de Creșeanu și „Limba română“ de Sion.

Mai departe găsim mai multe „fragmente din botanică“ (23) și „Din mineralogie“ (de Belez, 18).

„Cursul al III-lea. Limba neo-rumână (pp. 186—253) conține alfabetul modern românesc și câteva bucăți „Din zoologie“ (14) după același autor tipărite cu litere românești noi, iar mai departe găsim un număr destul de mare de poezii și anume baladele : „Păunașul codrului“, „Inelul și Năframa“, „Năluca“ de V. Alexandri, „Noaptea lui Mihaiu cel mare“, „Muma lui Ștefan cel mare“, „Mihaiu și călăul“, „Marioara“; elegiile : „Proscrisul“, „Invocare“, „Plângerele poetului“, „La o amică“, „Tânăra pe patul morții“ și „Inima întristată“ de Bolintineanu; doine și cântece : „Craiu nou“, „Sora și hoțul“, „Cântec haiducesc“ și „Cântec ostășesc“ de V. Alexandri, „Harpa“ de Bolintineanu, „Tatarul“ de V. Alexandri, „Valea Albă“, „Oița“ și „Eho“ de M. Zamfirescu.

După „crestomație“ urmează „gramatica ru-

mână elementară" (pp. 1—130), care se împarte în „etimologie” și „sintaxă generală”.

Este o gramatică românească în toată puterea cuvântului, scrisă în românește cu text paralel rusesc. Autorul nu dă definiția părților vorbirii, a formelor, dar în schimb în gramatica lui găsim în scurt toate regulile gramaticale, cu toate excepțiile, găsim mai multe paradigme de declinări și conjugări. I. Doncev întrebuițează terminologia gramaticală românească. Iată un exemplu:

„Toate vorbele rumâne se 'mpart în verbe regulate, care 'și păstrează toate modificațiile cuvenite, și 'n verbe neregulate, care uneori nu se supun regulilor generale.

La aceste ultime se repoartă:

- 1) *Verbele ajutătive: a fi, a voi, a avea.*
- 2) *Verbele uno-personale: plouă, tună, spulberă, ninge.*
- 3) *Verbele abundătive: mâiu, câștig, impart...*
- 4) *Verbele defective: hai, mergem, poftim” etc.*

Cu toate că autorul întrebuițează multe neologisme, care nu erau cunoscute în Basarabia, gramatica lui scurtă, concisă și clară este foarte accesibilă chiar pentru vremurile de astăzi.

Însfârșit ultima parte a cărții (pp. 1—66) conține un „vocabulariu rumâno-rusesc”, în care cuvintele sunt aranjate în ordinea alfabetică, ca de exemplu: „Babă, Bacă, Bade, Bae, Balenă, Baltă” etc. La fiecare cuvânt se arată și partea vorbirii, căreia el aparține.

„Cursul primitiv de limba română” a lui I. Doncev, destinat pentru „școlile elementare” și „patru clase gimnaziale” cuprindea un abecedar, un bogat material de lectură, o gramatică a limbei române și un dicționar. I. Doncev își realizează planul său din „procuvântare”. Și planul lui de mi-

nune corespunde și cerințelor pedagogice și nevoilor școlii basarabene. Presupunând că elevii știu să citească litera rusească, I. Doncev organizează într'ășa fel materialul, că elevul deodată putea să citească în românește; trecând prin alfabetul românesc de tranziție, elevul ajungea la citirea textelor tipărite cu literă nouă. Autorul dă o mulțime de bucăți de proză, în care elevul pe lângă terminologia științifică din botanică, zoologie, mineralogie, etc. căpăta și ceva cunoștințe. Autorul nu se teme să introducă cuvinte moderne, așa cum face I. Hâncu; dimpotrivă, convins că limba ca un organism viu se modifică, se dezvoltă, el nu se ferește de a introduce cuvinte noi în limba basarabeană. Ceea ce este însă mai important este faptul că prin cartea lui I. Doncev, basarabeni cunosc ceva din poezia românească, din operele lui V. Alexandri, Bolintineanu etc. Și aici el știe să aleagă poeziile cele mai potrivite după limbă pentru Basarabia. Ce este de mirat, I. Doncev tipărește și vre-o două-trei poezii patriotice românești.

Dacă autorul ar fi introdus ceva mai multe bucăți din istoria românilor, cartea lui I. Doncev alcătuită atât de metodic avea și mai mare însemnătate pentru Basarabia. Deși la 1866 și 1867 se suprimă catedra de limba română în școlile din Basarabia, cartea lui I. Doncev a pătruns în cercurile largi ale intelectualilor basarabeni și până la 1905 a fost aproape singura carte românească în Basarabia, care era citită și cunoscută. Intre anii 1906—1917 această carte a servit ca manual de limba română la școala eparhială de fete din Chișinău.

În același an I. Doncev tipărește aparte abecedarul, cu foarte mici modificări. Abecedarul are următorul titlu :

*„Abecedă rumână,
compusă pentru școalele elementare
de
Ioannū Doncevă.
Chișinău, Tipografia lui Akim Popov.
1865“.*

Cartea are același format și este tipărită pe III+163 pag.

În „procurvântare“ I. Doncev arată, că abecedarul a fost tipărit odată în cartea precedentă, „dar presupunând, că din cauza expunerii largi a materiei și a prețului, („cursul primitiv“) cu greu va putea fi accesibil pentru elevii școalelor primare și diferite școli preparatoare din regiune și deaceea“ el a găsit cu cale de a-l scoate aparte cât se poate de scurt. Și aici I. Doncev își expune părerile sale asupra metodei de predare, care dovedesc încă odată că I. Doncev a fost și un bun pedagog.

Până la pag. 100 I. Doncev reproduce exact materia din „cursul primiliv“ în aceeași ordine. Mai departe omite „Cartea sfântului apostol Pavel către Titu“, și reproducând bucățile de citire „Din zoologie“ și „câteva versuri“ (6) din Donici și Gusti, I. Doncev dă și „Notiții gramaticale pentru îndeletnicirile practice și studiul primitiv a limbei rumâne“ (pp. 147—163). Aici găsim cele mai principale lucruri din gramatica românească.

La 1877 izbucnește războiul ruso-româno-turc, când armatele rusești trec prin țările românești. Cu această ocazie I. Doncev alcătuește o cărticică „Convorbiri și cuvinte informative russo-române cu întrebuințarea literilor rusești și în text a informațiilor și cuvintelor românești; pentru convorbiri“. Cartea este tipărită în 16 VI+136 pag. la Chișinău și conține 54 de convorbiri care se referă la

„Pornire“, „Gară“, „Bagaj“, „Tren“, „Bufet“, „Sala de mâncare“ etc. Iată de exemplu convorbirea la „Telegraf“ :

A B C D E F G H I

RUMÂNĂ,

compusă pentru școlile elementare

de

Ioannū Doncevu.

РУМЫНСКАЯ АЗБУКА.

KIȘINEÛ.

Tipografié lui Akima Popovă.

1865.

Titlul abecedarului lui I. Doncev.

*„In ce limbă (dialect) primiți depeșe?
Poftesc să primiți telegrama în limba rusească.
Numerați slovele (cuvintele) și spuneți plata.
Poftesc cvitanția.*

Când poate să-se primească răspunsul ?” etc.
(p. 30).

Manualele lui I. Doncev au fost cele din urmă cărți didactice, destinate pentru școală, care au apărut în Basarabia sub regimul rusesc. După ce a fost scoasă limba românească din școala basarabeană, nu mai era nevoie de cărți didactice românești. Abia după cea dintâi revoluție rusească începe să-se tipărească câte o cărticică românească: dar aceste cărți nu erau pentru școală, întrucât limba românească, în afară de seminar și școala eparhială de fete, nu se predă în școlile din Basarabia. Cărțile erau pentru Români și pentru Ruși, care doreau să învețe limba moldovenească. Ca limbă, ca metodă aceste cărți sunt cu mult inferioare cărților lui I. Doncev. Limba românească din Basarabia, frumoasa limbă moldovenească, se păstrează intactă numai pe la sate; ea degenează în gura intelectualilor, trecuți prin cultura rusească. Și cărțile alcătuite de intelectuali poartă aceeași pecete a culturii rusești, sunt tipărite cu literă rusă.

Din aceste cărți merită să fie amintite cărțile învățătorului Gheorghe Codreanu, unul din puținii naționaliști basarabeni din ultimele decenii.

Născut la 23 aprilie 1856 în suburbia Chișinăului Buicani, el după ce face școala primară, termină școala normală din Bairamcea; a fost învățător în județul Chișinău, iar ultimii ani în suburbia Chișinăului Buicani, unde își sfârșește viața la anul 1911.

Gh. Codreanu debutează în literatura didactică

cu un „*Abețedar ruseesc pentru moldoveni*“ la 1897, carte care a fost admisă de către autoritățile școlare în școlile, unde elevii erau moldoveni. Nu cunoaștem această carte, dar credem că în ea n'a fost nici un cuvânt românesc, căci altfel ea n'ar fi obținut aprobarea.

Gh. Codreanu.

La anul 1899 Codreanu tipărește la Chișinău un „*Dicționar în scurt pentru convorbiri ruso-moldovenești*“, o cărțicică pe 56 de pag. în 8°, tipărită cu litere rusești într'o limbă pur moldovenească, fără neologizme. Convorbirile în „dicționar“ sunt aranjate după anumite categorii, de exemplu:

„*Vorbe ce sâ atârnâ de partea negustoriei*“.

La cine ești de vândut grâu de foamnă (de vară)? Secară. Popușoi. Orz etc.

Dicționarul dela 1899 apare din nou la 1904, lărgit și modificat complet (în 8°, 201 + III pag.). În „*prefață*” autorul spune că el a crezut cu cale să organizeze materialul potrivit cursului abecedarului rusesc : materialul didactic, îmbrăcămintea, clădirile, animalele etc.

Iată cum aranjează Gh. Codreanu un capitol : „*Oamenii după sufleteștele și al năravului însușiri; faptele cele bune și faptele cele de prihană (păcatele)*.”

Dreptos, cu cuvioșie. Cuvioșie. Făcere de bine. Binefăcători. Cu bun suflet. Destulat. Răbdători. Indelung-răbdători. Cu bun cuget” etc. (cuvintele rusești le omitem). Prima parte a cărții este dicționarul ruso-moldovenesc, a doua moldavo-rusesc. La 1912 dicționarul dela 1904 apare într-o ediție nouă puțin modificată, care poartă și următorul titlu românesc :

„*Rusesc-moldovenesc și moldovenesc-rusesc cuvântelnic. Au alcătuit fost învățători Gheorghe Codreanu*”.

Gh. Codreanu mai lipărește la 1904 un „*abecedar nou pentru a învăța carte pe moldoveni și pe ruși la un loc*”, în 8°, pe 40 pag., dar în el nu găsim nici un cuvânt românesc, dacă nu luăm în seamă cuvintele rusești care sună ca cele moldovenești („*mama*”, „*rac*”, „*plug*”, „*mac*”), ceea ce disigur pulea ușura elevilor moldoveni însușirea limbii rusești.

În anul 1906 Gh. Codreanu mai scoate o cărticică cu

„*Proverbe (zicători) moldovenești cu tălmăcire pe limba rusească*” (în 16, pag. 14) în felul următor :

„Ar face mama plăcinte, dacă ar ave unt și brânză, dar n'are și făină“. Proverbele sunt aranjate în ordinea alfabetică și sunt traduse în rusește.

Cu toate că această cărlitică n'a fost pentru școală ea merită să fie amintită, întrucât autorul a cules acele „zicători“ din gura poporului basarabean. Tot la anul 1906 Gh. Codreanu tipărește o altă broșură (format în 16°, p. 48) „Pilde și anecdoturi, tâlmăcite pe limba moldovenească“, dar cum se vede chiar din titlul cărții ele sunt traduse din rusește. Multe din aceste anecdote sunt din viața împărașilor ruși, din războiul ruso-japonez.

La anul 1908 apare la Chișinău o broșură intitulată:

„Pilde și povețe

intâia carte moldovenească de cetire tipărită, de P. Rejep“ (în 16, pag. 47).

Este una din cele mai bine alcătuite cărțile românești în Basarabia și ca limbă și ca conținut. Cartea a fost tipărită de către cooperatorul P. Rejep, dar alcătuită de către D-l P. Halippa. În *Inaite cuvântare*“ scrisă de P. Cubolteanu (pseudonimul D-lui P. Halippa) citim între altele:

„Dragi copii basarabeni.

Pui din neamul românesc! Luați cărticica în mână și citiți! Destulă-vă, cât ați fost orbi din pricina neștiinței de carte... Ți-a venit dar vremea și ție, moldovene, să te gândești: cum stai? Cum trăești? și pe care drumuri și cărări trebuie să apuci în viață?...

Prin această carte mică, pe care o v-o punem în mână, noi vă chemăm pe voi moldovenilor din întreaga Basarabie, spre lumina științei, spre unitate, spre dreptate, spre deplină deșteptare“... După aceste cuvinte pline de avânt urmează bucăți de citire, poezii și fabule, tipărite ca și întreaga carte

cu litere rusești. În această carte se găsesc următoarele bucăți: „Știința este cea mai bună bogăție“ de I. Tolstoi, „Dați învățatură și fițelor voastre“ de P. Cubolteanu, „Grierul“ de A. Donici, „Corbul și vulpea“ de H. Rădulescu, „Două poloboace“, „Racul broasca și știuca“, „Lupul și Cucul“ și „Morarul“ de A. Donici, „Broasca și boul“ de Asachi, „Două broaște“ de Gh. Sion, „Momița și două mâțe“ de A. Donici, „Toporul și pădurea“ de Gh. Alexandrescu; urmează mai departe câteva bucăți, traduse din cărțile de citire rusești și anume: „Sănătatea este cea mai scumpă comoară“, „Două pluguri“, „Doi prieteni“, „Mincinosul“, „Comoara“, „Impărțire cu sfadă“, „Cearta nu aduce folos“, „Șoarecele șiret și lacom“, „Relele ce decurg din risipă“ de C. Rădulescu-Codin, „Cinci pâini“ de I. Creangă și „Sfaturi bătrânești“ de C. Negruți. Cum vedem, aproape toate bucățile sunt cu conținut moral, didactic, ceea ce denotă poate influența ideilor lui L. Tolstoi asupra alcătuirilor.

De o importanță destul de mare au fost și cărțile lui Constantin Popescu, un învățător basarabean. Deși cărțile lui, ca și cărțile autorilor precedenți, n'au fost pentru școlile basarabene, ele totuși au contribuit foarte mult la educația masei, la cultivarea limbei românești în Basarabia.

Const. Popescu s'a născut în anul 1878 în satul Chișelnița, jud. Orhei. A făcut școala primară la Chișinău, pe urmă intră în școala medie ținută la Orhei, pe care o termină și își completează studiile la școala normală din Bairamcea. A fost învățător la țară și mai pe urmă pedagog la liceul real din Chișinău, iar astăzi este institutor în Chișinău.

Cea mai interesantă carte a lui C. Popescu este „Cartea moldovenească“ care a apărut la 1910

în Chișinău. Este o carte de lectură foarte potrivită pentru nevoile sufletești ale basarabenilor (în 8°, VII+208 p.).

În „Câteva cuvinte despre „Cartea moldovenească“, alcătuitorul mărturisește, că „nu fără de sfială“ s'a „apucat de o așa serioasă ocupație, cum este fără de îndoială, a scoate o carte moldovenească în Basarabia. Aicea afară de aceea că limba nu e cunoscută de autoritățile țării, încă mai ești silit să nu pre bagi de seamă nu numai greutățile tehnice, ca cum de exemplu, lipsa tipografiilor speciale, librăriilor și alt., care se înțelege scumpesc și cartea, dar încă mai greu e de adunat și de potrivit materialul, cum din partea limbei așa și din partea întreținerii. Dar cine știe viața moldovanului basarabean, știe și aceea că moldovanul nu citește cărți. Cărțile rusești nu le citește, pentru că nu le are“.

„Cartea moldovenească“ este tipărită cu litere rusești și se împarte în următoarele capitole: „Proza“ (pp. 5—82), în care găsim mai multe bucăți de lectură despre „Pământ“, „Om“ etc., ceva din scriitorii români: „Invățătorul satului“ de Radu Rosetti, „Simon cismarul“ de Gh. Coșbuc, „Bunica“ de Delavrancea, „Carte de bun trai“ de V. Ureche, „Beția“ de Găvănescu. „Cu ce se scoate sărăcia din casă“ de P. Ispirescu, „Socoteala“ și „La arie“ de A. Vlăhuță; găsim și câteva bucăți din L. Tolstoi și I. Turghenev.

Capitolul al doilea conține un număr destul de mare de „Poezii și fabule“ (pp. 83—108) din scriitorii români. Aici găsim „Cântecul străinătății“ de Gh. Crețeanu, „Ce te legeni codrule“ de M. Eminescu, „Roata morii“ de Gh. Coșbuc, „Adio Moldovei“ de V. Alexandri, „Limba românească“ de Gh. Sion, poezii de N. Beldiceanu, A. Pan, Rădu-

Ilescu-Codin, M. Poni, A. Donici, D. Cichindeal, Gr. Alexandrescu etc.

Pag. 109—150 conține un număr mare (25) de anecdote de Teodor Speranță, iar pe pag. 151—179 C. Popescu lipărește câteva „povești“ din Creangă, M. Lupescu și T. Pamfile și „*Legenda țiganilor*“ de Dulfu.

C. Popescu a adunat un foarte mult material de citire din autorii români și a știut să aleagă ceea ce a fost mai potrivit ca limbă, ca concepție de mentalitatea basarabeanului. C. Popescu a mai tipărit „*Povestea lui Stan Pătitul*“ și „*Povestea unui om leneș*“ de I. Creangă într-o cărlicică aparte în anul 1910 (20 pag.) și „*Ivan Turbincă*“ de același autor (14 pag.).

Dela anul 1910 și până la anul 1914, C. Popescu scoate și un „*Calendar moldovenesc*“, unde găsim mai multe poezii, anecdote, glume din scriitorii români, precum și bucăți cu privire la gospodărie, la creșterea vitelor, îngrijirea bolnavilor etc.

Nu mai puțin interesante sunt și cărțile arhimandritului Gurie (Grosu), aslăzi arhiepiscopul Basarabiei. El s'a născut în satul Nimoreni, jud. Chișinău, la 1 Ianuarie 1877. După ce a terminat seminarul teologic din Chișinău, Gheorghe Grosu, urmează Academia teologică din Chiev, pe care a terminat-o la 1902. După ce s'a călugărit a fost misionar eparhial în Basarabia, de unde a fost nevoit din cauza persecuțiilor autorităților rusești să plece, trăind în Rusia.

Cea dintâi carte didactică al arhimandritului Gurie a fost

„*Cartea de învățătură despre legea lui Dumnezeu*“ tipărită la 1908 în tipografia eparhială din Chișinău (format în 8°, 308 pag.). Cartea are următorul conținut :

1. „Lămurirea rugăciunilor. 2. Istoria sfântă a vechiului și a noului Testament. 3. Catihizisul în scurt. 4. Tălmăcirea slujbelor dumnezeiești“. Alcătuită după programul școalelor primare, cartea a fost admisă de către comitetul școlar din Chișinău pentru școlile din Basarabia, însă n'a fost aprobată de către autoritățile superioare bisericești.

A doua carte a arhimandritului Gurie este

„*Bucoavna moldovenească*“, tipărită la Chișinău la 1908 (în 8°, p. 80.). În prefața cărții autorul arată greutățile pe care le întâmpină elevii, când se încalcă principiile pedagogice „*de a merge în lucrul învățării cu încetul dela cele usoare la cele grele, dela cele cunoscute la cele necunoscute*“ și „*ca să scape școlarul de urât de care se întovărășește învățarea la citire pe cuvintele rusești în școlile cu învățăcei-moldoveni*“ autorul a „*aflat de nevoie și unit cu legele pedagogiei*“ să alcătuiască o carte de „*învățarea la citire și scrisoare rusească pe cuvinte moldovenești*“.

Bucoavna este ilustrată și alcătuită după modelul abecedarilor românești, însă în conformitate cu cerințele programei rusești. Cartea este tipărită cu litere rusești, dar paralel cu aceste litere autorul întrebuințează și litera slavonă bisericească. Partea a doua conține bucăți mici de citire (p. 61 - 80) despre școală, carte, casă etc., câteva poezii mici. E caracteristic, că conținutul celor mai multe bucăți de citire este luat din viața Românilor basarabeni. Al doilea manual de limbă pentru școala primară a arhimandritului Gurie este

„*Cartea de citire cu științe din gramatica moldovenească*“, care a apărut în același an și care intră și în „*Bucoavna*“ completă (în 8°, p. 80 + XII). Cele mai multe din bucățile de citire sunt traduceri din cărțile rusești, în special din manualul lui Gri-

goriev și Olenin. Dar sunt și bucăți din cărțile de citire românești, cum sunt câteva poezii și fabule, bucăți de citire, ca de exemplu, „*Povestea prepeștii*“ de S. F. Marian și altele. Între bucățile de citire, ca și în cărțile românești, se dau și ceva reguli gramaticale, iar la sfârșitul cărții (pp. I—XII) găsim o scurtă „gramatică moldovenească“.

Bucoavna și cartea de citire a arhimandritului Gurie sunt scrise într-o limbă românească destul de corectă. Ca și prima carte, ele n'au fost admise în școlile primare din Basarabia.

Însfârșit trebuie se amintim și despre cărțile preotului Mihail Ciachir (născut la 1861 în com. Ciadâr-Lunga, jud. Tighina), care a scris mai multe cărți „ruso-moldovenești“, într-o limbă foarte stricată. El a tipărit următoarele cărți între anii 1907—1912 :

1. „*Bucoavnă ruscă și moldovenească*“.
2. „*Singur învățătorul limbei ruscă cu științele din gramatică*“.
3. „*Ruscă și moldovenesc cuvântelnic (și vorbirele pe limba ruscă și moldovenească)*“ (pag. 478).

4. „*Inceputurile învățătorei creștinească*“.

5. „*Agiutorul moldovenilor în vremea învățătorei limbei ruscă. Cartea întâia pentru citirea pe limba ruscă și moldovenească. Pentru moldoveni din Basarabia, care să șalească a învăța limba ruscă*“ (Chișinău 1911, pag. 231+15). Această din urmă este o carte de citire rusă cu text paralel „moldovenesc“. Iată „moldovenească“ din cartea preotului M. Ciachir :

„*Cioara oari unde au căpătat o bucășcă de brânză. Vulpea au simțit duh de brânză*“... (p. 67);

sau: „să jaluie un om pre soarta sa și rîpște asu-
dra lui Dumnezeu“... (p. 66) etc.

Am făcut o revizie generală a cărților didac-
tice românești, care au apărut în Basarabia timp
de o sută de ani, cât a fost sub stăpânirea ru-
sească. Nu ne-am alins de cărțile care s'au tipărit
în anii 1917—1918¹⁾. Suntem încredințați, că în
Basarabia s'au tipărit nu numai cărțile, pe care le-am
enumerat noi: numărul lor trebuie să fie mai mare,
cercetările ulterioare ne vor dovedi acest lucru. Dar
chiar aceea ce am putut găsi este ceva foarte
mare pentru Basarabia, este un număr impunător
(peste 25 de manuale) față de situația din Basa-
rabia. Această simplă statistică dovedește, că po-
porul românesc din Basarabia simțea nevoia de
cărți „moldovenești“, de școală „moldovenească“,
că el se luptă pentru această școală. Manualele
lui I. Hâncu, a lui I. Doncev, „abecedarul“ autoru-
lui necunoscut, fac cinste literaturii didactice nu
numai basarabene, ci a culturii românești în genere.
Ceea ce este și mai interesant este faptul, că a-
proape toate manualele didactice basarabene sunt
cărți de limbă: nu găsim nici o carte de aritme-
tică sau de alte obiecte, și numai unele din ele se
referă la religie. În orice caz, cărțile didactice
românești din Basarabia ocupă un loc foarte res-
pectabil în istoria culturii românești.

1) În anul 1917 comisiunea școlară moldovenească de pe lângă
Zemstva gubernială a organizat un concurs pentru cărți școlare. La
6 August 1917 au fost aprobate și pe urmă tipărite următoarele
manuale: 1) „Abecedar“ de arhimandritul Gurie, 2) „Carte de
citire pentru școlile primare“ de Șt. Ciobanu și 3) „Aritmetica“ de C.
Popescu.

IV.

Limba românească în biserică și instituțiile de stat din Basarabia.

Acte bisericești. Limba română în serviciul divin și în corespondența bisericească. Viața culturală în mănăstiri. Limba română în administrația civilă în primii ani după anexarea Basarabiei. Câteva acte oficiale tipărite în românește. Zemstvele și limba românească.

Mediul cultural pe care l-a găsit stăpânirea rusească în Basarabia a fost de așa natură, încât trebuia să se menție starea lucrurilor de înainte, trebuia să se respecte tradițiile, în care a trăit populația românească dintr-un Prut și Nistru veacuri întregi.

Primul guvernator al Basarabiei a fost Scarlat Sturdza, fost vel logofet, boier român, care însă n'a administrat Basarabia nici un an (23 Iulie 1812 — 17 Iunie 1813), fiind înlocuit prin I. Harting, in-

giner și general-maior. Acest din urmă în rapoartele sale către guvernul rus (unul din 23 Decembrie 1814) cerea introducerea în administrația Basarabiei a instituțiilor rusești. Boerii moldoveni în frunte cu mitropolitul Gavriil au reacționat, cum am văzut în alt capitol, foarte demn la aceste tentative din partea lui Harting. Protestul lor, precum și ne-număratele plângeri din partea populației, l-au făcut pe împăratul Alexandru I să dea pe numele comisarului său Bahmetev cunoscutul rescript dela 1 Aprilie 1816, în care vorbește despre necesitatea de a da „Basarabiei o deosebită ocârmuire regională, potrivit cu legile ei băștinașe, cu moravurile și obiceiurile ei”, iar în instrucția care însoțește acest rescript se indică că Basarabiei ar fi bine să se acorde o autonomie provincială, așa cum s'a dat Poloniei, Finlandiei și Georgiei.

În anul 1817 proiectul „Regulamentului organizației administrative a Basarabiei” fu gata, iar la 29 Aprilie 1818 se publică ¹⁾ cu un nou rescript al împăratului Alexandru I către Bahmetev din care vedem, că „Regulamentul... a stat pe terenul deosebiriilor numitei regiuni și a creat organe administrative pentru păstrarea drepturilor și privilegiilor pe care le-au avut toate tagmele și pentru asigurarea dezvoltării și mai departe a acestei rânduiri”. În capul ocârmuirii Basarabiei după acest regulament se găsește Consiliul superior, compus în majoritate din elemente locale. Consiliul superior era ultima instanță în chestiuni administrative și judecătorești, a cărui hotărâri puteau fi contestate numai la Consiliul de Stat al imperiului rus. „Corespondența (treburile) în Con-

1) Полное собраніе законовъ Россійской имперіи. Т. 35, pp. 222—281. 1818 г. № 27,357. Изд. 1830 г.

siliu se face în limba rusească și moldovenească după natura ei, adică: acele (administrative) dispozitive, fiscale (ale statului), criminale și de instrucție—în rusește și moldovenește cu respectarea legilor imperiului rus și cu păstrarea drepturilor și obiceiurilor pământului relativ la apărarea proprietății private; iar cele civile judecătorești și cele de hotarnicie se fac într'o singură limbă moldovenească, și se judecă pe baza legilor și obiceiurilor moldovenești". Dacă cea mai înaltă instituție a Basarabiei întrebuițează într'asa măsură limba românească, de autoritățile județene nici nu poate fi vorba: limba românească era singura limbă, care se întrebuița în afacerile locale.

Și într'adevăr s'au păstrat o mulțime de acte care dovedesc, că primii ani a stăpânirii rusești, sau mai bine zis, primele decenii, limba românească a fost limba oficială a instituțiilor din Basarabia, care se întrebuița în rând cu ceealaltă limbă oficială, cu cea rusească.

Circulările mitropolitului Gavriil Banulescu-Podoni și a arhiepiscopului Dimitrie Sulima de obicei se fac în două limbi. Așa la anul 1812 mitropolitul Gavriil face un apel către populația românească basarabeană, căutând să o convingă să nu emigreze peste Prut¹⁾; la 27 Februarie 1815 el trimite o circulară către clerici îndemnându-i să dea copiii la școală²⁾; la 7 Iunie 1819 o altă circulară în chestia beției între preoți³⁾; arhiepiscopul Dimitrie Sulima traduce la 1821 „Instrucția pentru bulgarii coloniști, așezați în Basarabia“, iar la

1) А. Ставницкіѣ. Гавріилъ Банулеску Бодоны, р. 274. Архивъ Кишиневской Духовной Консисторіи 1812, № 224.

2) *Ibidem*, р. 299. Архивъ Киш. Дух. Конс., № 299. 1815.

3) *Ibidem*, р. 315.

1830 trimite o „Scurtă pastorească îndemnare pentru hultuirea apărătorului vărsat”¹⁾ etc. Actele oficiale ale protopopiilor erau toate în românește, cum se constată și din câteva certificate de căsătorie eliberate după anul 1820 de către protopopia județului Orhei, certificate care se găsesc la Comisiunea monumentelor istorice din Chișinău. De parohii nici nu poate fi vorba. Limba românească în ele s'a menținut aproape până în timpurile noastre. Sunt foarte interesante în această privință notițele arhiepiscopului Pavel (1871—1882), unul din cei mai conștienți propagatori a culturii rusești în Basarabia și unul din prigonitorii limbei românești în provincia noastră. Din 18 mânăstiri din Basarabia, după aceste notiți, în 13 serviciul divin să făcea numai în limba românească, iar în 5 (Hârjanca, Hârbovăț, Jabca, Curchi și Calarașovca) era și câte o strană rusească (slavonă). Pe la 1873-1874 arhiepiscopul Pavel a luat dispoziție, ca la toate mânăstirile din Basarabia, pe lângă strana moldovenească să se înființeze și câte una rusească²⁾. Cu toate măsurile pe care le-a luat arhiepiscopul Pavel, la sfârșitul arhipăstoriei lui în Basarabia se făcea serviciul divin în românește în 207 biserici, în românește și rusește în 211 biserici și în 608 în limba slavonă bisericească³⁾.

Dar credem, că și această din urmă cifră este exagerată, întrucât chiar în timpurile noastre, înainte de revoluția dela 1905 aproape în toate parohiile moldovenești o parte din slujba bisericească se făcea în românește. Altfel nici nu se putea. În

1) V. capitoul despre tipăriturile bisericești în Basarabia.

2) Труды Бессарабской перк. археолог. общества, Вып. VII. I. М. Пархомовичъ, Административная дѣятельность Преосвященнаго Павла, p. 28.

3) *Ibidem*, p. 170.

jurnalul său de călătorie prin eparhia Chișinăului arhiepiscopul Pavel adeseaori notează că clericii nu știu limba rusească de loc. Nu numai cântăreții

Un act bisericesc eliberat de protopopia
Orheiului la anul 1820.

chiar mulți din preoți nu cunoșteau limba statului. Așa în satul Iălpujeni „preotul N. cu puțină carte, neștiutor a limbei ruse, moldovean; catehismul însă

știe“¹⁾); în satul Căinar — „preotul N. neînvățat și nu cunoaște nici un cuvânt rusește“²⁾); în satul Cărbuna — „preotul N. din neînvățați, moldovean, nu știe rusește“³⁾); în satul Gangura, după Pavel sat rusec — „nimeni din clerici nu știe rusește“⁴⁾); în satul Colencăuți „preotul N. de 37 de ani din absolvenții seminarului; dar s'a sălbătucit într'atâta în parohia lui moldovenească, încât vorbește rusește rău“⁵⁾). Arhiepiscopul Pavel constată, că în mai multe parohii cu populație rusească sunt preoți, care nu știu rusește⁶⁾). Mulți din acești preoți au fost transferați pe la alte parohii, mulți au fost puși în disponibilitate, dar aceste măsuri n'au putut omori tradiția veche în biserica basarabeană.

Corespondența bisericească deasemenea mult timp s'a făcut în românește. În arhiva consistorului din Chișinău se găsesc documente în românește până la anul 1870. Arhiepiscopul Pavel în vizitele sale canonice întâmpină greutăți în cercetarea actelor bisericilor, din cauza că ele erau scrise în românește. „Chiar în multe parohii, în care clericii știu bine rusește, registrele se fac în românește“⁷⁾). La anul 1871 Pavel a luat dispoziție, ca registrele clerului (statele personale), să se facă în românește, iar la anul 1873 dispune, ca toate actele bisericesti să se facă numai în limba rusească⁸⁾.

În mănăstirile din Basarabia tradiția culturală românească era și mai puternică. Ele duceau aceeași viață, pe care o duceau mănăstirile din Mol-

1) *Ibidem*, p. 137.

2) *Ibidem*, p. 137.

3) *Ibidem*, p. 137.

4) *Ibidem*, p. 138.

5) *Ibidem*, p. 138.

6) *Ibidem*, p. 138.

7) *Ibidem*, p. 130.

8) *Ibidem*, p. 130.

dova, cu aceleași îndeletniciri intelectuale a călugărilor — cu copierea cărților, cu predici în limba moldovenească. La mai multe mănăstiri din Basarabia se găsesc cărți bisericești scrise cu mâna, copii de pe cărțile tipărite, transcrise ca „poslușanie”. La mănăstirea Neamțul-nou s’au păstrat o mulțime de manuscrise ale arhimandritului Andronic — cronici, care privesc viața religioasă și călugărească în Moldova și Basarabia scrise între anii 1863-1890¹⁾. Un raport al arhiepiscopului Pavel dela 1872 către sinodul rusesc caracterizează îndeustul viața călugărilor din mănăstirile din Basarabia. „*Deschiderea școlilor (rusești) pe lângă mănăstiri*”, scrie el, „*a fost întâmpinată cu multă simpatie de către frații cei mici — călugări tineri, poslușnici (novicei) și de către populația din împrejurime; dar aproape în toate mănăstirile au fost întâmpinate cu foarte multă rea voință de către frații cei mari, incuți, grosolani, necunoscători a limbei rusești și dușmănoși învățământului rusesc. Și învățătorii și învățătoarele în unele mănăstiri, mai cu seamă la Hârjauca și Dobrușa, la început au fost insultați în mod grosolan din partea călugărilor*”...²⁾. Mai departe arhiepiscopul Pavel arată ce măsuri a luat el împotriva călugărilor, cari i-a făcut pe cei dușmănoși școalei rusești să privească „cu răutate neputincioasă” mersul ei.

Populația românească din Basarabia a ținut foarte mult la obiceiurile vechi moldovenești. Ei îi plăcea slujba bisericească „moldovenească”, bisericile în care se făcea serviciul în românește, chiar acele din orașe, cum a fost biserica sf. Ilie și st.

1). Articolul nostru: „La mănăstirea Neamțul nou”. „Lamura”, 1921, N. 1-2.

2). Архивъ Бѣш. Духовн. Консвст., 1872. Дѣло № 360.

Haralambie, erau frecventate mai mult, decât cele rusești.

Chiar boerimea basarabeană, trecută prin școlile rusești ținea foarte mult la biserica moldovenească. Și cazuri, cum a fost cu cunoscutul avocat din Chișinău Chiriac, care înaintea morții (a murit la 1912) a rugat ca la înmormântarea lui să-se cânte numai în românește, n'a fost un caz unic.

Boerii moldoveni uneori chiar epitafiile de pe pietrele mormântale le scrieau în românește. Așa făcea familia Donici, a cărei membri se înmormântau la biserica din Râșcani, suburbia Chișinăului și la moșiile lor din județe, familia căminarului Zamfirachi Ralli și a paharnicului Toma Stamati dela Sf. Ilie din Chișinău, a pitarului Casian Suruceanu dela mânăslirea Suruceni etc. Aceste inscripții se pot citi și astăzi. Iată una din ele, a lui Ionichie Cazimir, mort la 30 Ianuarie 1827 și înmormântat în satul Văscăuți din județul Holta:

*„Supt această piatră vârtoasă
Sânt ascunsă multe oasă
La doi frați și trii surori
Aceste-s numele lor:
Lascar, Iancu, Profiria,
Anastasia și Maria...
Dumnezeu să-i pominească
Intru împărăția cerească.
Lângă dânșii nu de mult
S'au îngropat în mormânt
A lor părinte iubit
Care așa au poruncit
Sâl punem lângă ai săi fii
Ca să șază în vecii“¹⁾.*

1) V. E. Ionescu-Darzeu, Insemnări, Neamul românesc 1919-
No. 4.

Unele din aceste inscripții sunt scrise în timpurile noi (1864).

În administrația civilă a Basarabiei limba românească s'a păstrat mai puțin timp, totuși, cu toate că Basarabia a fost inundată de funcționari ruși, și în această ramură a vieții basarabene găsim date care dovedesc, că limba românească a putut fi scoasă din circulație cu foarte multe greutateți.

Limba românească a fost îngăduită în instituțiile din Basarabia până la anul 1850 și ceva. La anul 1835 s'a dat un termen de 7 ani, în care se mai puteau primi petiții la instituțiile de stat rusești în limba românească, termen care a expirat la anul 1842¹⁾, dar și după această dată găsim acte scrise în românește. Și guvernul rus adeseaori recurgea la limba românească. Citiăm câteva date.

La anul 1818 guvernul rus tipărește „Așezământul obrazovaniei Oblastiei Basarabiei” în limba românească și rusească (în folio, 210 p.). La anul 1819 se tipărește tot în două limbi alt act oficial: „Alcătuirea ponturilor. Pentru îndatoririle, supt care sânt supușii câtră stăpânii moșiilor, țaranii sau lucrătorii de pământu din oblaslea Basarabiei, și dreptățile ci au ei spre a li să da de câtră stăpânii lor de hrană pentru dânșii și pentru vitile lor, după cuprinderea jurnalului ci au închiet înaltul stat a aceșcii oblasti, la anul 1819 mai în 16 zile, pe temeiul așăzământurilor Moldovei”... „sau tipărit în tipografia Ocârmuirii Oblastii Basarabiei la anul 1819, august în orașul Chișinău”. Broșura este tipărită în folio pe 44 p.

În anul următor se tipărește o altă broșură

1) Arhivele statului din Chișinău — Dosarul No. 477 din anul 1841.

(10 p. în 4°) intitulată: „Copie după predlojenia Domnului împuternicitului Namestnic a Oblastiei Basarabiei și cavaler dată cârmuirii Oblastiei la 29 Februarie 1820°”. Broșura scrisă în rusește și românește tratează despre modul, cum se aleg deputații nobilimei.

Se traduce la 1824 și se tipărește tot în două limbi la 1827 în tipografia duhovnicească din Chișinău următorul act (9 pag., în 4): „Hrisov domnesc de învățătură după sobornicească îndreptare și hotărîre, ce s'au făcut pentru rânduiala daniilor de moșii, de vii, și locuri de case, și vânzări, și schimbări, și zălogituri, și pentru moșiile mănăstirești, așijderea și pentru rânduiala împărțirilor de țigani, și pentru partea moldovenească ce s'au amestecat cu partea țigănească prin însurări și măritări, cum și alte bune îndreptări pentru țigani a feliu de feliu de obraz^e”. Este o reproducere a hrisovului domnitorului Alexandru Mavrocordat, tipărit la Iași în anul 1785¹⁾.

Când în anul 1828 Basarabiei i-s'au luat drepturile acordate prin „așezământul” dela 1818, în Chișinău apare noua lege: „Așezământul pentru ocârmuirea Oblastiei Bessarabiei dinpreună ștatul lui, tălmăcit pe limba moldovenească și s'au tipărit în duhovniceasca tipografie în Chișinău, 1828, Aprilie 27 zile” (în folio, 21 file). Chiar circulări cu caracter administrativ se trimiteau în limba moldovenească, așa cum a fost circulara fără dată a guvernatorului Iliinski (1854—1857) „Țircular prin Oblastia Bessarabiei și gradonacealstva Ismailului” în chestia furturilor de vite.

Ceea ce este mai interesant, este faptul, că

1) I. Bîanu și N. Hodoș. Bibliografia ramânească veche. Vol. II, p. 306.

unele acte oficiale se tipăreau la Petersburg. Așa guvernul rus la anul 1868 găsește de cuviință să tipărească în limba românească și rusească două cărți cu privire la legea și aplicarea ei dela 19 Februarie 1861 (dezrobirea țăranilor), cu toate că în Basarabia, cum se știe, n'a fost iobagie, fapt care denotă încât guvernul rus era în curent cu chestiunile basarabene. Prima cărlicică (39 pag. în 4") are următorul titlu :

„Ucazul ocârmuitorului senat. Sau tipărit în tipografia sinodalnică a Peterburgului în luna Octombrie anului 1868“.

Pe lângă manifestul împăratului aici se tipărește în 118 articole *„Așezământul pentru întocmirea pământeană locuitorilor săteni Oblastiei Besarabiei, celor așezați cu lăcuință pe pământurile stăpânitorilor particulari, mânăstirești și altor proprietari duhovnicești“.*

În același an se tipărește o altă broșură intitulată :

„Articolii din așezământul dela 19 Februarie 1861, arătați în ucazul dela 14 Iulie 1868 și așezământul pentru locuitorii săteni a Oblastiei Besarabiei“. Aici se tipărește legea dela 1861 (art. 40—191) și *„Pravilele pentru rânduiala punerii în lucrare așezământurilor dela 19 Februarie 1861“* (art. 32—46) ¹⁾.

Tot în limba românească a fost tipărit pentru Basarabia și manifestul împăratului Alexandru al II-lea la 1877, când s'a declarat războiul Turciei.

La primăriile din sate limba românească s'a păstrat și mai mult timp. Dacă autoritățile rusești găseau funcționari ruși pentru orașe, la sate era

1) Aceste broșuri precum și cele pe care le-am citat mai sus ne-au fost puse la dispoziție de către D-l P. Gore.

greu de înlăturat elementele locale care vorbeau limba românească, care se foloseau uneori de ea.

Posedăm o „cărțică de plătire” din anii 1865—1878, în care se introduceau birurile țărănilor, cărțică scrisă în rusește și românește. Cei mai mulți din notarii dela sate scrieau și românește. S'a păstrat un „Calendar” scris în anul 1832 în satul Pârjolteni de către un asemenea notar ¹⁾.

Este probabil o copie de pe vreun calendar tipărit în țările românești, fără început (41 file în 8°), care conține partea calendaristică după planete, „Planetoscopia pe luni a ani'or planetilor”, „Schimbările vremilor pe fieșce care lună”, „Insemnare pentru intrarea soarelui în zodiac”, „Pensuririu semnale vreamurilor după rouă, piatră, ninsoare și după ger”, „Pentru vremile sămănăturilor”, „Tabliță alcătuită de un slăvit astronom tihobrah din Europa... care arată că într'un an se află 32 de zile întru care nu se cade nimic a începe nici a săvârși lucrări mari”, „Gromovnic”, „Trupelnic”. La sfârșitul cărții găsim și numele copistului: „Acest cãlindariu sau scris de mine pisariu Terentie Pãliescu în anul 1832 Sãptemvrie 10 zile (în satul Pãrjolteni”.

Instituțiile cu caracter local gospodăresc, „Zemstvele”, adeseaori popularizau cunoștințele gospodărești și de ordin sanitar prin limba românească. Și era lucru natural, întrucât în aceste instituții lucrau boeri moldoveni.

O mulțime de broșuri cari priveau chestiuni de creșterea vitelor, de sădirea și altoirea pomilor și viilor, de sănătatea poporului se tipăreau până la unire și de către Zemstva gubernială și de cele

1) Calendarul a fost găsit în satul Valea Trăisteni din jud. Chișinău de către D-I Moisiu, care ni l-a pus nouă la dispoziție.

județene în românește. Iată de exemplu titlul unei asemenea broșuri: „*Invățătura cum se poate să te păzești (mai înainte) de holeră și cum să ajuți bolnavilor de dânsa*”. Broșura (46 pag.) scrisă în două limbi a fost editată de către Zemstva gubernială la anul 1893.

Este foarte interesant, că probabil tot după intervenția Zemstvelor basarabene, la Odesa în anul 1886 se tipărește o carte despre „*filoxeră*” cu litere românești. Cartea are următorul titlu: „*Fillossera*” (Phylloxera vastatrix) *inemicul vielor. Compus de Pogibka. După poronca comisunii fillosserice din Odessa*” (34+2+2 p. în 8°). Lucrarea este compusă din următoarele capitole: „*Istoria naturală a filosserei*”, „*Cum se pronunță daramatoarea acțiune a fillosserei pe lozile viei*”, „*Cum se descopere fillossernica molipsire în vie*”, „*Întinderea fillosserei*”, „*Cum se apărăm vielle de fillossernica molipsire?*”

Bine înțeles, că traducerea din ultimii ani înainte de revoluția rusească, ca limbă lasă foarte mult de dorit. Iată câteva rânduri din broșura citată: „*Pre-cum mai sus am arătat, — cei mai mare stricăciune lozie de vie face fillossera de rădăcină. Acest păduchi, îndată ce s'arată căldura de primavară, pe la mijlocul mai în locurile Bessarabiei și Chersona, essă din coaja rădăcinii*” (p. 12).

Dar faptul că această broșură, apare cu litere latine denotă că între basarabeni, în special între boeri, era un contingent de cititori, care citea cu literă românească.

Unul din boerii basarabeni V. V. Ianovschi străin de neamul românesc, dar care a lucrat în zemstvele basarabene, a scos pe socoteala lui în românește și o cărțică cu nuvele din L. Tolstoi. Pe lângă titlul rusesc citim în românește: „*Sărbarea în cinstea contelui (grafului) Lev Nicolaevici Tolstoi*”.

LXXX. 28 august al anului 1828.—28 August al anului 1908. Povestirile contelui Lev Nicolaevici Tolstoi. Pentru satele moldovenesti. Ediția lui V. V. Ianovschi sub redacția lui N. Visterniceanu. Chișinău. 1908. Cartea este foarte bine editată, pe

FILLOSSERA

(PHYLLOXERA VASTATRIX).

INEMICUL VIELOR.

Compus

DE

A. I. POGIBKA

Dupa prronka commissiunii fillosserice din Odessa.

ОДЕССА.

Текстопис Е. В. Фетисова. Издательство № 26

1886.

Titlul cărții despre filoxeră dela 1886.

6+108 pag. în 8°, cu portretul lui Tolstoi. Într'o precuvântare scurtă editorul arată scopul ediției, care „are în vedere a-i face părtași în sărbarea culturală a lumii întregi pe locuitorii moldoveni de prin

satele Basarabiei, carii n'au putință în original să cetească scrierile lui Lev Nicolaevici". Editorul aduce „recunaștința sa lui N. Visterniceanu, D. Volfensohn, Teodor Inculeț, F. Zaharov, N. Moghileanschi, Pant. Halipa și V. Hartia, care au împărtășit greutățile edițiunii acesteia“.

Cartea conține trei nuvele :

1) „Doi moșnegi“, „Prin ce îs vii oamenii“ și „Stăpânul și argatul“. În afară de aceasta în carte se găsesc și câteva date cu privire la viața lui Tolstoi. Traducerea este făcută într'o limbă cam greoaie.

În anul 1917, când s'a început revoluția rusească, Zemstva gubernială a scos o mulțime de broșuri în românește, în care se explică rostul revoluției, chestiunea agrară, diferite chesiuni sociale, chestiunea „adâncirii revoluției“ etc. Dar de aceste broșuri nu ne v'om ocupa, întrucât ele prevesteau o viață nouă în provincia noastră, prevesteau reînvierea culturii naționale în Basarabia.

Limba românească în școala basarabeană.

Inființarea seminarului din Chișinău. Limba românească în programul seminarului. Școlile lancasteriene. Liceul regional și școlile ținutale. Incercările de a introduce limba maternă în școală după revoluția dela 1905.

În momentul anexărei Basarabiei de către Rusia, în provincia noastră găsim începuturi serioase de școală românească. Cum am văzut mai sus, în afară de școlile de pe lângă mănăstiri și parohii, în afară de „*dascalii de învățat copii*“, cum era copistul Alexandriei dela 1790 din Chișinău „*Ștefan dascălul din Putna*“, sunt indicați că în Chișinău a fost și o școală „*domnească*“, o școală, care avea menirea să dea o pregătire mai serioasă copiilor boerilor și negustorilor din Chișinău. În această școală probabil că se învăța și limba grecească, cum era obiceiul pe atunci și cum vedem și din autobiografia boerului basarabean Teodor Vârnav,

care pe la 1810--1811, petrecându-și copilăria la Ataki, județul Soroca, urmează la o școală a unui „filozof” grec în Movilăul de peste Nistru, unde învață grecește.

La 31 Ianuarie 1813 în Chișinău mulțumită intervenției mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni se deschide prima școală sub dominația rusească și anume seminarul teologic. Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, care cunoștea bine starea lucrurilor din Basarabia, în numărul obiectelor introduce și limba română. În raportul său către Sf. Sinod mitropolitul Basarabiei scrie: *„Din limbi să se învețe în primul rând și neapărat limba rusească, ca limba predominantă, cea națională moldovenească cu scopul că cei ce o învață să poată propovădui cuvântul lui Dumnezeu și buna morală, și cea latină, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți cea națională”* ¹⁾.

Programul seminarului nu era încă bine elaborat, așa că nu ne putem face o idee clară despre felul cum se preda limba română. Știm numai că în cele două clase, care s’au deschis la început, în prima clasă se învăța citirea și scrisul, iar în a doua gramatica ²⁾.

Potrivit proiectului de program al seminarului, alcătuit de către primul rector al lui P. Cunișchi și aprobat la 25 Ianuarie 1813 de către episcopul de Tighina Dimitrie Sulima, în clasa 1 și a 2-a limba moldovenească se preda de 3 ori pe săptămână câte două ore de-a rândul; în afară de aceste ore profesorul era obligat să facă de două ori pe săptămână

1) Dosarul No. 224, anul 1812. Arhiva Consistorului din Chișinău, f. 28.

2) I. Пархомовичъ. Духовно-учебная заведенія Кишиневской епархіи. Труды Бессар. церковно-археологическаго общества. Вып. IX, p. 61.

câte două ore exerciții în aceeași limbă, adică în total în fiecare clasă era câte 10 ore săptămânale de limba românească¹⁾. Nu știm, ce manuale se întrebuițau la început de către elevii seminarului, putem însă presupune, că seminarul din Chișinău se folosea de aceleași cărți de care se folosea școala lui Veniamin Costachi dela Socola, adică cărți tipărite parte în Ardeal, parte în țările românești. Știm numai, că pentru limba latină și grecească s'au adus cărți cu traduceri și explicații din Bucovina²⁾.

Desigur, că profesorii seminarului se foloseau de limba românească și la predarea celorlalte obiecte, întrucât elevii seminarului nu cunoșteau limba rusă, ceea ce se constată și din faptil, că pentru limba latină, cum am văzut, și cea grecească se procură cărți din Bucovina, iar pentru limba rusească se lipărește în 1819 cunoscuta „*Scurtă gramatică cu tâlmăcire în limba moldovenească pentru ucenicii seminariei Chișinăului și ale altor școli din Basarabia*“. Prin urmare, chiar limba rusească se predă în românește în primii ani a funcționării seminarului.

Ca profesor de limba română la început a fost preotul Ioan, a cărui nume de familie nu s'a păstrat, dar care probabil, că a fost un preot din cei ce au venit cu mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni din Moldova. Preotul Ioan predă limba moldovenească până la 1816, iar dela data aceasta la catedra de limba română se perindează o serie de profesori și anume: Dimilrie Savișchi (1816—1819), Iacov Hâncu, cunoscutul autor a creștomafiei ro-

1) П. А. Лотоцкий. История Кишиневской Духовной Семинарии. Кишиневъ 1913, р. 25.

2) Пархоновичъ. Опр. сит., р. 62.

mânești, Andrei Timoșevschi (1820—1823)¹⁾, Gli-jinschi Avraam (1823—1826), igumenul Antonie (1826—1828)²⁾, Mihail Dădâțchi (1828—1845), Nicolae Danilevschi (1845—1847), Baltaga Teodor (1847—1860), Emilian Ghepețchi (1860—1867)³⁾. Deși numele de familie a acestor profesori nu sunt românești, cei mai mulți din ei, ca fii de preoți din Basarabia și ca absolvenți ai seminarului teologic din Chișinău, cunoșteau limba românească, unii erau propabil chiar români de origină. Din ei doi, și a-nume Ghepețchi Emilian și Baltaga Teodor au făcut Academia teologică la Chiev.

Despre spiritul, care domnia la început în seminarul din Chișinău, mărturisesc câteva documente care dovedesc, că limba românească ocupă un loc foarte onorabil în programul acestei școli. În zilele onomaslice ale mitropolitului Gavriil, profesorii și elevii seminarului aduceau, cum era obișnuit și la seminarul lui Veniamin Costachi dela Socola⁴⁾, e-logii arhipăstorului, citind versuri alcătuite ad hoc și rostind cuvântări ocazionale. Era un fel de concurs, care arată și succesele obținute de școală. S'au păstrat două carnete cu asemenea poezii și cuvântări, scrise în câteva limbi, unul din anul 1814 cu poezii și cuvântări semnate de profesori⁵⁾ și altul din anul 1817 cu semnătura elevilor seminarului. Cele două cuvântări românești, care se găsesc în aceste carnete sunt fără numele autorilor. Iată cum sună prima cuvântare:

1) П. А. Лотоцкий. *Op. cit.*, p. 72.

2) П. А. Лотоцкий. *Административный строй Кишиневской Духовной Семинарии. Кишиневъ. 1913, p. 55.*

3) *Ibidem*, p. 74.

4) *Șt. Ciobanu*. Din trecutul școlii românești. Școala Basarabiei, 1921. No. 4, pp. 183—190.

5) Isidor Gherbanovschi, ieromonahul Irinei, Ioan Rodostat.

„Cuvântul.

Înalt Preosfințite stăpâne, premilostive părinte și arhipăstorul nostru :

Iată Premilostivul Dumnezeu de al doilea ne învrednicește pe noi să proslăvim aice milile lor în ziua aceasta, ziua la care el au ales pre tine, că asemenea cu purtătorul de lumină Gavriil să fii iubitei moștenirii sale vestitorul a judecătăi lui. O zi blagosfovită ! O zi mult dorită ! Mii și mii de mii s'au îndulcit cu a ta cerească veste, mii și mii de mii își aduc aminte de aceste bunătăți, pre care au vărsat preste dânșii prin sfânta mâna ta, premilostivul Dumnezeu. Dar noi în ziua aceasta gustăm adevărată fericire, noi privim pre tine, mare Ierarh, pre tine, care întemeiază și pre noi, precum oarecând întemeiai pre dânșii, pre piatra credinței lui Hristos. Mai înaltă de cât aceasta fericire nu să află, pentru că ia să izvorăște dela însuși Iisus, pentru că ia să varsă spre viața ce vecinică. Deci însuși el, învrednicindu-ne prin tine, premilostivule arhipăstor de milile cele nespuse să te păzească pre tine pentru binele nostru pân la ceu mai adâncă veacuire trimițându-ți totdeauna aceste bucurii, care sânt cei ce fac lucrului, cei ce sânt una cu Dumnezeu¹⁾.

A doua cuvântare este ceva mai maestrită, împodobită cu mai multe figuri retorice. Iată cum sună această cuvântare :

„Înalt preosfințite stăpâne, premilostive părinte și arhipăstorul nostru.

Plăcut iaste a-și îndulci vederea ca cu câmpurile pestrute de tot felul de flori; cu bucurie iaste a prăvi la holdele cele împodobite cu spicuri de

1) Arhiva Seminarului teologic din Chișinău. Dosarul No. B. X. 28 din 13 Iulie 1814.

aur; cu mângăere iaste pentru inimă a vedea vii aproape de coptul lor, pentru acei pe a căroro câmpuri cresc acum flori care au sămănat aceale câmpuri, care au răsădit acele vii: Doară nu deaseneena trebuie și inima ta să simțească căutând spre noi, care cu mila și purtarea ta de grijă adăpându-ne, creșcem întru înțelepciunea, ca să aducem dulcea roadă spre mângăerea ta, pre îmbunătățitule arhipăstorule, spre mângăerea părinților noștri, spre folosul fraților noștri.

Să-se bucure sufletul tău, de pururea, iară mai vârtos să-se bucure întru aceasta zi, întru care noi fiii tăi proslăvim pre domnul cel ce te-au ales din mijlocul norodului, ca să răsădești, ca să îngrădești, ca să adăpi via Domnului Iisus. ■ ■

Să trăești dară nedespărțindu-te de noi întru lungime de zile, sănătos și întreg, și noi atuncea ceale mai mari vom vedea, vom vedea cât iaste de bun Domnul, cel ce te-au trimes noao, vom vedea și noi și următorii noștri, cum că toate gândurile și dorințele tale au fost norocirea oamenilor întru „Aristos Iisus“¹⁾.

Elevii seminarului teologic din cursul superior erau obligați să alcătuiască predici în limba românească și să le rostească în bisericile din Chișinău,—lucru care se fă ea și la seminarul din Socola între anii 1812—1815²⁾. Asemenea „exerciții“ erau necesare pentru viitorii preoți a parohiilor moldovenești. În arhiva seminarului din Chișinău s-a păstrat o predică, care poartă data 1823³⁾. Ea are următorul titlu:

1) Arhiva seminarului teologic din Chișinău. Dosarul No. B. X. 19 din anul 1817.

2) Șt. Ciobanu. Din trecutul școlii românești. Revista „Școlară Basarabiei“. 1921. No. 4.

3) Dosarul No. B. X. 43.

„Cuvânt în ziua buneii vestiri. An 1823“.

La sfârșitul cuvântării (6 file în folio) găsim și numele autorului:

„Sau alcătuit și sau spus de ucenicul bogosloviei a seminariei Chișinăului Laurentie Cunițchi“. Este absolventul seminarului teologic din anul 1823, care, cum vom vedea mai jos, fusese la Petersburg pentru a se pregăti pentru școlile lancasteriene moldovenești și care ulterior a fost profesor la o asemenea școală la Bălți.

Predica lui L. Cunițchi, probabil o teză la retorică, poartă pecetea cuvântărilor școlare, „cu același stil umflat, nesincer, cu aceleași podoabe de figuri poetice luate din lumea abstractă“¹⁾, ca și cuvântările dela seminarul din Socola, alcătuite după modelul cuvântărilor din școlile polono-ucrainene, după retoricele scolastice dela sfârșitul veacului al XVIII-lea. Predica are ca motto „stihurile“ 47-48, cap. I din evanghelistul Luca și se începe astfel:

„S'au împlinit vestirea ce au fost către tine prea blagoslovită fecioară! Au căutat Dumnezeu spre smerenia Ta! Tu te-ai învrednicit a fi Maica lui Hristos, Mântuitorului nostru! Fericind pre Fiul Tău, te fericesc și pre Tine fiii omenești; laudând numele lui, te laudă și pre Tine cu cântări de bucurie; închinându-se lui, să închină și să vor închina și Ție toate neamurile din veac în veac. Incă în zilele petrecerii Mântuitorului nostru pre pământ să auzi glasuri de laudări pentru Tine: „fericii iaste pânțele care te-au purtat și Țitele care ai supt“, să auză atunci, să aud și acumă în biserică credincioșilor.

Și această zi ce o prăznuim noi astăzi, iaste ziua Măriei tale. Acest hram, ce sau zidit spre

1) Șt. Ciobanu, Din trecutul școlii românești, pag. 190.

cinstea preaslăvitei, bunei vestiri, iaste pomenirea lăudării numelui Tău, să mărească sufletul Tău, pre Domnul, că au căutat spre smerenia Ta, iar noi te mărim pre Tine, ferim smerenia Ta, prin care te-ai învrednicit a fi Maica Mântuitorului nostru"...

În genere cuvântarea lui L. Cunișchi, documentală cu citațiuni din sf. scriptură, se deosebește doar prin limbă ceva mai mlădioasă de cuvântările alcătuite de elevii dela seminarul din Socola.

La 1816 în urma cererii boerilor basarabeni pe lângă seminarul din Chișinău se deschide „pensionatul nobilimei“, care avea ca scop a pregăti „pentru regiune oameni capabili și folositori și funcționari, cunoscători fundamentali a limbilor rusești și românești“¹⁾. Cu toate că copiii oame- nilor laici aveau acces liber în seminar, „pensio- natul“ a fost prima școală laică în Basarabia, un fel de liceu, subordonat autorităților bisericești, care se deosebea de seminar prin faptul, că în progra- mul lui se dădea mai multă atenție obiectelor umanitare, decât celor religioase. În „pensionatul nobilimei“ erau și burse pentru copiii nobililor săraci.

A fost închis la 1851 din cauza neînțelege- rilor între autoritățile civile și cele bisericești. Pro- gramul limbei românești în această școală nu s'a păstrat, însă dat fiind că chiar scopul acestei școli a fost să dea buni cunoscători și a limbei moldo- venești, ne indică că limba românească ocupa și în pensionatul nobilimei primul loc. Limba română

1) И. Н. Халипца. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Бессарабіи въ первой половинѣ XIX вѣка. Труды Бессараб- ской губернской ученой архивной комиссіи, т. II, р. 123.

la pensionat se preda de profesorii de același obiect de la seminar.

Am văzut, că gramatica dela 1819 a fost scrisă „pentru ucenicii seminariei Chișinăului și ale altor școli din Basarabia“, adică în afară de seminar pe la 1819 mai erau și alte școli în Basarabia. Nu se cunoaște numărul acestor școli, dar se știe, că conform regulamentului școlilor „duhovnicești“ dela 1809 - 14, în orașele județene se puteau înființa școli „spirituale“ ținutale și parohiale, care depindeau de seminar din capitala guvernământului. Primele școli după programul lor constituiau cursul inferior al seminarului, care încă nu era despărțit de seminar, așa cum s'a făcut mai pe urmă. Prin urmare, programul școlilor ținutale din Basarabia era același, ca și în primele două clase a seminarului, adică în acest program intra și limba românească. Pe la 1819 găsim asemenea școli la Holin și Cetatea-Albă ¹⁾, iar ceva mai târziu (1822 - 1826) se deschid școli parohiale civile în Chișinău, Bălți și Tighina ²⁾.

În afară de aceste școli, în Basarabia după 1820 se înființează o serie de școli după sistemul pedagogului englez Iosif Lancaster, „școli pentru învățatură reciprocă“, în care se preda și limba moldovenească. În urma vizitei Basarabiei de către împăratul Alexandru I, în 1818, comisarul plenipotențiar al Guvernului în Basarabia generalul Bahmetiev face o adresă mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni la 17 Martie 1820, în care între altele scrie: „că în afară de dispozițiunile prealabile, ce se fac în capitală pentru pregătirea materialului didactic complet în limba moldovenească, este ne-

1) Ibidem, p. 128.

2) Ibidem, p. 129

cesar ca după avizul și sfatul Înalt Preașfinției voastre a alege un funcționar de nedejde, care știe limba moldovenească și rusească, și pe lângă el doi tineri, care cunosc în afară de limba moldovenească puțin și cea rusească pentru a-i trimite la St-Petersburg, unde ei vor căpăta cunoștințe în metoda lui Lancaster și se vor ocupa cu corectura tablelor pentru lecții moldovenești, care vor fi tipărite cu litere slavone¹⁾. Mitropolitul Gavriil a recomandat trei „studenți” ai seminarului, și anume pe Iacov Hâncu, și ca ajutori pe Laurenție Cunițchi și Teodor Bobeică, care au terminat cursurile dela Petersburg, primul din ei căpătând chiar titlul de „magistru al metodei de învățatură reciprocă”. Pentru pregătirea materialului didactic și a cărților necesare în moldovenește a fost însărcinat la 1820 Ștefan Mărgellă²⁾, atunci funcționar la ministerul de externe la Petersburg, autorul gramaticii dela 1827. Se vede că guvernul răs de atunci se ocupa foarte mult de chestiunile școlii basarabene și în special a limbii moldovenești în aceasla școală, întrucât pe lângă că ceva mai târziu la 1827 tipărește pe socoteală ministerului instrucției publice gramatica lui Mărgellă, cere din Basarabia prin comisarul guvernului o gramatică, un vocabular și un abecedar moldovenește, pentru a înlesni lucrul traducătorilor³⁾.

În Iulie 1820 contele Capodistria scrie mitropolitului Gavriil, cum că „cărțile și tablele în limba moldovenească, care se întrebuințează în școlile de învățatură reciprocă, sunt deja traduse⁴⁾, ru-

1) Ibidem, p. 139.

2) Ibidem, p. 140.

3) Ibidem, p. 141.

4) Ibidem, p. 142.

gându-l totodaiă să verifice, dacă ele sunt traduse exact.

Pe la sfârșitul anului 1822 materialul didactic pentru școalele lancasteriene a fost tipărit, și arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima se adresează către eparhie cu următoarea circulară în limba rusă și moldovenească ¹⁾.

„Smeritul Dimitrie Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului.

Tuturor iubiților întru Hristos, celor ce sânt în păstoria noastră duhovniceștilor fii dar și milă vă cerem dela Domnul Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, iar dela smereniă noastră arhierescă blagoslovenie vă trimetem.

Preabinecredinciosul și preamilostivul Monarhul nostru, carele cu neadormită priveghiare se îngrijește pentru binele Bessarabiei, dorind ca copiii părinților celor săraci, atât a înșiși moldovenilor, cât și a Rostenilor, și a altor locuitori de aicea, din însăși copilărie să poată a cunoaște pre Răscumpăratul și Dumnezeuul său pre Domnul nostru Iisus Hristos și a împlini sfintele porunci, a lui, așază în Chișinău și Benderiu și pre la alte târguri aceiași oblaștie, școli, întemeindu-le prea sfânta învățătură a lui Iisus Hristos Dumnezeu. La aceste școli copiii se vor învăța fără de nici o plată pentru învățătură, și fără de nici o cheltueală pentru cărți, pentru hârtie și pentru alte trebuinți. Toate pentru dânsii se vor da dela îndurările Monarhului, și părinții în toată vremea când vor voi, pot să-și ea copiii săi dela aceste școli pentru ca să-i întrebuințeze după a lor voie. Școalele acestea așa sânt alcătuite, că copiii foarte lesne, foarte în grabă, cu

¹⁾ Ibidem, p. 148—150. Dat fiind importanță acestei circulări o retipărim.

bună voie și cu bucurie se vor învăța a ceti, a scrie și a învăța în limba Moldovenească și cea a Rossienească, cine după cum va voi. Învățători la iale vor fi drepți moldoveni, carii sânt crescuți la Seminarie de aicea, unde au învățat și limba Rossienească. Purtarea de grijă pentru școalele aceste Impărăteasca sa mărire pune drept asupra de plină împuțernicitului Namestnic a oblastiei Bessarabiei și asupra mea, pentru ca eei ce se învață la iale, mai bine și mai cu nădejde să sporească întru învățatură.

Grăbindu-mă a vesti vouă, iubiților fii păstoriei Mele, această nouă milă a Monarhului cătră noi, eu sânt încredințat, că voi cu evlavie și cu bucurie veți primi-o și dând laudă lui Dumnezeu, întru inimile voastre, veți trimite cu bună voie pre copiii voștri la aceste școli a învățaturii cei fără de plată: însă fiind că ei la școalele acestea se vor învăța în ceasurile însemnate și după aceea se vor întoarce acasă, ca să măie: drept aceia voi ca niște iubitori de fii părinți, ce aveți purtare de grijă pentru folosul copiilor voștri, siliți-vă ca ei acasă să nu piarză vremea în zadar, ci îi îndemnați de a se grăbi către însemnatele ceasuri la școale pentru învățatură și voi îi veți întrebuința pre dânșii la trebile caselor voastre.

Trimiteți, zic, trimiteți cu bună voie copiii voștri la aceste școli și vă sâliți ca ei cu sârguință să umble la iale, ei nu vor învăța acolo oarecare basme, ci sfântul cuvânt al lui Dumnezeu.

Părinților! Ce bucurie veți avea voi, când veți auzi că din gura pruncilor voștri să săvârșește lauda lui Dumnezeu, în vreme când ei vor citi înainte Dumnezeescul cuvânt, ce bucurie veți avea voi, când veți vedea că copiii voștri singuri vor fi în stare de a face în scris trebuincioasele socotele și însemnări la gospo-

dăria voastră, când veți vedea că învățătura aceasta îi va povățui pre ei a face rugăciuni, cereri, făgăduinfi, mulțămiri pentru toți oamenii, pentru voi părinți și rudele voastre, pentru împăratul și pentru toți carii sânt în deregătorii, și cu aceasta nu numai îi va duce pre ei la viață lină și cu odihnă întru toată creștinătatea și curăția, ci și la fericirea cea vecinică în ceruri“.

Cum vedem aceste școli aveau ca scop a „învăța a celi, a scrie și a număra în limba Moldovenească și în cea Rossienească cine după cum va voi“. Dacă luăm în seamă raportul contelui Cociubei dela începutul anului 1823 către Alexandru I, în care se cere să se înființeze pe lângă școlile lancasteriene câte o secție „pentru învățarea cărții rusești pentru copiii rușilor săraci ce trăesc în Basarabia și pentru însuși Moldovenii, precum și pentru coloniștii bulgari și alți străini, cari vor dori să învețe limba noastră“, vedem că aceste școli, un fel de școli primare, erau școli românești și chiar la latitudinea bulgarilor și a altor „străini“ din Basarabia se lasă libertatea de a alege limba, în care doresc a învăța.

Prima școală lancasteriană s'a deschis la Chișinău la 7 Februarie 1824, care a fost condusă de magistrul Hâncu; ceva mai târziu s'a deschis școala dela Bălți, Ismail, Bender și Hotin.

În școlile ținutale, care aveau trei clase gimnaziale și care s'au deschis pe la 1828, dintâi la Chișinău (18 Mai 1829), iar mai pe urmă la Cetatea Albă, Bender, Bălți, Ismail și Hotin, se preda limba română ca obiect de predare. Nu cunoaștem în ce măsură se preda limba românească în aceste școli; știm numai din adresa Directoratului școlilor din Basarabia din 11 Ianuarie 1830 că profesorul de limba română dela școala ținutală din

Bălți Gavriil Bilevici, bucovinean de origine, a fost găsit de către director „foarte capabil”, și cu consimțământul lui transferat la școala ținutală din Chișinău, al cărei consiliu profesoral a fost rugat a-i repartiza ore pentru limba română ¹⁾.

La 1833 în Chișinău se deschide liceul regional, actualul liceu No. 1, în care se introduce și limba română. La început limba română se predă în mod obligatoriu pentru toți elevii, iar ceva mai târziu elevii aveau dreptul a alege una din cele două limbi, cea germană sau cea românească, și întrucât pentru a căpăta dreptul de a fi primit la universitate se cerea limba germană, mulți din elevi erau nevoiți să renunțe la limba română.

Pe la 1860 și ceva limba română se predă paralel cu limba grecească ²⁾. Au fost încercări de a introduce în programul liceului și un curs de „drept moldovenesc”, legile lui Donici și Armenopulo. Adunarea nobilimei din Basarabia cere încuviințarea guvernului de a introduce acest obiect, ceea ce s'a aprobat, însă profesorul de drept Popov, declarând, că el nu cunoaște aceste legi, chestiunea introducerii acestui curs a rămas deschisă. E de notat, că guvernul rus avea o deosebită grijă pentru Basarabia, că la 1848 de către ministerul afacerilor străine se deschide la universitatea din Petersburg o catedră de limba română care a funcționat până la 27 August 1858. Catedra aceasta avea ca scop pregătirea funcționarilor pentru instanțele judecătorești superioare, care aveau aface cu multe documente scrise în limba moldovenească ³⁾.

1) Dosarul dela 1820—1830 al școlii medii No. 1 din Chișinău.

2) Н. В. Лашковъ. Кишиневская областная гимназия, 1908, р. 22.

3) Ibidem, р. 34.

La 9 Februarie 1866 consiliul de stat al guvernului rus a luat hotărîrea de a suspenda predarea limbii române în liceul regional din Chișinău pe motivul că elevii „*cunosc această limbă în mod practic, iar predarea ei alte scopuri nu urmărea*”¹⁾.

La liceul regional din Chișinău au predat limba română următorii profesori: absolventul școlii normale superioare din Cernăuți Gavriil Bilevici 1835—1847, care era și profesor la școala medie (șinutală) din Chișinău, fiul lui Gheorghe Bilevici (1847—1852) și Ioan Doncev, autorul manualelor românești din Basarabia (1863—1867).²⁾

Sunt foarte interesante datele în ce privește predarea limbii române în Basarabia a profesorului Ioan Doncev. În „precuvântarea” cărții lui „Cursul primitiv de limba română”³⁾, cum am văzut, el spune că limba românească, în afară de liceu se mai predă în școlile medii (șinutale) „*No. 1 și No. 2 din Chișinău, în cele din Orhei, Bălți, Soroca, Hotin, în seminarul din Chișinău, în mai multe școli sâtești și aproape pe lângă fiecare parohie din Basarabia*”⁴⁾. Într'un articol, tipărit în „Buletinul regiunii Basarabiei” No. 30 din 1865 („*Câteva cuvinte despre mersul predării limbii românești în liceul regional din Chișinău*”) I. Doncev cu prilejul suspendării limbii românești în liceu scrie, că la 1812 administrația întâmpină foarte multe greutăți din cauză, că nu cunoștea limba română. Având aceasta în vedere, guvernul rus introduce limba românească în seminar, unde se predă, până în

1) Ibidem, p. 85.

2) Ibidem, p. 25.

3) Ioan Doncev. Cursul primitiv de limba română. Chișinău, 1865.

4) Ibidem, p. I.

prezent după cărțile bisericești și biblice slavo-românești (adică cu litere chirilice) fără mare folos pentru cerințele locale. Pe urmă se introduce în școlile medii și în liceu. Între anii 1840–1850 în liceu se predă limba română câte 21 ore pe săptămână în mod obligatoriu pentru toți elevii.

Cu toate că lipseau manualele necesare, predarea mergea bine, ceea ce se constată din faptul, că absolvenții liceului cunosc bine limba română. La 1863 limba română a fost declarată neobligatorie, ca și limba grecească, ceea ce a avut ca efect micșorarea numărului elevilor, care fiind supraîncărcați cu alte obiecte neglijau limba română. Predarea acestui obiect întâmpina multe greutăți și din partea manualelor, care lipseau, și elevii învățau după crestomația lui Hâncu și scoteau note. În urma propunerii curatorului circumscripției școlare dela Odesa Donecev compune manuale, care însă au fost admise numai ca „supliment” la cartea lui Hâncu¹⁾. Cu sârguința nobililor basarabeni și în special a episcopului liceului, a boerului T. I. Cazimir pentru biblioteca fundamentală s'au cumpărat circa una sută de cărți românești cu caracter istoric, literar și didactic. Cu aplicarea noului regulament școlar dela 1864 limba română este scoasă din liceu, dar mulțumită intervenției nobilimei la 1865 se introduce din nou.

Însă din 14 ore de limba română, 8 se făceau după masă; acest fapt a adus la rezultate nu tocmai bune: din 70 de elevi ce s'au înscris abea frecventau 17. Consiliul profesoral s'a adresat adunării nobilimei cu rugămintea de-a interveni pentru schimbarea orarului; nobilimea roagă autoritățile școlare să se permită ca limba română să se

1) Desigur pe motivul, că manualele lui Donecev au fost tipărite cu caractere românești.

facă dimineața, iar profesorul, dacă nu poate fi plătit de către stat să-se permită ca nobilimea să-i plătească din fondurile ei. Dar guvernul n'a satisfăcut această cerere. Așa a fost scoasă limba română din liceul regional din Chișinău.

În curând catedra de limba română se suspendă și la seminarul teologic: în urma aplicării regulamentului nou al seminariilor dela 1867 această catedră nu mai figurează la seminar. Cu încetul se scoate limba română și din celelalte școli din Basarabia.

Din articolul lui I. Doncev vedem, că boerimea basarabeană ținea foarte mult la limba română, că ea era considerată, ca apărătoare a acestei limbi. Dosarul No. 477 a fostei cancelarii a guvernatorului Basarabiei din 28 Septembrie 1841 ¹⁾ ne-a păstrat o corespondență întreagă asupra chestiunii predării limbei române și a atitudinii boerimei față de ea. La 25 Sept. 1841 mareșalul nobilimei basarabene I. Sturdza face un raport către general-guvernatorul Basarabiei Feodorov, în care aduce la cunoștință, că adunarea nobilimei dela 1 Martie 1841 a încheiat un proces verbal al cărei aliniat al cincilea sună astfel: „*Încă la 1819 (?) guvernul care are grijă pentru binele supușilor ruși de diferite neamuri, a deschis în oblastie trei școli primare după metoda lui Lancaster pentru învățătura reciprocă acomodată la limba moldovenească. Dar de atunci și până la deschiderea școlilor medii ținutale și a liceului regional din Chișinău a trecut aproximativ zece ani, așa că tineretul local din toate părțile, care creștea în acest interval, a fost lipsit de mijloace pentru a învăța fundamental limba rusă și pentru a se perfecționa în limba ma-*

1) П. Н. Хазиппа. Оп. cit., p.р. 172 - 176.

ternă literară. Dela 1832 s'au deschis școalele de categoria I și II-a, dar școalele ținutale sunt lipsite de profesori de limba moldovenească, de cărți și material didactic pentru acest obiect. Copiii nobilimei basarabene, intrând în liceu, cu toate că în el se predă și limba moldovenească nu se pot încă folosi de ea, 1) fiindcă în școlile primare învățătura nu duce dela cunoscut la necunoscut, așa că ei și n limba rusă și în cea maternă ies slabi, nepreșătiți pentru cursul liceal; 2) din cauza lipsei com-fiecte de cărți și manuale didactice în limba m-
pernă. Cunoscând din experiență acest inconvenient, tagma dvorenilor prin mareșalul ei a intrat deja în corespondență cu această chestiune importantă la D-1 Curator al circumscripției școlare dela Odesa. Este util a reînoi acuma cererea și a ruga: A) de a numi profesori de nădejde de limba moldove-nească la fiecare școală medie ținutală; B) de a procura din Moldova și Muntenia cantități necesare de cărți didactice după un catalog al edițiilor, vă-zut prealabil, și înfine—C) dacă autoritățile șco-lare vor întâmpina greutate în fixarea sumelor pen-tru întreținerea învățătorilor și cumpărarea cărților, atunci tagma dvorenilor va lua întreținerea învăță-torilor și cumpărarea cărților pe socoteala sumelor obștești, care se vor strânge în fiecare an dela pro-prietari, în așa fel ca pentru întreținerea numărul-ui învățătorilor în plus pe județe să fie permis a face 10 % rețineră pentru instituțiile în deobște folositoare regiunei.

Pentru satisfacerea acestei cereri nobilimea m'a însărcinat pe mine pentru a interveni la Excelența V-ră; ea însăși a ales deputați, care sunt obligați, în caz dacă vor fi chemați de guvern să se ducă unde va trebui pentru a da lămuriri despre toate nevoile dvorenilor.

Din partea mea găsind dorința dvorenilor în totul îndreptățită, îmi iau cinstea prin drepturile pe care le am a ruga Excelența Voastră a primi cererea și a aproba modalitățile pentru ca tineretul local să învețe limba moldovenească, și în conformitate cu adresa Excelenții Voastre No. 4274 a-daog, că în chestia aceasta a fost corespondentă cu d-l Curator al circumscripției școlare dela Odesa, care în avizul său trimis predecesorului meu din 13 Decembrie 1839 No. 2166 a comunicat, că el pentru predarea limbei moldovenești în școlile medii ținutale și lancasteriene va intra cu raportul său, dacă nobilimea basarabeană va consimți de a găsi pentru aceasta mijloace“.

General guvernatorul Basarabiei Feodorov a cerut avizul directorului școalelor din Basarabia, care în raportul său găsește, „că întrucât în toate școalele regionale de aici în genere toate științele se predau în limba rusească precum și termenul de șapte ani (1835—1842) pentru a primi cereri în limba moldovenească degrabă va expira din care cauză se dă o deosebită atenție predării limbei rusești; dar dacă guvernul ar binevoi să satisfacă cererea nobililor de aici, predarea limbei moldovenești ar putea fi de folos numai în școlile din Bălți și Hotin și dacă se va deschide școală și în Soroca, fiindcă ea este introdusă deja în liceul regional și în școala medie ținutală din Chișinău“. În același sens a hotărât să se satisfacă cererea dvorenilor și consiliul regional din Basarabia și a-nume: „deocamdată a admite predarea în școalele ținutale din Hotin și Bălți numai a limbei moldovenești ca celei mai trebuincioase tineretului moldovenesc de aici, iar mai pe urmă dacă vor găsi de cuviință autoritățile școlare, se va introduce în toate

școalele ținutale a regiunii predarea și a altor limbi străine”.

Ministerul de instrucție publică a aprobat părerea consiliului regional din Basarabia. Cum vedem, cererea dvorenilor din Basarabia n'a fost satisfăcută decât numai în parte; autoritățile locale au căutat să deplaseze chesiunea vorbind și de predarea altor limbi străine, pentru introducerea cărora nu vorbește nimic mareșalul nobilimei.

Nu știm exact, când s'au suprimat catedrele de limba românească în școlile medii ținutale (în liceu la 1866, în seminar la 1867). Se pare că limba românească a fost scoasă din aceste școli ceva mai târziu și anume pe la anul 1880. Ceva mai mult timp se menține cântarea bisericească moldovenească în seminar, dar aceasta se făcea în mod neoficial și pe socoteala sumelor eparhiale.

Prin urmare, dela 1867 încoace învățământul din Basarabia se rusifică complet; și dacă se mai găsea câte un român care citea românește, se datorește tradiției, care trecea din generație în generație, și faptului că câte un cântăreț sau preot bătrân, trecut prin seminarul vechiu, învăța pe unii din copiii țăranilor să citească cărțile vechi bisericești scrise în românește cu literă chirilică.

Revoluția rusească dela 1905 între alte probleme a pus și problema limbei materne în școală. Zemstvele basarabene, congresul eparhial al preoților, congresul învățătorilor, care s'a ținut în Finlanda, unde au luat parte și câțiva învățători basarabeni în frunte cu Mihail Vântu, au început să ceară introducerea limbei moldovenești în școală. E foarte caracteristic că însăși elevii cereau introducerea limbei românești în școală. Așa, elevii seminarului din Chișinău în ziua de 20 Noembrie 1906 au declarat grevă și între cele 27 puncte din

petiția lor găsim și cererea (p. 7) de a introduce în mod obligatoriu în programul claselor teologice predarea limbii moldovenești și în mod neobligatoriu a limbii bulgărești ¹⁾.

Sinodul rusesc în urma cererii preoților și a intervenției arhiepiscopului de Chișinău Vladimir la 31 Octombrie 1906 cu No. 12.066, cum scrie revista „Luminătorul” ²⁾ „a poruncit: ne aflând temeiul a desființa catedra de limba evreească în seminarul din Chișinău, de altă parte având în vedere trebuințele locuitorilor moldoveni aflați în Basarabia într'un număr însemnat (83% sic!), Preasfântul Sinod, unindu-se cu incheierea comitetului de învățatură, hotărăște: a lăsa la voia Preosfinției voastre a introduce în clasele 5 și 6 din seminarul din Chișinău predarea și învățarea limbii moldovenești, ca obiect neobligat, cu mijloacele eparhiale de pe loc, numai ca să-se facă predarea limbii moldovenești în vremea slobodă de uroace (lecții) neîmpedcând la învățarea obiectelor obligate din cursul seminarial și ca sporirile elevilor în limba moldovenească să nu se ieie în samă la trecerea lor dintr'o clasă în alta și la învrednicirea de loc în rând, după sfârșirea cursului”.

Ceva mai târziu preoșimea basarabeană cere, ca în seminar să se introducă cântarea moldovenească și Sinodul rusesc la 14 Decembrie 1907 a hotărât, că „luând în samă trebuințele locuitorilor moldoveni, foarte mulți la număr în eparhia Chișinăului, Preasfântul Sinod, potrivit încheierii Comitetului de învățatură, rânduește: a vă da P. V. dreptul de a pune în clasele 5 și 6 ale semi-

1) И. М. Пархомовичъ. Опр. cit., p. 132.

2) „Luminătorul”, 1908, No. 1, p. 71. Documentul se tipărește în traducerea „Luminătorului” de atunci.

narului duhovnicesc din Chişinău, cu mijloacele eparhiale de loc, — învăţarea cântării bisericeşti moldoveneşti, pentru acei care binevoesc, cu aceeaşi rânduială, după care se învaţă limba moldovenească în seminarul¹⁾.

La catedra de limba română a fost numit la seminar I. Rădulescu, traducătorul „Demonului” lui Lermontov, român din vechiul regat, care a făcut Academia teologică la Chiev, iar în şcoala eparhială de fete unde deasemenea a fost introdusă limba română după 1905, a predat până la 1917 Gr. Constantinescu tot din regat şi el şi cu aceleaşi studii. Dar, cum vedem, predarea limbei româneşti aşa cum a fost aprobată de către Sinod, nu putea să aducă foloase mari. Autorităţile bisericeşti puneau piedici la fiecare pas, până când profesorul de limba română I. Rădulescu a fost transferat la altă catedră din oficiu, mi-se pare că pe la 1911, la seminarul din Cameniţa din guvernământul Podoliei.

În celelalte şcoli din Basarabia limba română n'a fost introdusă deloc după revoluţia dela 1905. La 1910 când s'a ridicat chestiunea limbei materne în şcoală în parlamentul rusesc s'au găsit basarabeni, care susţineau că în Basarabia nu este nevoie de limba maternă în şcoală, cu toate că un deputat basarabean de origine rus a avut curajul să ceară introducerea limbei moldoveneşti în şcoala primară. Societatea studenţilor moldoveni din Chiev „Deşteptarea” a profestat printr'o telegramă trimisă deputatului georgean Ciheidze, care apăra în parlamentul rus şcoalele minorităţilor²⁾. Tot în anul

1. *Ibidem*, p. 71.

2) Din această societate făceau parte: D. Ciugureanu, S. Murafa, Şt. Berechet, Şt. Ciobanu, A. Mateevici, Mariaşev, etc., iar mai pe urmă Cazaciu, Bogos, Dumitraşcu, Dumbravă, Bocancea şi alţii din generaţia mai tânără.

1910 și următorii au apărut o serie de articole în chestia necesității introducerii limbei moldovenești în școală, din care remarcăm articolele din No. 208—210 (1912) a ziarului rusesc „Viața Basarabiei”, semnate de Silvan¹⁾. Adunarea zemstvei guberniale, care în nenumărate rânduri discută chestiunea introducerii limbei moldovenești în școală, ridică chestiunea din nou prîn d. P. Gore și alții la 1912 dar nu reușește.

Însfârșit la 1917 congresul învățătorilor moldoveni la 25—28 Maiu 1917 susținut mai pe urmă de diferite congrese și de zemstve, în urma raportului autorului acestei lucrări, a scos următoarele hotărâri, care au fost introduse în viață în toamna anului 1917²⁾:

„1. Dela 1 Septembrie 1917 școlile din satele moldovenești, sau în majoritate moldovenești se vor preface în școli moldovenești.

2. Limba rusească se va învăța în aceste școli ca obiect de învățământ îndatoritor, începând delă anul al treilea, câte șease ceasuri pe săptămână.

3. În școlile cu două clase (șease ani) limba rusească se va învăța tot delă al treilea an câte șease ceasuri pe săptămână.

4. Să se deschidă școli moldovenești și la orașe.

5. Programele școlare să fie în conformitate cu programele rusești.

6. În Chișinău și în ținuturile unde moldovenii sunt în majoritate, să se deschidă încă la 1 Septembrie 1917 câte un gimnaziu (liceu) de băieți și câte unul de fete.

7. Programele gimnaziilor să fie potrivite cu cele ale gimnaziilor rusești, dar limba rusească și

1) Pseudonimul lui Șt. Ciobanu.

2) Revista „Școala moldovenească”, anul I No. 2—4 p. 66.

istoria și literatura rusească să se predea după un program pe care-l va lucra o comisie anume.

8. La universitatea din Odesa și la cea din Chiev să se deschidă câte o catedră de limba, literatura și istoria moldovenească, până când se va înființa o universitate la Chișinău“.

Tot în urma referatului aceleiași persoane la acest congres a fost hotărâtă introducerea alfabetului latin în cărțile moldovenești din Basarabia, cu toate că congresul a întâmpinat și o mică opoziție din partea unor persoane cu interese străine neamului.

Cu ajutorul Zemstvei guberniale, comisiunea școlară moldovenească de pe lângă această Zemstvă, a cărei președinte a fost d. P. Gore, iar mai pe urmă d. V. Herța a reușit în mare parte să înlăptuiască aceste deziderate, a organizat cursuri de limba română pentru învățători la care au luat parte aproximativ 800 de învățători, și în toamna acestui an, cu toate că vremurile erau tulburi și bolșevismul se întindea și asupra Basarabiei, au început să funcționeze mai multe școli în limba românească, fapt care a înlesnit foarte mult naționalizarea școalei românești din Basarabia.

Din aceste date reese, că populația basarabeană întotdeauna a avut un interes viu față de limba română în Basarabia, că ea a apărât-o cât a fost posibil în împrejurările vieții sociale rusești și când au venit vremuri mai prielnice, și-a afirmat voința de a avea școli în limba maternă.

Vom încheia aceste date cu câteva cuvinte despre limba română în școlile superioare rusești. Am văzut, că între anii 1848 - 1858, înființată de către ministerul afacerilor străine rusec pe lângă universitatea din Petersburg, funcționează o catedră de limba română cu scopul de a pregăti funcțio-

nari pentru instanțele superioare judecătorești. Ca profesor la această catedră a fost numit Iacob Hâncu, despre care am vorbit mai sus.

Dela 1894 și până la 1905 a predat limba română la universitatea din Petersburg și la institutul de limbi orientale P. A. Sârcu, cunoscutul slavist, un fiu de țăran din comuna Strășeni. Ceva mai târziu în mod neobligatoriu ține cursuri de limba română la aceeași universitate profesorul A. I. Iațimirschi, care a scris o serie de lucrări în domeniul raporturilor culturale între Ruși și Români.

La universitatea din Odesa la 1917 în calitate de profesor de limba română îl vedem pe valorosul profesor dela universitatea din Cernăuți I. Nistor.

VI.

Teatrul românesc în Basarabia.

Primele reprezentații românești la Chișinău. Reprezentațiile lui Teodorini. Trupa lui Nicolae Luchian și repertoriul ei. Costache Dălănescu în Chișinău. Gr. Manolescu și Aristița Romanescu. Turneurile lui P. Alexandrescu și Bobescu. Trupele de amatori din Basarabia.

Prima jumătate a veacului al XIX-lea nu ne-a păstrat nici o indicație despre vre-o încercare de a organiza în Basarabia reprezentații teatrale în limba românească. Posibil că asemenea încercări nici n'au avut loc, dat fiind faptul că chiar Rușii n'aveau teatru în Chișinău. Din când în când rălăcia, venind dela Odesa câte o trupă ambulată rusească, de teatru sau de circ, care tulbura liniștea vieții patriarhale de sat din Chișinău. Așa, de exemplu, la anul 1841 a vizitat Chișinăul o trupă de operetă germană a unui oarecare Frisch, care supune piesele cenzurei autorităților¹⁾. În schimb

¹⁾ Arhivele statului din Chișinău. Cancelaria guvernatorului Basarabiei, Dosarul No. 784.

nici o petrecere, nici o nuntă în Basarabia nu se făcea fără lăutarii tradiționali, care erau singura distracție a vechei boerimi moldovenești din Basarabia. Tradiția ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemîș dela Bălți, care era purtat dela un capăt al Basarabiei la altul pe la nuațile și petrecerile boerești. Voara și vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă și să râdă. Se spune că acest Lemîș a fost ovrei, amorezat de cântecele și doinele românești, de „Steluța“ lui V. Alexandri, cărora le dădea o interpretare care slârnea admirația tuturor și trezea în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus. Se știe că pe la 1870 și ceva guvernul rus s'a hotărât să ia măsuri împotriva acestui lăutar periculos și l-a expulzat din Basarabia.

Bătrânul naționalist basarabean A. I. Botezat, născut pe la 1845, povestește că pe la Chișinău a fost cu trupa sa vestitul Matei Millo, fapt care se confirmă și de alții.

Cu toate că nu s'a păstrat nici un document în această privință, această știre pare a fi adevărată, întrucât boerimea basarabeană pela 1850 încă păstra legăturile de rudenie cu cea de peste Prut, unii din boeri aveau moșii și de o parte și de alta a Prutului, și nu puteau să nu-l cunoască pe M. Millo și să nu-l invite și prin Basarabia, cum invitau mai târziu alte trupe. Prima știre despre reprezentații teatrale românești în Basarabia ne-o dă Ioan Doncev, cunoscutul autor al cărților didactice românești din Basarabia. În precuvântarea cărții de citire, care a apărut la 1865, I. Doncev între altele spune:

„După câteva reprezentații românești (cu scopuri de binefacere) pe scena teatrului din Chișinău, executate cu mare succes dintâi de către elevii li-

ceului din Chișinău, pe urmă de către unii amatori din persoane din cercul local înalt și înșfârșit de către trupa de artiști moldoveni din Iași, care a venit pentru un timp oarecare sub conducerea d-lui Teodorini¹⁾, basarabeni s'au convins că și în limba românească se găsește mult propriu național și atrăgător interesant²⁾.

Din această notiță reesă, că înainte de 1865 pe scena teatrului din Chișinău s'au jucat piese românești dintâi de către elevii liceului, mai pe urmă de către amatori. Reprezentații școlare românești probabil că au fost cu mult înaintea anului 1865, întrucât în școlile medii ținutale precum și în liceul regional din Chișinău se preda limba română.

Aceste încercări de a organiza reprezentații în limba românească de către basarabeni probabil că au avut imbold în vre-o trupă românească, venită la Chișinău înaintea trupei lui Teodorini.

Au contribuit la organizația reprezentațiilor românești și unii din basarabeni trecuți peste Prut, unde au învățat arta teatrală. „Smeritul scriitor și singur socinitor“ (autor, alcătuitor) Gheorghe Păun, un poet basarabean necunoscut³⁾, în tinereță a fost artist, jucând într'o trupă de dincolo de Prut și întorcându-se în Basarabia pe la 1860. Petre S. Alexandrescu, artistul teatrului național din Iași, basarabean și el, dela 1868 și până la 1912 a jucat nu odată în Basarabia, organizând, cum vom vedea mai jos, reprezentații și din basarabeni, cum făcea și fostul artist al teatrului național din București Gh. Madan.

1) Desigur că e vorba de cunoscutul artist Th. Teodorini.

2) I. Doncev. Cursul primitiv de limba română, Chișinău, 1865, p. 11—111.

3) V. articolul nostru „Pagini îngălbenite“ din „Renașterea Moldovei“. No. 1, 1920.

În tot cazul Teodorini, cunoscutul artist ieșan, organizatorul teatrului național din Craiova ¹⁾, a fost primul artist de dincolo de Prut, despre care găsim date precise, că a jucat la Chișinău pe la anul 1862—1863 ²⁾. Nu avem nici o informație în privința repertoriului jucat de el, dar probabil că pe scena Chișinăului s'au jucat piesele lui V. Alexandri, ale cărui interpretator a fost Teodorini ³⁾.

La anul 1868 vine la Chișinău trupa artistului ieșan Nicolae Luchian, care după mai multe greutăți întâmpinate cu obținerea permisiunii de la guvernul rus, dă la teatrul Grosman o serie de reprezentații teatrale românești. Stagiunea a început la 20 Noembrie 1868 și a ținut până la 15 Martie 1869, dând peste 40 de spectacole ⁴⁾. Trupa lui Luchian a fost compusă din cunoscuții actori ieșeni și anume din artiștii: A. Evolschi, Mihail Popovici, Gheorghe Botez, Petru S. Alexandrescu, I. Ianculescu, I. Constantinescu, d-nele Gabriela Luchian, Apostoleanu, Maria Vasilescu, Filaret, Constantinescu și alții, iar ca șef al orchestrei a fost Lemîș, lăutarul bălțean, despre care am vorbit mai sus.

E de notat că în corul acestei trupe au luat parte și basarabeni, elevii seminarului din Chișinău, care mai pe urmă complectau și corurile trupei lui P. Alexandrescu și Bobescu. În trupa lui Luchian a jucat și un elev al seminarului Bălțătescu, care fiind pe urmă preot în jud. Tighina, cu mândrie își amintea despre acest eveniment din viața sa.

Repertoriul trupei lui Luchian a fost compus în

1) Mihail Belador. Istoria teatrului român. Craiova, p. 94.

2) *Ibidem*.

3) *Ibidem*.

4) F. T. Burada. Teatrul în Moldova. Arhiva Societății istorico-filologice din Iași, 1911, No. 1, p. 20-22. Aceste date sunt completate cu știri, pe care le-am obținut dela P. S. Alexandrescu și Gh. Madan.

mare parte din piese din viața poporului și în special din V. Alexandri. S'au jucat piesele: „Cinel Cinel“, „Fluerul fermecat“, „Urâta satului“, „Florin și Florica“, „Scara măței“, „Banul—ochiul dracului“, „Cucoana Chirița“, „Nunta țărănească“, „Piatra din casă“, „Sora lui Jocris“, „Pupinul“, „Madame Lefebvre“, „Iorgu dela Sadagura“, „Jianu“, „Baba Hârca“, „Lipitorile satelor“, „Vlăduțul mamei“ și altele ¹⁾.

„Trupa era primită“, povestește istoricul eatrului din Moldova T. T. Burada, „cu mare entuziasm, daruri și buchete de flori erau la fiecare reprezentație. Artista Maria Vasilescu care avea o voce frumoasă și simpatică era serbătorită de întregul Chișinău. Piesa „Fluerul fermecat“ a fost jucată pentru beneficiul actriței Maria Vasilescu în travesti rolul lui Niță Ciobanașul. La intrarea ei în scenă, pe care o făcea cântând „Doina“, toată sala s'a ridicat în picioare aplaudând și strigând ura! era un adevărat entuziasm și o mare manifestație adusă actriței românce“ ²⁾.

„Costumul pitoresc al țaranului român“, scrie artistul ieșan Mihail Belador, „gingășia muzicii naționale și armonioasa limbă a patriei, redeșteaptă amintiri nu tocmai vechi și scoase un moment din amorțială pe Românii basarabeni de sub jugul despotic al țarismului.

La reprezentațiunea piesei „Cinel Cinel“, succesul fu așa de mare, astfel că după versurile:

La Moldova cea frumoasă
Viața-i dulce și voioasă
La'l Moldovei dulce soare
Crește floare lângă floare!...

1) T. T. Burada. Op. cit., p. 21.

2) *Ibidem*.

versuri sterse de cenzură, dar zise de actor, stârnî un entuziasm ne mai pomenit printre Românii din Chişinău. Incidentul trecu neobservat de poliție.

La a treia sară de spectacol pe când se reprezenta piesele: „Piatra din casă” și „Craiu nou”, Luchian împărți în public fotografiile de ale poetului Alexandri, făcând cunoscută figură acelui pe care toți din nume îl știeau și ale cărui piese se reprezentau. Gangardt, guvernatorul Basarabiei ¹⁾, precum și familia Catargiu, organizează petreceri în onoarea actorilor români. Luchian în semn de mulțumire pentru onorurile și buna primire ce i se făcu lui și trupei sale, dădu o reprezentație în folosul populațiunii sărace din Chişinău, reprezentație ce produse mai mult de 1500 ruble. Luchian înmână produsul seratei guvernatorului, care dădu ordine a se pomeni în biserica catedrală numele donatorului ²⁾.

Cu același succes și moral și material a jucat ceva mai târziu și trupa lui Costache Bălănescu, a cunoscutului comic, care în postul mare din anul 1885 a dat 30 de reprezentații românești în localul cercului Truși ³⁾. În aceasla trupă au jucat artiștii Ionescu, Hasnaș, Dimitrescu, d-nele Arceleanu, Galușcă, Arionescu și alții. S'au jucat piese cu același caracter: „Florin și Florica”, „Nunta țărănească”, „Cinel Cinel”, „Barbu lăutaru”, „Herșcu Boccigiu” ș. a.

La începutul anului 1887 pe scena teatrului Adunării nobilimei (Blagorodnoe Sobranie) joacă trupa fraților Vlădicescu cu Fani Tardini în frunte,

1) I. E. Gangardt a fost guvernator al Basarabiei în anii 1867—1871.

2) M. Belador Istoria teatrului român. Craiova, pp. 103—104.

3) Ibidem, p. 97. Aceste date, precum și unele de mai jos, ni le-a pus la dispoziție D-1 Gh. Madan

iar ceva mai târziu în același an vine la Chișinău vestitul Gr. Manolescu cu Aristița Romanescu ¹⁾, care joacă și câteva piese din Shakespear și a-nume „*Romeo și Julieta*“, „*Hamlet*“, „*Regele Lear*“, dar succesul material al acestei trupe n'a fost mare, întrucât limba literară în care erau traduse aceste piese era cu greu înțeleasă de Moldovenii din Chișinău; din punct de vedere moral însă succesul trupei fu atât de mare, încât jocul actorilor români era admirat și de Ruși, care nu cunoșteau limba română.

O adevărată epocă în istoria teatrului românesc din Basarabia face P. S. Alexandrescu. Basarabean de origină, cum am notat mai sus, el vine pentru prima dată cu trupa lui N. Luchian la 1868 și de atunci aproape în fiecare an colindă orașele Basarabiei trecând Nistru, jucând la Movilău, ajungând chiar la Odesa. Impreună cu Bobescu el joacă aproape exclusiv piesele lui V. Alexandri și se bucură de o simpatie mare din partea basarabenilor. Trupa lui este primită pretutindeni bine, cu mare entuziasm din partea publicului românesc. Ultima dată P. Alexandrescu a jucat la 1912, când a fost serbătorit de către comitetul pentru organizația unei serbări românești.

Pe lângă trupele românești, care treceau Prutul, în Basarabia și mai târziu au fost încercări de a organiza reprezentații românești de către basarabeni. După revoluția rusească dela 1905 chiar în unele sate se încearcă a se juca piese românești. Așa la 1906 în satul Bacioiu de lângă Chișinău regretatul profesor V. Hartia cu câțiva intelectuali joacă în fața țăranilor „*Cinel Cinel*“, iar învățătorul V.

1) *Ibidem*, p. 72.

Graur joacă aceeași piesă și „Baba Hârca” în satul Ialoveni.

Pe la 1908 în Chișinău se organizează o trupă de amatori în frunte cu D-l Gh. Madan, și cu sprijinul boerilor basarabeni P. Dicescu, Suruceanu, Cononovici și a altor joacă câte-va piese din V. Alexandri și I. Negruși în Chișinău și Orhei.

În „*Neamul românesc*” din 15 Februarie 1908 (p. 314) sub titlu „*O serbare românească în Basarabia*”, găsim descrierea unei reprezentații organizate de această trupă de amatori:

„*În ziua de 4 Februar a fost în Chișinău o reprezentație și un bal, aranjate de către societatea de binefacere Bessarabeș.*”

De către d-re și tineri s'a jucat frumosul vodevil al d-lui V. Alexandri „Cinel Cinel”. Rolul lui Graur l'a jucat d. Madan, iar al Floricăi d-ra Sîrbu. Au mai luat parte în vodevil d-rele A. Dicescu, I. Dicescu, T. Suruceanu, N. Semigradov, Savoischî ș. a. și tinerii Popa, Razu, Suruceanu, Popescu, Andronovici, Gumalica ș. a. O mulțime de ofițeri și funcționari ruși, guvernatorul Basarabiei, generali ș. a., au luat parte cu familiile lor.

Când s'a ridicat cortina, lumea era parcă fermecată de priveliștea uimitoare: porturi naționale, graiu românesc, tablouri cam uitate, dar scumpe sufletului nostru. Artiștii amatori cu mult drag jucau rolurile lor. Mai cu deosebire d. Madan în Graur a arătat un adevărat talent de artist. S'au cântat mai multe cântece bine aranjate și executate perfect... Aplauzele îndelungate ale publicului a fost cea mai dreaptă și mai bună răsplată pentru tinerii artiști”.

În ziua de 31 Ianuarie 1909 se dă o nouă reprezentație despre care ziarul ieșan „*Evenimentul*” scrie:

„O frumoasă reprezentație teatrală și un grandios bal au avut loc astăzi în teatrul „Blagorodnoe Sobranie“ dat de boerii moldoveni din Chișinău.

D-na Elena Cononovici și comitetul organizator telegrafic a invitat pe d. P. S. Alexandrescu să binevoiască a lua parte la reprezentația teatrală în rolul lui Colivescu din „Florin și Florica“.

Sala era mai mult ca plină, căci lumea era nevoită să stea și prin sălile de intrare...

D-ra Serbova-Sârbu în rolul Floricai era încântătoare, interpretarea dată era uimitoare, gingășia jocului a fost fascinatoare, nenumărate aplauze și rechemări au fost răsplata din partea publicului.

D. Madan în Florin a fost adevărat actor, schimbările ce impune rolul, au fost redată cu mult talent, despre d. P. S. Alexandrescu în rolul lui Colivescu e de prisos să vorbim, căci e prea cunoscut în Chișinău ca artist de valoare, aplauzele în tot timpul actului erau nesfârșite ca și rechemările. La finele piesei s'au dansat hora, frumusețea și Mureșeanca de către toate domnișoarele și domnii care luaseră parte“...

La 20 Ianuarie 1910 această trupă joacă la Orhei în sala zemstvei „Florin și Florica“, iar la 9 Februarie 1912 în teatrul din Chișinău „Blagorodnoe Sobranie“ aceasltă trupă joacă piesa lui I. Negruși „Doi țărani și cinci cărlani“. În ziarul „Mișcarea“ un oarecare Rinaldo sub titlu „Impresii“ scrie următoarele despre această serbare :

„Se dădea o serbare moldovenească pentru mărirea averii orfelinatului din Chișinău. Lume multă —elită—și mare însuflețire. Se juca o piesă românească „Doi țărani și cinci cărlani“ de Iacob Negruși. Rolurile de femei au fost susținute de două d-re din elita Chișinăului, iar rolurile bărba-

ților de d-l Madan, cunoscutul ziarist, și de d-l Petre Alexandrescu — pensionar al teatrului din Iași—poftit pentru a le da concursul.

Vodevilul lui Negruți, departe de a avea vre-o valoare dramatică, are totuși vorbe de spirit și unele situații nimerite. Publicul a râs mult și a aplaudat des.

Se juca „moldovenește“ și publicul român a fost entuziasmat“.

După ce se descrie jocul actorilor, autorul adaugă: „Vodevilul „Doi țărani și cinci cârlani“ a fost primit cu entuziasta bunăvoință, ceiace nu se întâmplă acum pe scenele din Regat. Nimerit ar fi să se joace mai des piese românești, nevoia se simte și va fi asigurată izbânda inițiatorului. Aplauzele, ce ridicau cortina de atâtea ori, îmi trezeau în suflet o caldă dar stânjenită înduioșare“.

Din aceste date reesă, că cu toată asprimea regimului străin în Basarabia, au fost și începuturi de teatru românesc. Aceste reprezentații aveau un caracter mai mult sau mai puțin accidental, dar faptul cum erau primite reprezentațiile românești în Basarabia, căldura cu care publicul primea aceste reprezentații, dovedeau că și pe acest teren domnea un spirit, care lindea spre organizarea unei vieți naționale.

VII.

Scriitorii basarabeni.

Considerațiuni generale. Teodor Vârnav. Ioan Sârbu. Alexis Nacco. Gheorghe Păun. Matei Donici. Tudose Roman. Alexie Mateevici.

Din toate provinciile românești, robite de vecini, Basarabia a fost cea mai săracă în manifestările ei literare.

Pe când Ardealul a lăsat o urmă adâncă în istoria literaturii românești, iar Bucovina, dacă n'a contribuit în aceeași măsură la dezvoltarea literaturii naționale în genere, cel puțin a avut o literatură, care satisfăcea cerințele sufletești ale românilor bucovineni, Basarabia în lunga noapte de înstrăinare a rămas stearpă pe ogorul literar. Acei câțiva scriitori basarabeni, care au trecut Prutul și și-au dat talentul pentru cultura întregului neam românesc, pentru literatura lui, legați cu Basarabia, i-au fost aproape străini: geniul lor n'a luminaț sufletele basarabenilor, n'a creat o tradiție literară, din care să răsară talente nouă, legate cu suferin-

tele și aspirațiunile poporului românesc din Basarabia. Este adevărat, că aproape toți acești scriitori au introdus o notă nouă în literatura românească, o notă specific basarabeană — influența literaturii rusești, fapt care se remarcă îndeosebi la C. Stamăți și A. Donici. Acest curent era însă străin maselor poporului basarabean și arată numai mediul cultural în care trăia pătura boerească din Basarabia.

Și totuși în Basarabia au fost încercări de literatură românească în sensul adevărat al acestui cuvânt, au fost câțiva scriitori izolați, care s'au desvoltat în mediul basarabean, în împrejurările culturale dintre Prut și Nistru. Necunoscuți și ei maseilor largi ale basarabenilor, ei reprezintă tipul scriitorului în care s'au ciocnit cele două curente culturale, sub influența cărora a trăit Basarabia mai bine de o sută de ani, — cel băștinaș, românesc și cel artificial rusesc. Ei nu s'au ridicat la nivelul adevărat al nici uneia din aceste culturi, și de aceea valoarea lor literară este mai mult decât mediocră. Dar din punct de vedere al istoriei literaturii, ca o manifestare a spiritului, a limbei românești în Basarabia, acești poeți basarabeni merită să fie cunoscuți mai de aproape. Atunci când cultura românească veche era amenințată să se stingă în Basarabia sub înrâurirea altei culturi, care dispunea de toate mijloacele unei culturi moderne și totodată imperialiste, acești scriitori modești par ca un sâmbure, care a adus poporul basarabean la renaștere.

I.

Generația veche a basarabenilor, care astăzi dispare, își amintește adeseaori despre un boer mol-

dovean, anume Vârnăv, care era cunoscut în toate cercurile lor, ca un mare filoromân. Se zice, că la primele reprezentații teatrale românești în Basarabia, pe la 1860 și ceva, Vârnăv, entuziasmat de piesele românești, de jocul actorilor români, arunca pungi cu bani pe scenă, câte o pungă pentru fiecare artist, ceiace a atras atenția poliției rusești¹⁾.

Era Teodor Vârnăv, autorul „Istoriei vieții mele”²⁾. Este unul din cei mai vechi scriitori ai Basarabiei, care merită să ocupe un loc în istoria literaturii românești nu numai prin faptul, că este basarabean și a scris când Basarabia era subjugață, dar prin însăși valoarea operei lui.

„Maica mea”, povestește T. Vârnăv în „Istoria vieții mele”, autobiografie scrisă la 1845, „Mărioara Vârnăv, au fost fiica dvoreaninului Dumit-rachi Kirus (fiul pitarului Kirus), carele au trăit în ținutul Sorocii și au avut și casă în târgul Sorocii”³⁾. Măritată a doua oară cu Costachi Vârnăv, „care avea așezarea lui în țara de jos, la satul Florești în ținutul Tecuciului”⁴⁾, dar care avea rude și în Basarabia, ea a trecut în acel ținut, unde la 1801 a dat naștere unui fiu și anume Teodor, viitorul scriitor. Copilăria lui Teodor Vârnăv s'a petrecut parte peste Prul, parte la Otaci în Basarabia, în județul Soroca, de unde pe la 1812 a fost dat la un „filozof” grec la Movilău peste Nistru să învețe grecește, iar cunoștințele de carte și le-a complectat la București la o școală grecească. Pe

1) Acest lucru îl povestește și bă rânul actor ieșan P. Alexandrescu, care a făcut mai multe turnee-uri în Basarabia în timpul Rușilor.

2) Teodor Vârnăv. Istoria vieții mele. București. 1908. Ediția bibliotecii Mnevrei.

3) Ibidem, p. 9.

4) Ibidem, p. 11

la 1818 a trecut definitiv în Basarabia, unde la 1819 a intrat „ca scriitor de limba moldovenească“ la judecătoria din Hotin. După trei ani demisionează, ocupându-se cu gospodăria și cumpărând trei moșii în județul Hotin și Iași (în Basarabia), unde se stabilește pentru totdeauna în satul Pocembeni.

Autobiografia lui Teodor Vârnav, pe lângă faptul că este un izvor nesecat de informațiuni cu privire la viața boerilor moldoveni din prima jumătate a veacului XIX-lea, încât din această autobiografie am putea face mai multe deducții asupra societății românești din acele vremuri, este și o operă literară.

Autobiografia este unul din cele mai simpatice genuri literare, dar foarte puține autobiografii pot fi citite cu interes. Și aceasta se explică prin faptul, că dela o autobiografie, mai mult decât de la orișice gen literar, se cere un ton sincer, intim, o expunere senină și simplă. Iar omul întotdeauna vrea să apară în fața lumii altfel decât este. De aceea este foarte greu de scris o autobiografie.

Citești paginile lui T. Vârnav și te simți cuprins de o atmosferă sinceră, prietenoasă a unui om simplu, dar plin de înțelepciune, de practicis-mul real al vieții. Cele mai intime lucruri din viața lui el le povestește cu o sinceritate rară.

„Safra țigancă“, povestește el, „era cel mai iubit predmet (obiect) al meu în casa Ciurii, și pe dânsa o ascultam ori și ce mă povățuia a face, adică a fura ouă din poeți, oțet din balerci, bani de prin buzunarile rudeniilor ce venea la Ciurea, și altele“¹⁾.

Ori :

„O slăbiciune firească numai nu puteam încă a o stăpâni, adică bună plecare asupra neamului

1) *Ibidem*, p. 21.

Evei... din care pricină câte odată eram silit a mai împuțina din zăpasul (rezerva) copeicilor ce strângeam în ladă, și a mă învrăjbi încă și cu mătușa mea Sevastița" 1).

Aceste mărturisiri, amintindu-mi prin simplitatea lor autobiografia scriitorului rus Axacov, prin sinceritatea lor fără păreche se apropie de destăinurile intime ale marelui Tolstoi, iar umorul simpatice cu care este întretesută povestirea lui, te face să râzi și să te gândești la contrazicerile vieții noastre de toate zilele. „Stilul lui Vârnăv este o icoană vie a gândirii și a graiului unui moldovan cuminte de pe vremuri. Când vorbește despre lucruri vesele, râzi cu poftă și te înduioșezi când istorisește suferințele pe care el însuși le-a îndurat" 2). Într-o limbă plină de arhaisme și de cuvinte rusești, așa cum vorbesc încă și astăzi Românii basarabeni, Vârnăv descrie limpede și obiectiv „starea societății noastre cu o sută de ani în urmă" 3), viața familiară a boerilor moldoveni și în deosebi educația pe care o primeau ei dela „filozofii" greci, pripășiți în țările noastre, cu metodele vechi de educație. Sunt interesante amintirile lui T. Vârnăv cu privire la boerii moldoveni din Basarabia după 1812 încoace. Iată cum descrie el preocupările obștești ale boerilor de atunci:

„Prezident la judecătoria din Hotin, în acea vreme, era pomeșcicul (proprietarul) Iordachi Dimitriu, și pentru că ceilalți doi ai lui tovarăși: Chiruş și Proca, se îndeletniceau mai mult cu gospodăria lor pe la sate, de cât căutau de slujbă, apoi el ocârmuia toată judecătoria după cum voia, și tovarășii lui veneau numai de iscăleau de formă

1) *Ibidem*, p. 77.

2) *Ibidem*, p. 5.

3) *Ibidem*. Prefața de Artur Gorovei, p. 7.

jurnalele și opredelențiile (rezoluțiile); pentru acel sfârșit și eu, întru ce se atingea de îndatoririle slujbii mele, atârnăm numai dela însuș Dimitriu. Acesta văzând istețimea și râvna ce aveam la slujbă, mă iubea, iar când se întâmpla de câteodată alcătui vre-o rezoluție, ce el la casa lui mi-o spunea numai slovesno (verbal), și mă trimitea la cancelarie să o scriu pe curat, apoi se afla în voshișcenie (era încântat) și se lăuda către boerii ce se întâmpla atunci la dânsul, că este foarte mulțumit cu slujba mea, și că cunoaște că cu vreme am să fiu om al trebii. După acestea și alte a mele stăruinți mi-au mărit leafa, și de odată m'au rânduit stolonacialnic (șef de biurou), dându-mi cu aceasta mai bun prilej a înmulți zapasul capeicilor.

În vara anului 1819 toate cilenurile (membrii) judecătoriei din poronca nacelstvii, au fost chemate la orașul Chișinău, spre încheierea unui obștesc așezământ, unde a zăbovit mai bine de o lună, și au rămas la judecătorie numai secretarul de atunci — Iordachi Mîrzacu și vre-o doi scriitori...¹⁾

O mulțime de date prețioase despre unele familii boerești d'n Basarabia veche, o serie de notițe caracteristice pentru viața boerimei de atunci, mai multe detalii cu privire la trecerea armatelor rusești prin Basarabia la anul 1828, completează amintirile intime ale boerului basarabean Vârnav, sărac la început și îmbogățit pe urmă prin cumințenie, muncă cinstită și economii. Povestirea lui străbătută de înțelepciunea unui om practic, de filozofia reală și simplă a vieții, este povestirea unui om cu un simț sănătos al realității. Autobiografia lui T. Vârnav este o lucrare unică în felul ei în întreaga literatură românească.

1) *Ibidem* pp. 77—79.

Teodor Vârnăv, cum afirmă d. Artur Gorovei, care a scos la lumină scrierea lui, a scris și poezii, „un volum de poezii, care cuprindea o mulțime de satire la adresa persoanelor care jucau oarecare roluri în societate, pe timpul când trăia Vârnăv“¹⁾. Dar acest volum nu s'a găsit, și ar fi păcat dacă s'ar pierde, întrucât spiritul de observație al lui T. Vârnăv, umorul, prin prisma căruia el vede lucrurile, denotă în autorul „Istoriei vieții mele“ un talent satiric destul de puternic.

2.

Dacă trecem cu vederea vre-o trei poezii ale unui basarabean, supus, cum spune el pe marginea paginilor unei cărți, „al împărăției Angliterii“²⁾, poezii scrise la 1846, a căror proveniență deocamdată nu am putut-o stabili, al doilea scriitor basarabean este Ion Sârbu.

Proprietar basarabean, Ion Sârbu s'a născut la anul 1808, se pare că în satul Mașcăuți, județul Orhei. După cât se știe, el n'a urmat nici o școală, ci a învățat carte acasă, poate că la vre-un dascal, cum se obișnuia în familiile boerești de pe atunci.

1) *Ibidem*, p. 6.

2) Pe paginile crestomației românești de I. Hâncu: *Собрание сочинений и переводовъ въ прозѣ и стихахъ для упражненій въ валахо-молдавскомъ языкѣ*. Я. Ганжуловъ. С. Петербургъ 1840. Inceputul acestor poezii:

1) „Din ceasul ce te-am văzut,
La inimă mi-ai căzut“... p. 93

2) „Frunzulică cea din sus
La ce stare am agiuns“... p. 89.

3) „Iată vremea vine și eu mă duc,
Te las strălucită și eu mă usuc“... p. 145.

Posibil că sunt copii, modificate de autor. În același carte găsim o poezie rusească scrisă cu aceeași mână, ceiace ne face să afirmăm, că „supusul Angliterii“ este un basarabean, aruncat de voia soartei în Anglia.

Din scrierile lui se vede însă că el a citit mult și avea cunoștințe destul de largi, mai cu seamă în literatură. Din viața lui cunoaștem, că el se ocupa cu gospodăria în satul Mașcăuți și Jăvreni, era un foarte bun gospodar, n'a ocupat nici o funcție în administrație și a murit la anul 1883, fiind înmormântat în biserica din Mașcăuți, a cărui clifor era ¹⁾.

Cele două cărțicele, pe care ni le-a lăsat I. Sârbu, una cu fabule și alta cu poezii ²⁾, cărțicele editate la Chișinău cu o deosebită îngrijire, sunt unicele cărți de literatură originală românească propriu zisă, care au apărut în Basarabia sub dominația rusească. În „înainte cuvântarea“ fabulelor lui, autorul făcând câteva observații asupra înțelesului cuvântului „nemurire“, ne explică motivele, care l-au determinat să scrie în românește :

„Deci și eu, bunule cetitor, nu că asămănându-mă lor, dar nici aceluia grec Erostrat, carele au ars templul Artemidei din Efes, ce era pus în numărul celor șapte minuni ai vechimei, numai ca să-și lase numele său nemuritor, nu, ci pătruns fiind de scânteia dragostei, carele sau ațîțat în sufletul meu către fiii Românești, mai vârtos, văzând că limba aceasta, fiind mai fucidă a slăvitei și vechiei mume latine, ar fi de trebuință a o mai înzăstra, atunci, când asemenea lucru să află tălmăcit în multe limbi; eu nu m'am lenevit a le urma lor, și a traduce aceste fabule în limba Moldovenească, care socot că îți vor fi de folos, și cred, că de ai ave cea mai mică picătură de sânge Ro-

1) Aceste date le-am deținut dela nepotul lui I. Sârbu D-l Valerian Sârbu prin D-l A. P. Cazacu.

2) „Fabule alcătuite în limba moldovenească de d. Ioan Sîrbu“. Chișinău. În tipografia lui Popov. 1851. 81 de pag. în 8°.

„Alcătuirile d. Ioan Sîrbu. Poezie. Chișinău. În tipografia lui Popov. 1852. 98 pag. în 8°.

mân, ai sălta văzând în mânil tale această cărticică...

Drept aceia aduc în jitița patriotismului acel mic grăunte, carele încă ce (de ?) întâioară ar pute sluji de dovadă și semn a dragostei mele" 1).

Conștiința unității naționale a Românilor basarabeni din pătura cultă cu cei de peste Prut, conștiința de Român, era, se vede, alături de puternică pe la jumătatea veacului XIX-lea, încăl în vremurile celui mai negru reacționarism al domniei lui Nicolae I, făcea posibilă apariția unei cărți, cenzurate la Odesa, în care se vorbea despre patriotism nu în sensul rusesc al cuvântului și despre o limbă, care nu era cea rusească.

Nu încapă nici o îndoială, că I. Sârbu era în curent cu literatura românească de peste Prut. Intelectualii români din Basarabia făceau de obicei cunoștință cu literatura românească în școlile medii ținutale și în liceul regional din Chișinău, unde se preda facultativ limba română după manualele lui Ștefan Margellă și Iacov Hâncu. În cartea acestuia din urmă se găsesc mai multe bucăți din literatura românească până la anul 1840.

Dar I. Sârbu cunoștea limba și literatura românească nu numai din manualele apărute în Basarabia.

Între boerimea basarabeană și cea de peste Prut în vremurile acelea, cum am văzut, se păstrau încă legăturile de rudenie, mulți din ei aveau moșii și de o parte a Prutului și de alta, așa că ușor se poate presupune, că în Basarabia pătrundeau scrierile românești de atunci, cu care a făcut cunoștință și I. Sârbu. Mulțimea de neologisme și cuvinte, care nu se întrebuițau în Basarabia („*mărinimie*”, „*aten-*

1) Fabule, p. II—V.

ție", „ager", „ghente"—neamuri, „vopsea", „pretutindene", „protie", „elefant", „fabulă" etc., etc.), dovedesc, că I. Sârbu cunoștea destul de bine limba literară românească de atunci. Însă influența literaturii românești asupra scrierilor lui I. Sârbu este atât de slabă, încât se manifestă doar numai în faptul că a scris în românește, pentru dragostea „câtre fiii românești", că a simțit românește, fără să fi fost apucat de curentele literare românești, fără să se fi adăpat din izvorul de inspirație al scriitorilor români contemporani. I. Sârbu nu putea să nu cunoască literatura plină de avânt patriotic și de speranțe a renașterii dela 1848, nu putea să nu cunoască începuturile strălucite ale poeziei lui V. Alecsandri. Dar împrejurările din Basarabia erau de așa natură, încât l'au făcut pe I. Sârbu să se îndeletnicească pe cât îi permiteau mijloacele reduse ale talentului lui cu traducerea și transpunerea unor fabule și poezii cu caracter didactic, din literatura rusă, inocente din toate punctele de vedere.

E ceva caracteristic, că aproape toți fabuliștii români, în afară de Gh. Alexandrescu, au fost influențați de literatura popoarelor slave. Donici și Stamati au tradus aproape în întregime pe Crâlov, fabulistul rus, modificându-l și localizându-l puțin. Scriitorul basarabean Nacco, despre care vom vorbi mai jos, traduce din același Crâlov, Țichindeal scrie sub influența fabulistului sârb Dositei Obradovici.

Prima cărticică a lui I. Sârbu („Fabule" 1851) conține cincizeci de fabule, traduse, cum spune el însuși din rusește. În precuvântarea pe care am citat-o mai sus, I. Sârbu îl pune pe Crâlov între cei care „și-au câștigat nemuritori nume" prin scrierile lui. Și aproape toate fabulele din cartea I

I. Sârbu sunt traduceri din Crâlov, traduceri mai mult sau mai puțin exacte, în cele mai multe cazuri chiar a titlului fabulelor. Numai unele din ele sunt puțin modificate, localizate până la oarecare măsură.

Din Crâlov sunt traduse următoarele fabule :

„Bătrânul și trei tineri“ (pp. 186 - 188), ¹⁾

„Elefantul și coteiul“ (pp. 137 - 174),

„Momița“ (pp. 175 - 176),

„Momița și Ochilarii“ (pp. 133 - 134),

„Broasca și boul“ (p. 120),

„Cioara și vulpea“ (pp. 115 - 116),

„Bucătarul și motanul“ (pp. 178 - 179).

„Momița și oglinda“ (pp. 226 - 227),

„Busuiocul“ (pp. 124 - 126),

„Lupul și vulpea“ (pp. 199 - 200),

„Zmăul de hârtie“ (p. 200),

„Vulturul și cârțița“ (pp. 195 - 196),

„Copaciul“ (pp. 188 - 189),

„Porcul“ (p. 190),

„Frunzele și rădăcinile“ (pp. 198 - 199),

„Musca și drumeții“ (pp. 191 - 192),

„Stiglețul“ (pp. 201 - 202),

„Florile“ (pp. 208 - 209),

„Iubitul de prăvire“ (p. 211),

„Omul și șarpele“ (pp. 209 - 210),

„Oamenii și părăul“ (p. 214),

„Vulpea cea bună“ (pp. 215 - 216),

„Șoarecele și guzganul“ (pp. 219 - 220),

„Piatra și vermile“ (p. 225),

„Bătrânul și moartea“ (p. 228),

„Omul și toporul“ (p. 230),

1) Numărul paginilor indică originalul din operele complete ale lui Crâlov, ediția lui V. Caltaș, v. IV. Н. А. Крыловъ. Полное собраніе сочиненій. Изд. В. Калаша, Петроградъ, т. IV.

- „Leul și lupul“ (p. 231),
 „Omul și umbra“ (p. 230),
 „Păstorul și țințarul“ (p. 227),
 „Vânătorul“ (pp. 253—254),
 „Ursul stăpânitoriu pe prisacă“ (pp. 225—226),
 „Lupul și cocostârcul“ (p. 256),
 „Ursul și pustnicul“ (pp. 206—208),
 „Doi copii“ (pp. 326—327),
 „Stiuca și motanul“ (pp. 161—162),
 „Dunărea și părăuțul“ (pp. 202—203).

Celelalte fabule au fost traduse de către Sârbu din alți fabuliști ruși și ce este curios din cei mai învechiși chiar pentru timpurile lui Sârbu. Așa din fabulistul rus Hemnițer (1745—1784) este tradusă prima fabulă din cartea lui Sârbu „Bogatul și saracul“¹⁾ și „Preprocopsitul copil“²⁾.

Dar să vedem cum traduce Sârbu fabulele lui Crâlov. Este lucru bine constatat, că și Stamatî și Donici au scris sub influența lui Crâlov, și primul din ei se ține mai aproape de textul originalului, iar al doilea le dă o traducere mai mult sau mai puțin liberă. Dar aceasta nu scade valoarea literară a fabulelor lui Stamatî și Donici, mai cu seamă a acestuia din urmă. Fabula este unul din cele mai vechi genuri literare și unul din cele, care a evoluat în dezvoltarea lui ca formă poate mai puțin decât celelalte genuri literare și care astăzi este amenințat să dispară. Cel mai mare fabulist modern a fost La-Fontaine, care a influențat literatura fabulistă aproape a tuturor popoarelor moderne, dar care la rândul său s'a folosit de fabulele lui Esop. Sunt subiecte de fabule, care se

1) Сочиненія Хемницера. Изданіе Смирдина. С.-Петербургъ. 1852, p. 59.

2) *Ibidem*, p. 162.

repetă la toate popoarele și care au interes pentru fiecare din ele. Principalul este felul cum este redat subiectul, forma fabulei, și ideia pe care o urmărește autorul și care corespunde necesităților timpului și împrejurărilor fiecărui popor.

Sârbu n'a știut și nici n'a avut putință să dea fabulelor lui o formă mai frumoasă, mai literară, și nici n'a știut să le localizeze, să le lege cu viața poporului basarabean, pentru care el le-a scris. Găsim o singură fabulă în care el fără îndoială face aluzie la starea Românilor basarabeni sub jugul străin, și nu știu dacă această fabulă nu este chiar originală, întrucât asemenea fabulă nu găsim nici la Crâlov, nici la Hemnițer, nici la Izmailov, deși asemenea subiecte se găsesc în literatura rusă. Este fabula „*Străina floricică*”, care sună astfel:

*„O crinule ! Ce-ai pățit ?
Dece așa te-ai vestejit,
Unde 'ți-i mirozna, frate ;
Au doar nu plouă de agiuns ?
„Aleu !” Crinul au răspuns :
Sânt în străinătate“.*

Păcatul lui Sârbu este că el s'a ținut prea aproape de original. Până și titlurile fabulelor aproape totdeauna sunt traduse exact, uneori chiar în dauna limbei. Așa, de exemplu, cuvântul rusesc „*liubopâtnâi*”, ce înseamnă curiosul, doritorul de a cunoaște, îl traduce : „*iubitorul de prăvire*”. Este adevărat, că Sârbu uneori omite sau modifică unele noțiuni, unele imagini, dar structura generală a fabulei, narațiunea și morala, rămân aceleași. Iată cum traduce el una din cele mai caracteristice fabule „*Momița*” :

1) „Cum vrei tu să te trudești ;
 Însă să nu gândești
 Că-i câștiga vr'o slavă sau multămire,
 Când din osteneala ta nu iese vr'o folosire.
 On om de dinineafă sau sculat,
 Și cu sapa de prășit sau apucat ;
 Ș'atât bietu creștin sau ostenit,
 Că sudorile de pe el curgea cumplit.
 Și cu așa fel de hărnicie lucra,
 Că cine pe lângă el n'ar fi trecut,
 De la toți laude lua;
 Iar momița de ciudă sau umplut
 Și fiind că laudele lingoșesc,
 Și toți pe iale le doresc,
 Apoi și momița mea s'au pus să-se tru-
 dească
 Și pi icea pe cole on butuc ea au găsit”
 etc.

Ori cum traduce Sârbu „Bogatul și Săracul”
 din Hemnișter:

„Această lume îi așa, că cine sânt bogați,
 Au pretutindena cunoscuți și frați.
 Macar să n'aibă nici rang, nici vrednicie;
 Macar să fie din neamul prost ;

1) La Crâlov. Cum vrei, muncește tu ;
 Dar nu gândi să agonisești
 Nici mulțumire, nici onoare,
 Când nu este în munca ta nici folos, nici mângâiere.
 Țăranul din zori cu seba (plug de lemn)
 Pe ogorul său muncea;
 Țăranul meu muncea așa,
 Încât părau sudorile-i curgeau.
 Săteanul lucrător a fost adevărat.
 De ceea cine nu trecea
 Toți lui mulțumiri îi aduceau.
 Aceasta trezește în momiță invidia ;
 Laudele sunt atrăgătoare—cum să nu le dorești !
 Și momița s'a gândit să-se trudească,
 Găsește un butuc și hai cu el să-se căzmească”

*Și cine el n'ar fi fost,
Fiește care îi dă protie.
Iar săracul fie măcar din neam de domn
Filosofească ca Platon,
Aibă îngerească minte
Cu tot darul înzăstrat
Nimi nu-i dă cinste,
Precum la bogați s'arată...¹⁾*

Prima fabulă Sârbu încearcă s'o localizeze puțin, înlocuind noțiunea de „soha“, necunoscută în Basarabia (un plugușor de lemn pentru un cal, cu care se ară în Rusia), cu cunoscutul cuvânt „sapă“, ceiace apropie desigur fabula de viața Românului. Modifică ceva și în a doua fabulă, dar aceste modificări sunt atât de neînsemnate, încât nu schimbă fondul fabulei. Același lucru se observă și în traducerea celorlalte fabule: aceleași încercări de localizare pe alocurea (fabula „Iazul și râul“ o traduce – „Dunărea și pârâul“), aceeași tendință de a le apropia de înțelesul poporului, scrisă în aceeași limbă plină de urme ale graiului basarabean. E de remarcat, că Sârbu n'a știut să alege pentru traducerea sale cele mai frumoase fabule ale lui Crâlov, ceiace denotă poate tendința lui de a scoate la iveală anumite neajunsuri

1) *La Hemnifer.* „Așa e lumea asta, că cine e bogat

La toți le este prieten și frate

Măcar n'aibă el nici merite, nici grade.

Chiar fie el de neam de rânduș de grajd.

Și ori și cine ai fi tu—

Vei fi băiat bun, ca un băiat.

Iar săracul fie el chiar neam de prinț.

Măcar aibă o minte îngerească

Și toate calitățile celor mai demni oameni—

Nu poate să se aștepte la acea cinste,

Pe care o are dela toți cel bogat“...

Fabula aceasta a fost tradusă și de către C. Stamati.

ale societății de aiunci, de a trage anumite concluzii moralizătoare.

Cu un an mai târziu Sârbu tipărește „Alcătuirile” sale, volumul său de poezii. Chiar prin titlul acestei cărți autorul ne dă să înțelegem, că aceste poezii sunt originale.

АЛКАТЪИРЕДЕ

А. ЮАН СІРБУ.

Поэзіе.

КІШІНЕȘ.

Тіпографіа лзі Попов.

1852.

Titlul „Alcătuirilor” lui I. Sârbu.

În prima poezie, intitulată „*Moldova*“, autorul își exprimă iubirea sa față de țară, față de Basarabia, pe care o consideră ca Moldova,

„*Pentru care adeverează
Taurul acestei țări,
Care de stemă luciează
Acuma sute de veri*“.

Poezia se începe cu următoarea strofă :

„*Moldovo, țară frumoasă!
Pământ bun și 'nbelșugat
Cu păduri multe și deasă
Și cu izvoară bogat*“.

Autorul arată că Moldova are ceva atrăgător pentru străini, care vin și se așează pe pământul ei:

„*Deși nu ești așa mare
Cu cuprinderea în sine,
Dar ești foarte priimitoare
De multe neamuri străine*“.

E interesant că Sârbu, enumerând neamurile ce trăesc în Moldova, nimic nu pomenește despre Ruși. Obiceiul de a cânta Moldova „*frumoasă*“, cu apele ei „*dulci*“, cu pădurile „*măgulitoare*“, era un obicei foarte răspândit între scriitorii renașterii noastre naționale, și probabil că această poezie stângace, dar plină de iubire față de țară, a fost scrisă de Sârbu sub influența poeziei lui V. Alexandri „*Adio Moldovei*“, de unde Sârbu împrumută chiar câteva epitețe.

Cele mai multe din poeziile sau mai bine zis versificările lui Sârbu au fost scrise sub influența literaturii rusești. Și lucru ciudat, pe când pe la anul 1850 literatura rusă ajunsese la un grad foarte înalt de dezvoltare, când avusese scriitori de valoare lui Pușchin și Lermontov, I. Sârbu este stăpânit de influența scriitorilor ruși învechiți și ca formă, și ca idei și sentimente; el aparține cu-

rentului literar rusesc dela sfârșitul veacului XVIII-lea, epocii pseudoclasicismului în decădere, când acest curent localizat în Rusia, păstrând nu tocmai consecvent terminologia bombastică a pseudoclasicismului, personificarea unor noțiuni abstracte, se apropie de viață, exprimă uneori sentimente adevărate, biciuește neajunsurile societății.

Chiar titlurile poeziilor lui Sârbu dovedesc legăturile lui cu acest curent: „Către dreptate“, „Faptă ră și faptă bună“, „Către bucurie“, „Către moarte“ sunt personificări la care recurgeau pseudoclasicii ruși (și străini, bine înțeles). Sau începutul poeziilor lui Sârbu:

„O dreptate, o dreptate!“ („Cătră dreptate“),

„O crivăț, plin de îngrozire“ („faptă ră și
faptă bună“),

„O bucurie, bucurie!“ („Cătră bucurie“),

„O moarte, moarte, auz cumplit“ („Cătră
moarte“),

„O firească datorie!“ („Pentru însoțire“) etc.

Așa începeau numai poezii pseudoclasicismului răsuflat rusesc. Iar unele imagini din lumea clasică, pe care le întrebuițează el, ca „Minerva“, „Venera“, „Febus“, „Filomela“ și unele comparații denotă și mai mult legăturile lui Sârbu cu acești poeți ruși.

Cea mai mare influență a avut-o asupra lui Sârbu poetul rus G. Derjavin (1743—1816). Poezia lui Sârbu „Visul“ („Viderea Minervei“) este o prelucrare a poeziei lui Derjavin „Felița“. Poetului rus îi apare „Felița“ sub numele căreia se ascunde împărăteasa Ecaterina, și poetul o roagă să-i dea sfaturi, cum să trăiască, cum să fie fericit pe lume, preamărind calitățile ei și mai cu seamă simplitatea ei și comparând aceste calități cu neajunsurile lui, ale poetului, care fumează, joacă cărți,

doarme mult, adică face ceia ce face toată lumea. Poetul când visează războaie, când mănâncă bine, când scrie poezii, când se plimbă cu vre-o amanță etc. Se termină cu ideea că Felița aduce pace pe pământ. Și în poezia lui Sârbu, poetul a dormit pe vârful unui munte, visează, cum în fața lui se ivește o „femeie împodobită c'o față prea liniștită“, către care un glas bine cunoscut poetului se adresează cu cuvinte în care arată calitățile ei frumoase și simplitatea ei :

„Minervo ! vină de mă sfătuește,
Cum în lume să trăesc ;
Vin de mă povățuește,
Ca eu să mă folosesc“,

cuvinte care la Derjavin sună astfel :

„Dă-mi, Felițo, sfaturi,
Cum să trăesc bine și cu dreptate,
Cum să-mi potolesc patimile
Și cum să fiu fericit în lume“¹⁾.

Și în poezia lui Sârbu se arată neajunsurile ome-nești, patimile, de care este cuprinsă lumea, și în-sfârșit Minevra îl sfătuește pe prietenul poetului să-și petreacă viața „cu liniștire“.

Derjavin a prelucrat poezia lui Horațiu „Mo-numentum“ („Exegi monumentum aere perenius“), și această poezie a lui Derjavii a influențat poezia lui Sârbu :

„Eu mi-am făcut o casă mare“,
casă, pe care

„Cutremurul n'o îngrozește,
Ea stă tare, ne clătită ;
Furtuna n'o năvălește,
Ea stă foarte liniștită“

etc.

1) Г. И. Державинъ. Сочиненія, т. I р. 84. С. Петер-бургъ. 1868.

Și mai mult se vede izvorul inspirației lui Sârbu în poezia „Cătră moarte”, care este o compunere foarte apropiată a poeziei lui Derjavin „La moartea principelui Meșcerschi”. Să comparăm vreo două pasaje :

SÂRBU :

„O moarte, moarte ! Auz
cumplit
Glasul tău mă'nfricoșază ;

Mă strigă neconținut,

Și la mormânt m'apropiază.

Abia cât văd această lume,
De acum și tu din dinți
scrâșnești !

Prin tun coasa'ți strălu-
cești,

Și fie viața-m să supune...

.....
Ah ! de brațul tău cel uscat,
Nime aici nu s'au ascuns :

Sărac, bogat și împărat,

De o potrivă 'ți e supus...

.....
Viața este cerească clipol-
nică dăruire ;

Să-mi întăresc sufletul spre
liniștire.

Și cu o pușină picătură,
Să binecuvântează a soar-
tei lovitură.”.

DERJAVIN :

„Cuvântul vremurilor ! Su-
netul metalului !

Glasul tău cel strașnic mă
înfricoșează,

Mă chiamă, mă chiamă al
tău gemet,

Mă chiamă, și mă apropie
de mormânt.

Abia am văzut această lume,
Deja moartea scrișnește
din dinți,

Ca fulgerul cu coasa stră-
lucește

Și zilele mi le taie, ca pe
iarbă...

.....
Nimic nici o creațiune
Nu fuge de ghiarele tale
fatale...

Suveran și deșinut - hrană
viermilor,

A elementelor furie sicriile
mănâncă...

.....
Viața este darul momentan
al cerului,

Aranjază-ți-o spre liniș-
tea ta,

Și cu sufletul tău curat
Binecuvântează loviturile
soartei¹⁾.

1) Op. cit. 54-56.

Sârbu omite unele rânduri din poezia ocazională a lui Derjavin, schimbă ordinea strofelor, dar fondul poeziei scriitorului rus rămâne același. Sârbu traduce, cum am văzut, bucăți întregi din această poezie. Poeziile lui Derjavin, pline de arhaisme rusești, sunt foarte greu de înțeles chiar în limba rusă, cu atât mai mult te miri de gustul literar a lui Sârbu.

Între poeziile lui I. Sârbu găsim și o poezie tradusă din Pușchin. Este poezia „Florile cele târzii”, scrisă după gingașa poezie a lui Pușchin „Florile târzii”¹⁾. Iată cum traduce Sârbu această poezie :

SÂRBU:

PUȘCHIN:

„Florile cele târzii,

Mai degrabă ne mângâie,

Decât cele întâi ivite,
Care frumos înfloresc:
Căci cugetile măhnite,

Mai degrabă în noi tre-
zesc,

Și mai degrabă aduc a-
minte

De zilele de mai 'nainte.
Așa și ceasul despărțirii,
Odată ni s'arată
Mai bun decât a întâlnirii”.

„Ultimele flori sunt mai
drăgălașe
Decât trufandalele luxoase
ale câmpurilor.

Ele visurile întristate
Le trezesc mai viu în noi:
Așa câte odată ceasul
despărțirii

E mai viu decât însăși
întâlnirea”.

Celelalte poezii ale lui I. Sârbu sunt mai mult sau mai puțin originale. Autorul, nemulțumit, decepționat, caută să-și concretizeze sentimentele sale

1) А. С. Пушкинъ. Сочиненія. Изд. П. О. Морозова. С.-Петербургъ, т. II-й, р. 18.

în poezie. Dar el este un om foarte serios: nu-l preocupă aproape de loc chestiunile vieții intime, cu ce se ocupă de obicei poezii, în el sunt foarte dezvoltate sentimentele obștești; pe el îl preocupă neajunsurile societății și problemele mai mari, de natură filozofică, ca „fericirea“, „dreptatea“, „moartea“ etc. Tendința moralizatoare a autorului se vede la fiecare pas. Și aici se vede influența scriitorilor ruși, care au trăit cu câteva decenii înainte de Sârbu, se vede didactismul și decepționismul acestor poeți, influențași la rândul lor de poezia decepționistă apuseană de după revoluția din Franța. Fiecare de a alege poeziile din scriitorii ruși, de a urma scrierilor învechite denotă gustul puțin dezvoltat al autorului. În versificările lui cetitorul nu va găsi aproape nimic ce amintește poezia: ca limbă, ca formă ele sunt foarte slabe. Dar I. Sârbu a avut intenții bune și nu este el poate de vină, dacă nu le-a putut înfăptui.

3.

Scrierile lui I. Sârbu, cum am avut ocazie să arăt, au fost unicele scrieri pur literare, care au văzut lumina tiparului în Basarabia. Dar Basarabia a mai avut scriitorii ei, care însă au rămas necunoscuți atât poporului basarabean, cât și celor ce se ocupă de istoria literaturii românești. Cu atât mai interesanți sunt acești poeți pentru noi; un obiect de nimic, o jucărie copilărească, care ne amintește nouă trecutul nostru, uitată și găsită ocazional în timpul maturității noastre, este mai scump pentru noi, ca ori și ce obiect de artă, dobândit mai pe urmă.

Nu știu căror împrejurări se datorește faptul, că după o pauză de vre-o cincisprezece ani, deodată răsar trei poeți, care scriu în românește între anii

1866—1869. Este aceasta o coincidență ocazională sau un fenomen, care poate avea explicație în împrejurările survenite în timpul marilor reforme sociale și al unor oarecari libertăți de sub domnia împăratului Alexandru al II-lea, — e greu de făcut vre-o presupunere. Fapt este că de pe la 1860 și ceva și până la războiul ruso-româno-turc, dela 1877—1878, Românii basarabeni se bucurau, cum se vede, de mai multe libertăți. În acest răstimp au apărut manualele lui I. Doncev, s'au jucat mai multe piese de către trupele românești etc.

Primul loc între acești poeți necunoscuți îl ocupă Alexie Nacco ¹⁾.

Poate că va rămânea o enigmă pentru istoria culturală a neamului nostru, cea ce a fost A. Nacco, cea ce s'a petrecut în sufletul lui sbuciumat ²⁾. Aproape autodidact, A. Nacco își înzestreză mintea cu o mulțime de cunoștințe, care fac din el unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului Basarabiei. El scrie, pe lângă alte lucrări cu caracter istoric, cea mai complectă *istorie a Basarabiei* ³⁾ și totodată cea mai tendențioasă în concluziile ei. A. Nacco caută să dovedească, înfruntând adevărul,

1) V. articolul nostru: „Poeziile lui A. Nacco”. Rev. „România-Moldovei” 1921, No. 1, pp. 1—5.

2) A. Nacco a lăsat și o autobiografie în manuscris, care a fost cumpărat de un bibliofil, N. Moghileanschi. Biblioteca acestuia din urmă, plecat în Rusia, se păstrează în biblioteca primăriei orașului Chișinău, dar întrucât încă nu este tranșată chestiunea predării acestei biblioteci primăriei, pentru care ea este cumpărată de un proprietar basarabean, nu ne-am putut folosi de acest prețios manuscris.

3) 1) „Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi”. 1873, în rusește în 4 volume. A mai scris: 2) O „Schită despre administrația civilă în Basarabia, Moldova și Valahia în timpul războiului ruso-turc 1806—1812. În Memorille societății de istorie și anticități dela Odesa. Vol. XI. 3) „Antichitățile Basarabiei” 1884. 4) O „rocamio asupra cărții lui Lavincev”. 5) D-l Gere posedă un manuscris al lui A. Nacco: „Regiunea Basarabiei de la alipirea ei la Rusia după tratatul dela București din punct de vedere economic, statistic și istoric. 1871”.

caracterul slav al Basarabiei, drepturile străinilor asupra acestui pământ, pune la îndoială latinitatea Românilor. Și te miri că el, care cunoștea atât de bine istoria țărilor românești, cronicile noastre, care știa limba și literatura românească scrie aceste ucruți.

Din „Statul personal“ ¹⁾ al lui A. Nacco precum și din dosarul „administrației guberniale“ No. 408 din 1893, se vede că el s'a născut în anul 1832, într'o familie de boeri moldoveni („dvoreni“), pro-

Alexis Nacco.

tabil nu tocmai bogați ²⁾. Studiile le face în „regimentul nobililor“ din Petersburg, transformat pe urmă în școală de artilerie, unde de obicei țîi făceau studiile dvoreni de mîna a doua în Rusia.

1) „Statul personal“ al lui A. Nacco se găsește la autarul acestei lucrări.

2) După moartea mamei lui, A. Nacco a moștenit vreo trei sute deotini de pământ în jud. Sorococi și Orheiului.

La anul 1850 devine ofițer de artilerie în armata rusă, iar la 1853 trece cu un detașament rusesc Prutul, unde îl găsim până în August 1854 în armata rusească, care avea de gând să treacă Dunărea. Probabil că alunci A. Nacco face cunoștință cu literatura românească. La anul 1858 el părăsește „din motive familiare“ serviciul militar, și după oarecare încercări de a ocupa alte posturi, îl vedem ca funcționar „cu însărcinări speciale“ în cancelaria guvernatorului Basarabiei, iar mai pe urmă (1879) ocupă postul de „ispravnic“ (prefect de poliție de județ) al jud. Tighina, îl suplinește în câteva rânduri pe vice-guvernatorul Basarabiei, conduce partea neoficială a ziarului „Buletinul guvernământului Basarabiei“ și însăfârșit ocupă postul de consilier superior al administrației guberniale din Basarabia. A luat concediu în câteva rânduri pentru a pleca în străinătate, când probabil a fost și prin România. La anul 1892 se retrage din serviciul statului. A murit acum în timpul războiului mondial în luna Ianuarie 1915 la Odesa, unde a fost înmormântat la cimitirul Nou ¹⁾.

Din dosarele oficiale, pe care le avem la îndemână, nimic nu transpiră din ceia ce a fost A. Nacco : „a fost un funcționar bun și cinstit“, și nimic mai mult, nimic din preocupările lui științifice și literare, care constituiau fondul sufletului lui, preocupările vieții lui întregi.

Pe lângă lucrările lui științifice cu caracter istoric, scrise toate în rusește, dela A. Nacco ne-au rămas 10 caiete și trei foi separate cu poezii și

1) Soția lui A. Nacco, Olga Nacco, Româncă și ea, a fost o scriitoare destul de bine apreciată în literatura rusă, și poate singura scriitoare, care ne-a lăsat mai multe navelor cu colorit local, basarabean, în care se descrie viața basarabonilor. A lăsat două volume de navelor.

traduceri scrise în românește cu litere latine între anii 1866—1869. Unele din ele sunt în două—trei redacții și poartă semnele micilor schimbări. Sunt indicații, că A. Nacco a pregătit traducerile și poeziile sale pentru tipar: „*Demon. Poemă orientală. Tradusă de pe rusască de Alexis Nacco. Ediția I, 1867. Frățești de sus*“. Însă poeziile lui A. Nacco au rămas în manuscris. Cele mai multe din scrierile lui A. Nacco sunt traduceri din literatura rusă. Am relevat faptul, că dintre scriitorii ruși, care au fost transpuși în românește, cel mai cunoscut a fost bulistul I. A. Crâlov. Poate că aceasta se datorește pe lângă condițiunile de viață ale basarabenilor faptului, că acest scriitor a știut să facă din fabulă prin puterea lui descriptivă, prin stilul lui lapidar și prin zugrăvirea vieții locale, o adevărată operă literară. Poate că aceasta se datorește și simplității fabulei din punct de vedere al formei, ceiace în deosebi se remarcă la Crâlov.

Cu toate că A. Nacco avea o pregătire literară cu mult mai înaintată decât a lui I. Sârbu, cu toate că pentru societatea rusească, care trecea prin epoca „marelor reforme“ și prin materialismul și scepticismul literar, Crâlov era mort, A. Nacco traduce din Crâlov următoarele 15 fabule:

1. „*Momița și oglinda*“ (Crâlov, op. cit, vol. IV, pp. 226 - 227),
2. „*Doi câni*“ (pp. 293—294),
3. „*Țaranul și șerpele*“ (pp. 278—279),
4. „*Porcul și stejarul*“ (p. 279),
5. „*Vulpea și țistarul*“ (pp. 154—155),
6. „*Un z mău de hârtie*“ (p. 200),
7. „*Lebăda, racul și știuca*“ (p. 201),
8. „*Sartucul lui Trișca*“ (p. 204),
9. „*Șerpile și cievetitorul*“ (pp. 238—239),

10. „Lupul și ciohăni” (p. 247),
11. „Vulpea și poama” (pp. 261—262),
12. „Sgârcitul” (pp. 288—289),
13. „Magarul și privighetoarea” (p. 168),
14. „Cvartetul” (pp. 197—198),
15. „Sacul” (pp. 176—178).

A. Nacco alege din fabulistul rus cele mai frumoase bucăți, pe care reușește să le redea în românește într-o formă destul de accesibilă după vremurile de atunci. Ca și I. Sârbu, el traduce aproape în extenso, păstrând pe alocurea chiar măsura versului lui Crâlov. Însă sub pana lui A. Nacco versurile viguroase ale lui Crâlov capătă o interpretare românească destul de bună; unele din fabulele lui A. Nacco și astăzi ar putea fi citite, mulțumită limbei lor, uneori mai mlădioase, chiar decât a lui Donici și Stamatii. Să vedem cum traduce A. Nacco fabula „Șerpele și clevețitorul”, pe care o cunoaștem și din traducerea lui C. Stamatii:

A. NACCO:

*De draci degiaba tot vorbesc,
Că ei dreptatea n'o preferesc.
Dar adevărul și ei adeseoarea îl păzesc:
Eu și-o pildă pot s'aduc spre 'ncredințare.
In iad — nu știu la ce 'ntâmplare
Un șarpi c'un clevețitor la un feremonial de serbătoare*

CRĂLOV: 1)

*In zadar despre draci se bârfește,
Că nu eunosc de loc dreptatea,
Însă ei păzesc adesea adevărul,
Aduc aici dovadă despre aceasta.
Printr'o întâmplare, în iad,
Șerpele cu pismăreșul se întâlnesc la o serbare*

1) Traducerea lui A. Iepure din „Scritorii basarabeni” de p. Haneș, p. 239.

A se 'mpăca de locuri n'o
putul
Ș'a se s'jădi chiar o 'nceput,
Cui iar șide mai bine se
meargă înainte?
Știut că 'n iad acela are și
mai multă cînste
Care-o făcut aproapei be-
leli mai multe" etc.

Nu vrură să lase înaintea
unul altuia
Și se luară la ceartă:
Căruia dintre ei se cuvine
a merge înainte?
Dar in iad întâietatea în
adevăr acela o ține
Care a făcut mai mult rău
aproapei" etc.

Ceva cu mai multă libertate A. Nacco traduce
fabula „Sgârcitul“.

A. NACCO:

O stafie păzea odată o co-
moară
Ascunsă bine sub pământ:

Deodată de la Vielzevul îi
vine ei cuvânt,
Peste treizeci de țări, pe-o
vreme lungă e să sboare.
Cu slujba nu poți șugui:
Porunca ce-ai primit-o s'o
'mplinești.
Stă stafia me și se gân-
dește —
Cum fără ea comoara s'a
păzi,
Cine-a putea-o străjui? "...

CRĂLOV:

O stafie oarecare păzea ●
comoară bogată,
Ingropată sub pământ: și
iată că pe neașteptate îi
vine ordin
De la șeful demonilor —
Să sboare pentru mai mulți
ani peste treizeci de țări;
Serviciul e așa: ești bucu-
ros sau nu
Trebue să îndeplinești or-
dinul.
Stafia mea e într'o incur-
cătură mare,
Cum în lipsa ei să se pă-
zească comoara?
Cine s'o păzească?

A. Nacco știe să redea pe alocurea chiar ma-
niera lui Crâlov de a imita graiul poporului, de a
se apropia de înțelesul lui, de a vulgariza unele
situații și personaje în fabulele sale. Iată cât de
bine traduce el fabula „Porcul și stejarul“:

„Un porc sub un stejar bătrân și 'nalt
S'o îndopat de ghindă pân'nu-o mai putut,

*După mâncare a dormit în voie cât a vrut;
Pe urmă ochii a crăpat și s'o sculat
Și-a stejarului rădăcină să râme cu a lui rât
s'o apucat"...*

Cum am văzut, A. Nacco, ca și I. Sârbu, traduce cuvânt cu cuvânt fabulele lui A. Crâlov, fără de a avea chiar tendința de a le localiza, așa cum face I. Sârbu; o singură fabulă „Țăranul și șarpele“ este tradusă fără morală.

A. Nacco mai traduce și unele scrieri din M. I. Lermontov. Soarta tragică a acestui poet talentat, omorât la un duel în vrâsta fragedă a tinereții, precum și operele pătrunse de acel pesimism frumos al tinereții, de acel decepționism atrăgător și de un protest plin de avânt și îndrăzneală, — note caracteristice literaturii rusești din prima jumătate a veacului al XIX-lea, în special a curentului „byronist“ rusc, — au făcut că M. Lermontov a devenit cel mai iubit poet al tineretului. Poeziile lui gingașe, pline de energie, delicioase erau cunoscute de întreaga lume intelectuală rusească: ele se citeau, se rosteau la serbări, se aranjau pentru muzică.

Poeziile lui M. Lermontov n'au pătruns în literatura românească, în afară de mica poezie tradusă de C. Stamatî („Hăulitul închisului“) și de poema „Demonul“, redată în românește cu atâta talent de către răposatul I. Rădulescu acum câțiva ani în urmă.

A. Nacco ne-a lăsat următoarele traduceri din Lermontov:

1. „Demonul poemă orientală“ (M. I. Lermontov. Opere complete. Ediția A. S. Marx, vol II, pp. 16—46),

2. „Melodia ebraică“ (vol. I, p. 6),

3. „Rugăciunea“ (vol. I, p. 21),
4. „Singur es la drum“ (vol. I, p. 74),
5. „Ingerul“ (vol. I, p. 3),
6. „Visul“ (vol. I, pp. 68—69),
7. „Nu râde de a mea profetică durere (vol. I, p. 64),
8. „Profetul“ (v. I, p. 76),
9. „Trei palmi“ (v. I, pp. 21—23),
10. „Darurile Terecului“ (v. I, pp. 23—26),
11. „O corabie-nălucă“ (aereană) (v. I, pp. 37—39),
12. „Copilului“ (v. I, pp. 30—31),
13. „Trist și urât“ (v. I, p. 39),
14. „Lăcasul final“ (v. I, pp. 57—59),
15. „Testamentul“ (v. I, pp. 55—56),
16. „Cântec căzăcesc de leagăn“ (v. I, pp. 31—32),
17. „Borodino“ (v. I, pp. 14—16),
18. „Dorința“ (v. I, p. 8),
19. „Gladiatorul murind“ (v. I, p. 7),
20. „Pentru ce“ (v. I, p. 39),
21. „La portretul contesei Voronțova—Dașcova (v. I, pp. 43—44),
22. „Nu's byron eu“ (v. I, p. 248),
23. „Un munte“ („O stâncă“) (v. I, p. 69),
24. „Oamenii și undele“ (v. I, p. 199),
25. „Privesc“ (v. I, p. 9),
26. „La generația de acu cu o jale mare“ (v. I, p. 20),
27. „Nu, nu pe tine eu te-ador așa 'nfocat“ (v. I, p. 74).

Traducerile lui A. Nacco din Lermontov sunt ceva mai libere decât acele din Crâlov; lucrul acesta se explică ușor prin faptul, că a traduce o poezie, a reda toate nuanțele sentimentului poetului, ale ideilor lui în altă limbă nu se poate ad lit-

teram. Traducătorul trebuie să fie el însuși poet, trebuie să fie un profund cunoscător al poeziei, tre-

Scatela I

1

Unui Deonariu tristă, spiritul proscris
 Deampra globului, sturaz;
 Și ală timpului mai fericită
 Dulci suveniri ală injuira, —
 De timp, cândi ală îngeri curată,
 Lucea în plaiulă luminată,
 Cândi cu unu surisă de salutară
 Cometa ală sturătoare
 Cu ală se schimbă ni plăcea;
 Cândi pentru sternelă neguri,
 Vrândi totu se stie urmărea
 Nomadilă caravanuri
 De facti, caruti ce avea;
 Cândi ală credea, și cândi iudea,
 Multă no, ocitulă ală zidire —
 Cândi o, aima ală nu-ua cunoștea

Autograful lui A. Nacco.

bue să fie inspirat de aceleași idei și sentimente, de care a fost pătruns autorul, ca să poată da altă haină poeziei.

A. Nacco știe să traducă poeziile lui Lermontov, fără ca ele să-se altereze, fără ca să-și scimbe fondul, cu toate că versul lui nu-i întotdeauna la înălțime, cu toate că tehnica acestui vers lasă mult de dorit. În privința aceasta A. Nacco traduce poeziile lui Lermontov cu mai mult succes, decât fablele lui Crâlov.

Poema lui Lermontov „*Demonul*“, o capodoperă a nefericitului poet, a fost tradusă cu atâta maiestrie, încât dacă s'ar netezi unele locuri, dacă s'ar coordona măsura unor versuri, și astăzi s'ar putea citi cu interes. Nu ne vom încerca să traducem din Lermontov, ci ne v'om folosi de traducerea lui I. Rădulescu ca să facem compoziție :

A. NACCO:

*Un demon trist, spirit
proscrit
Deasupra globului sbura,
Și al timpului mai fericit
Dulci suvenirii îl injura (sic) —
De timp, când el tinger
curat,
Lucea în plaiul luminat,
Când c'un surâs de salu-
tare,
Cometei celei sburătoare
Cu el să schimbe îi plăcea,
Când printre eternele ne-
guri
Vrând tot să știe urmărea
Nomadilele caravanuri
De făclii, ceriul ce avea;
Când el credea și când
iubea,*

I. RĂDULESCU: 1)

*Scârbitul demon, duh de
goană,
Deasupra relei lumi sbura,
Și a timpului trecut icoană
Înalta-i frunte nouă —
Acel trecut când în lumină,
Curat ca tinger el lucea;
Când printre sori, în fuga-i
plină,
Pe bolta cerului senină,
Cometa 'n cale-i surâdea
Și când prin spațuri al-
bastre
El urmărea, setos de știri,
Convoaiele de mii de astre
Zvârlite'n largi nemărgi-
niri;
Când el credință și iubire*

1) „*Demonul*“, trad. de I. Rădulescu, Ed. „Viața Românească“, 1920. Iași.

A. NACCO:

Mult norocitul al zidirei,
 Când spaima el n' o cu-
 noaştea
 Căci era Ingerul iubirii,
 Şi sufletu-i nu se 'ngrozea
 D'a seclelor sececitate,
 Şi multe, multe... şi de
 toate
 Ş'aducă-aminte nu putea

X

P'un cal voinic, dar obosit,
 La nuntă către asfinţit
 Grăbeşte mirele 'ngrijit.
 Pe maluri verzi Aragvei
 line
 El ajunsese acu cu bine;
 In urma lui foarte încet
 D'abia, d'abia urma pă-
 şind,
 De daruri scumpe încăr-
 cate
 Un şir lung de cămile
 'nalte
 Se vede 'ntins pe drum
 mergând;
 A lor mici clopote sunau.
 El singur domn de Sino-
 dală,
 Duce bogata caravără.

I. RĂDULESCU:

Avea, ca cea dintâi făptură,
 Când nu ştia 'ndoeli şi
 ură
 Şi mintea nu-i ameninţau
 Atâtea veacuri reci şi goa-
 le...
 Şi multe... multe-i deşte-
 ptau
 Acum în suflet gând de
 jale

X.

La nunta lui, cam într'a-
 murg,
 Pe colu-i credincios şi
 murg,
 Aleargă acum grăbitul
 mire.
 Pân'la Aragva 'n fericire
 Călcat-a drumuri fel de
 fel.
 Subt grele sarcini, după el,
 Deabia-şi trag paşii gă-
 fâind,
 Cămile 'n şiruri pe subt
 tei
 Se duc pe drum şi stră-
 lucind,
 La gât le sună clopoşei...
 Lăsindu-şi țara — Sino-
 dal
 Convoiul prințu'l conducea.

A. NACCO:

XI.

Și iată o capelă 'n drum;

Aici de mult zace-adormit

Nu știu ce prinț, ce e a-
cum

D'o mână rea pus în pă-
mânt.

D'atunci la ospăț, sau la
luptă

Ori careva de se grăbea,
Zeloasa pururea molitvă

Lângă capelă el făcea ;
Și-acea molitvă îl păzea
D'a dușmanului mână rea.

Dar junul mire a călcat
Vechi obicei de bun lăsat,
Ca o iluzie streină
Pe dânsu demonu-l cerca;

În gând subt umbra nopții
El pe mireas'o săruta.

D'îndată 'n preajmă-i doi
trecură...

Ba și mai mult... o'mpu-
sătură."

I. RĂDULESCU :

XI.

Un paraclis pe deal stră-
luce

Demult aici, subt sfânta
cruce

În Domnul doarme - un
prinț slăvit,

De mână de vrăjmaș pierit.

De-atunci, la nuntă, sau
bătaie,

Ori care călător trecea
Spre Domnul ruga-i în

văpaie

Să 'nalțe-aici obișnuia —
Și ruga îl jerea în cale

De-a Musulmanilor pum-
nale.

Dar mirele îndrăzneț trecu,
Ca moșii -cruce nu-și făcu,

La visuri rele, necurate,
Vicleanul Demon l'îndem-

na ;

În ceața nopții 'ntunecate,
Miresei gura-i săruta...

Deodată 'n cale -doi... se
pare?...

*Mai mulți! trag focuri...
ce e oare " ?*

Cum vedem și A. Nacco și I. Rădulescu traduc păstrând chiar măsura versului lui Lermontov. A. Nacco traduce ceva mai aproape de textul lui Lermontov, decât Rădulescu, unele versuri sunt mai greoaie, dar dacă luăm în considerație epoca în care a tradus A. Nacco, trebuie să recunoaștem, că traducerea este făcută nu fără oarecare talent. Tot așa sunt traduse și celelalte poezii. Cităm vre-o două-trei bucăți :

Din „Melodia ebraică“.

„Inima-mi e tristă. Grăbește-te cântător,
Din harpa asta aurită,
Cu-a tale degete, ce lunecă ușor,
Să scoți melodia dorită.
Și de vor fi încă speranți în fundul ei,
Tu'n cântător le vei trezi,
Ș'o lacrimă de s'a găsi în ochii mei
S'a scurge ea... m'a răcori...
Dar fie cântecul tău grav și liniștit,
Să nu respire desfătare.
Eu vreu să plâng, cântător. Sau pieptu-mi
chinuit *

Mi s'a sdrobi de supărare....“

Poezia „Nu ride“.

„Nu ride de a mea profetică durere,
Căci eu știeam ce-mi pregătește sorful
meu;
Știeam, că capul ce-l iubeai cu mângăere,
De pe al tău sân va trece la călău.
Eu îți spuneam iubi'o : că'n lume n'oi găsi
Glorie, noroc. Când ora crudă a sosi
Eu voi cădea—și-a vrajbii glumă
Va înegri, zimbînd, un geniu neiflorit, —
Și eu m'oi stînge fără urmă,
D'a mele dulci speranțe și munci ce-am
suferit...
Dar eu fără de spaimă sfârșitul mi-l
aștept;
E timp demult să schimb această viață,
Las lumea să fărâme cununa-mi de poet,
Cununa mea de spini, făr de speranțe“.

Din poezia „Privesc“.

„Privesc în viitor înspăimîntat,
Privesc trecutul cu durere,

Și ca un om la moarte condamnat
 În jur eu caut mângâere.
 La ce mă pregătește soarta mea?
 La ce amar să 'mpotrivese ea
 Speranțelor juniei mele?
 Veni-va oare solul dreptății
 Să-mi spuie mie scopul vieții?... "

Cu mult talent este tradusă poezia lui Lermontov „Cântec căzăcesc de leagăn“, localizând-o prin schimbarea refrenului rusesc „băiușchi băiu“ prin naturalul „puiușorul meu“ și introducând imaginea „fătului frumos“ din basmele românești.

„Dormi, copile, făt frumos,
 Puiușorul meu.
 Luna caută voios în leagănul tău.
 Eu povești ți-oi povesti,
 Ți-oi cânta mereu;
 Dar tu dulce vei dormi,
 Puiușorul meu.
 Terec fuge 'nfuriat,
 Valu-i e turbat,
 Rău cecen se fură 'ncet
 Către malul 'nalt.
 Dar viteaz vechi și vestit
 Fostau tatăl tău.
 Dormi, drăguță, liniștit,
 Puiușorul meu.
 Traiul vitejesc curând
 Singur l'ai afla;
 Și pe cal încălecând
 Pușca vei lua.
 Șeaua ți-oi împodobi
 Cu mătăsuri eu...
 Ear tu dormi, nu te trezi,
 Puiușorul meu.

La privire-i fi voinic,
 Toți te-or lăuda ;
 Când a fi să te petrec --
 Tu din mână-i da...
 Câte lacrimi de dor
 O-i se vărs cu greu !
 Dormi, copile, 'ncetișor,
 Puiușorul meu.
 Foarte am se mă măhnesc
 Și te-oi aștepta ;
 Noaptea am să te vrăjesc,
 Ziua m'oi ruga ;
 Oi gândi că tu urăști
 Și că-ți este rău...
 Dormi pân' îngrijit tu ești,
 Puiușorul meu.
 Iconița din chivot
 Eu de drum ți-oi da :
 Când vei fi tu întristat,
 La ea te-i ruga.
 Și-n războiul sângeros
 Să fii ca un leu.
 Dormi, copile, făt frumos,
 Puiușorul meu".

E de prisos să ne mai oprim și asupra celorlalte poezii, cu toate că ar merita să fie publicate și ele. În aceste poezii cititorul va găsi aceleași lipsuri în ce privește forma, tehnica versului, pe alocurea greșeli stilistice, dar va găsi și unele strofe în care cât se poate de bine este redată frumuseța energicului vers al lui M. Lermontov.

A. Nacco a scris și câte-va bucăți originale :
 o „Poemă dedicată la acei cari au de gând să facă voiajuri prin țări străine în anul 1867“, o altă poemă fără titlu, cu următoarea dedicație : „Prea iu-

bitului meu prieten închin această poemă cu iubire și recunoștință. Alexis Nacco. Spre aducere aminte. Ediția I. Bessarabia, 1866" și câteva poezioare mai mici.

Am văzut din traduceri ale lui A. Nacco, că el cunoștea destul de bine limba literară românească, că el întrebuițează o mulțime de neologisme, ce nu erau obișnuite în limba care se vorbea în Basarabia, că el scriea cu slovă latină. Totodată am constatat, că A. Nacco a avut ocazia să cunoască literatura românească în anul 1853—1854, când a stat în țările românești și poate că a trecut prin România și în călătoriile sale prin străinătate. Din scriitorii Români din vremurile acelea A. Nacco îl cunoaște mai bine pe V. Alexandri. El traduce din românește în rusește „*Adio Moldovei*“, care s'a păstrat într'un manuscris, singura traducere din V. Alexandri în versuri, el dă titlul frumos de „*Lăcră-mioare*“ a lui V. Alexandri la două cartele cu traduceri din rusește; pe o foaie volantă găsim transcrisă poezia lui V. Alexandri „*Adio*“ („*Adio! ah, nici odată*“)¹⁾, fără strofa a treia și fără partea a doua din strofele a patra și a cincea, și poate tot sub influența lui V. Alexandri el culege și vre-o două poezii populare. Iată cum îl imită A. Nacco pe V. Alexandri:

1.

*Floare albă a primaverii,
Ce ai născut din suc de flori,
Zefir dulce tu al serei,
Aurora fără nori;*

V. Alexandri. Opere complete. București 1901, p. 90—91.

*Azi te pierde a me vedere,
Ia se stinge, eu te las,
Pe alte țărături soarta cere
S'arunc astăzi al meu pas.*

*Sclavăi frunza care zboară
P'al capriciului vânt,
Frunza cade, sclavul moare
Și el n'are un mormânt.*

*Eu te las, te las ferice,
Uită chiar de am trăit,
Și suspinul îți va zice —
Am fost sclav, dar te-am iubit.*

2.

*Rămâi sănătoasă,
Scumpa mea iubită,
Peptul mă apasă,
Viața mi-i zdrobită.*

*De voi muri poate,
Departa de tine,
Peptul meu va bate,
Plângând pentru tine“.*

Cum vedem, structura versului este a lui Alexandri; A. Nacco repetă chiar un rând din „*Adio Moldovei*“ („Eu te las, te las ferice“).

Și în „poemele“ lui A. Nacco se simte influența cântăreșului dela Mircești. „*Poema dedicată la aceia care au gând să facă voiajuri prin țări străine în anul 1867*“, este scrisă probabil sub impresia călătoriei în străinătate, pe care el a făcut-o cu un an înainte. De fapt această scriere a lui A. Nacco nu este „poemă“, cum o numește el, ci o descriere pe alocurea destul de hazlie a Franței, a Parisului, cu oarecare reflexii asupra anului

nou. Poetul spune, că „anul vechi, cel păcătos“ în zadar se luptă cu „valul vârtos“ al morții, că el se „duce 'n vecinicie, unde mulți din ani s'au dus“ și se va plânge de necazurile, ce le-a avut pe pământ:

*„N'a putea să tăinuească
El urgia omenească,
Care l'o îmbătrânit
Și în groapă l'o vârat“.*

El va povesti, cum

*„Noi petrecem a noastră viață
Și c'o inimă de ghiață
Zilele noi omorîm,
Și la moartea lor privim“*

etc.

Dar iată că se arală și anul nou, și poetul exclamă:

*„Hai cu toții să-l hăim,
Hai cu toți să-l întâlnim,
Să ne fie 'n ajutor
El în timpul viitor.*

**Hai să dăm mână cu mână
Și cu dansul dimpreună,
Să trecem plaiul vieții
Plaiul dulce a tinereții.**

Căci al nostru cer ferice

*Ni-o trimis pe noi aice,
Impreună să trăim,
Și între noi să ne iubim,*

**Ca doi frați de la o mamă
De-o faptură și de-o samă,
Amândoi numai c'un nume
Amândoi c'o soartă 'n lume.**

Haide dar să ne grăbim
Viața noastră s'o trăim,
Cu o gingașe simțire
În amor, în fericire,
 În petreceri, în cântări
 În voiajuri, în primblări,
 Pe la țărături departate
 De toți oameni admirate;
Haide să ne răcorim,
Haide să călătorim,
Într'o țară 'ncântătoare,
Cum nu-i alta pe sub soare,
 Hai la Franța 'mpodobită
 Și cu flori acoperită,
 Să vedem orașul lumii
 Plin de toate a ei minuni“.

Urmează descrierea „minunelor“ din Franța,
din Paris.

„Ca Parisul alt oraș,
Mare, mândru și poznaș
Toată lumea de-i umbla,
Nu-i vedea nici nu-i afla:
Casele's cu șapte rânduri,
Tot de piatră și de ziduri,
Cu frontoane 'mpodobite,
Cu balcoane dinainte“
etc.

Poetul descrie toate, ce

„În Paris sunt adunate
Ca să fie admirate
De Francez și de străin,
Fie Turc, fie creștin.

Multe lucruri am văzut
In plimbarea ce-am făcut
Prin orașul mult vestit,
De minuni împodobit.

Iar din toate-i mai frumoasă
Parisiana grațioasă
Cu-a ei sprintenă mișcare
Și tiurniură 'ncântătoare“.

A. Nacco cu o abundență de amănunte se oprește asupra „parizienelor“, asupra frumuseței lor, asupra „făpturei lor grațioase“ și „inimei miloase“:

Pentru partea bărbătească
Ele 's gata să jertvească,
Datorie, cinste, nume,
Locul care-l țin în lume;
Și într'aceasta au dreptate,
Pentru că sânt înzestrate
Chiar de singur Ziditor
De un sân plin de dulce amor“...

După e descrie baletul francez, A. Nacco termină, recomandând nevestelor să nu îngăduie barbaților

„Să se ducă numai ei
Intr'acele 'mpărății,
Unde-s fetele frumoase,
Unde-s doinele duiioase,
Că mai mult nu-i veți vedea,
Și atunci veți rămânea,
Ca la țara cea grecească
Fără partea bărbătească,
Și 'n zadar vă veți boci,
Înapoi ei n'or veni;
Ca de vreți să-m'ascultați,
Voi de dânsii v'aninați,

*La un loc călătoriți,
Iar din frâu tot țepeniți ;
Cum ceva îți observa,
Pe loc frâul îți scurta,
Ș'atunci cred că veți întoarce
Cu barbați și'n bună pace“.*

Am subliniat unele rânduri, chiar unele strofe, care în întregime au fost împrumutate dela V. Alexandri („Hora unirii“ „Dridri“). Pe lângă faptul că în „poema“ lui A. Nacco cu toate defectele de stil și de vers, se simte ritmul, cadența, măsura versului lui V. Alexandri, se repetă chiar unele epitețe ; în această „poemă“ simțim maniera de a descrie a lui V. Alexandri, felul lui de a vedea lucrurile, optimismul lui, iubirea lui față de viață.

✱ A doua poemă fără titlu dedicată unui prieten „spre aducere aminte“, scrisă la 1866 este un pamflet destul de răutăcios la adresa, probabil, a vre unui boer basarabean. Se începe cu promisiunea poetului de a descrie „portretul“ „unui boer în lume“ cu condiție, că ciliitorul îl va săruta, îl va iubi ; A. Nacco spune că se va feri a arăta „a lui prostie“, că va căuta să-l scalde „în miroazne“.

*„Și pe urmă vi l'oi da
Ca să-l sărutați în gură,
Care este ca o șură“.*

După acest „prolog“ se începe descrierea în cinci capitole a „prietenului“ lui A. Nacco :

*La o curte domnitoare,
Din părinți de viță mare
Scump odorul s'au născut
Și de Vodă a fost crescut.
Deodată șapte manci
Și pe urmă cinci dadaci,*

Pruncul nostru a avut,
 Când la curte a șezut.
 Pentru aceia a eșit
 El c'un nas nemărginit,
 Pentru aceia a lui gură
 Este mare ca o șură,
 Pentru aceia capul lui
 Samănă cu-a porcului,
 Pentru aceia-i urechilă
 Și-i buzat ca o mândrilă“.

Până la douzeci de ani a crescut „între slugi și între țigani“ și s'a făcut „ca un bivol“. Eroul lui A. Nacco a învățat și carte,

Și de aceia-i crăcănat,
 Căci îi foarte învățat“.

După ce și-a făcut studiile, „prietenu“ lui A. Nacco a fost prezentat lui Vodă, unde a făcut cu modul lui de a se purta o impresie foarte rea, și unde a fost numit într'o demnitate nu tocmai onorabilă. Autorul nu cruță mijloace, ca să-l înjosească pe „eroul“ său, poate un adversar personal al lui, el trece adeseaori în descrierea lui peste marginile îngăduite, întrebuințează chiar expresii care nu cadrează cu moravurile obicinuite în literatură. După ce eroul și-a adunat o avere mare, vânzând mai multe lucruri din curte, el vine la Vodă și cere să-i dea voie să-se ducă dela curtea domnească

„La o șatră țigănească,
 Că mi dor de neamul meu
 Și de scumpul meu ilău,
 Care eu l'am lepădat,
 Când în slujbă am intrat“.

Vodă îi primește demisia și „copilul“ trece în Basarabia, care eveniment A. Nacco îl descrie, fo-

losindu-se de o poezie populară cunoscută în Basarabia :

„Frunză verde de sulcină,
Trecu-i Prutul apă lină
Și 'ntr'un codru 'ntunecat
Dragul mamei s'o aflat.
Acolo într'un bordei
S'o ascuns cu-a lui viței
Și-o trăit vr-o zece ani,
Zi și noapte făcând bani,
Mâncând ghindă de stejar
Și pelin de cel amar“.

Sub îndemnul mamei sale, o țigancă „vrăjitoare“, prietenul lui A. Nacco caulă să-se căsătorească, dar nimeni nu vroia să meargă după el și

„Atunci mama 'n ajutor
Ii descântă de amor
Și vrăjește-o biată fată,
Ca să-l îndrăgiască 'n dată.
Iar pe dânsul l'o schimbă,
In ficior de împărat
Și i-o dat un talisman,
Să nu pară gogoman“.

Urmează mai departe descrierea nunții:

La o curte de 'mpărat
Nuntă așa nu s'a 'ntâmpat,
Căci atuncea un ținut
Zi și noapte-o petrecut;
Au băut, au ospătat,
Iar țiganii au cântat
Doine dulci de iubire,
De omor de fericire.
Copiliță mândră floare,
C'un sân plin de lăcrămioare

*Pare veselă ușoară,
Ca o zi de primăvară“.*

Numai după nuniă au observat toți cine e mirele, „că în loc de împărat, l'au văzut pe-al meu mintios“. În „epilog“ autorul descrie, cum „prietenu“ lui trăia retras, uitat de toți, adunând bani, de o sgarćenie atât de mare, încât ia murit femeia de foame.

Ne-am oprit cu intenție asupra conținutului „poemei“ lui A. Nacco, în care fără îndoială se descrie viața vre-unui boer basarabean, care a jucat un oarecare rol în societatea basarabeană de atunci. Scrierea este pătrunsă de un subiectivism, de o ură personală a autorului, care cum am văzut, adeseaori îl face să treacă peste formele obișnuite, cu toate, că și acest manuscris a fost destinat pentru tipar¹⁾. Din punct de vedere al formei, al limbei această „poemă“, este inferioară descrierii de mai sus a călătoriei la Paris; în ea mai puțin se simte influența lui V. Alexandri.

Am notat mai sus, că A. Nacco a adunat și câteva poezii populare din Basarabia, din care s'au păstrat numai trei. Ele au un caracter pur basarabean. Redăm textul uneia din ele, care poartă titlul „Cântecul flăcăilor“.

*„Frunză verde alunică,
La mormântul lui Culică
Este-o floare răsădită,
Ce nu crește să 'nflorească,
Ce crește să veștezască
Și'n pământ să putrezască.
La moșie s'au cerut,
Din Chișinău l-au pornit*

1) Pe coperta colorată a carnetului citim nota: „Ediția I“

Și din trubă l'au jelit ;
 La rogață au venit,
 Doisprezece flăcăi l'au întâlnit
 Toți călări pe cai au fost,
 Cu cai înșălați, frumoși.
 La stăpân s'au închinat
 Prinprejurul lui au stat,
 Si așa l'au petrecut
 De stăpân nerăzlețit,
 La moșie au sosit,
 Cazacii l'au întâlnit,
 Toți cu săbiile scoase
 Și cu lacrimi toți pe față;
 Nărodul cu mare jeli
 L'au luat ei pe năsăli
 Și prin sat că l'au primblat
 Și din trubă au cântat,
 La biserică l'au dus
 Sus pe scaune că l'au pus,
 Să-l jălească mic și mare
 Pe alor stăpân ce-au fost.
 Dimineață ne-am sculat
 La Culică ne-am adunat
 Și din trubă că-au trubit,
 Cazacii s'au adunat,
 La Culică s'au grăbit;
 Șapte popi l'au prohodit,
 Că Culica a murit
 Și în groapă l'au așezat
 Ziua bună ne-am luat".

Poezia aceasta, ca și celelalte două poezii, denotă, că A. Nacco se interesa de poezia populară, că el chiar în poema din urmă întrebuițează în unele cazuri forma acestei poezii (în trei cazuri), și că poate aceasta se datorește tot influenței lui V. Alexandri.

Cum vedem, activitatea literară a lui A. Nacco este foarte variată. El traduce din rusește, din Crâlov și Lermontov, mai multe bucăți, el adună câteva poezii populare, el scrie două poezii și două poeme originale, în care se simte influența lui V. Alexandri.

A. Nacco este cel mai tipic reprezentant al scriitorului basarabean, care nu s'a ridicat la nivelul nici al culturii rusești, nici al celei românești. Totuși A. Nacco cunoștea bine și literatura rusă și cea românească. El știe să aleagă cele mai frumoase fabule din Crâlov și cele mai gingașe poezii din Lermontov, pe de altă parte el traduce în rusește una din cele mai patriotice poezii a lui V. Alexandri „*Adio Moldovei*” și se folosește de mijloacele poetice ale lui V. Alexandri în poeziile și „poemele” lui originale. La A. Nacco nu găsim însă nici o notă patriotică românească, cum vedem la I. Sârbu, nu găsim nimic din viața Românilor basarabeni, din suferințele lor, nimic despre situația lor sub stăpânirea rusească.

A. Nacco lasă prea timpuriu scrisul în românește. Au fost de vină împrejurările, sau poate că titlurile și situațiile pe care i-le-a oferit guvernul rus au adormit în el dorul de a scrie în limba strămoșească,—nu știm. Faptul este, că ceva mai târziu el scrie o serie de lucrări istorice în rusește, nu tocmai favorabile chestiunii românești în Basarabia. Dar încercările lui de a scrie în românește vor rămânea ca un fapt istoric, care ne va face să uităm o parte din greșelile lui ulterioare.

4.

Dacă I. Sârbu și A. Nacco au avut o oarecare cultură literară, dacă ei cunoșteau mai mult sau mai

puțin literatura rusă și ceva din literatura românească, Gheorghe Păun, un alt scriitor basarabean necunoscut, este poetul eșit din sânul poporului românesc din Basarabia, legat cu masele largi ale acestui popor, străin, ca și acest popor de cultura rusă. El a avut ocazie, cum vom vedea mai jos, să cunoască puțin și literatura românească, în special poeziile lui V. Alexandri, dar aceste cunoștințe s'au răsfrânt în poeziile lui, cum se resfrânge în imaginația copilului povestea celor mari: el imitează, pe alocurea reproduce, în întregime cele auzite și citite de el, dar o face aceasta cu acea sinceritate și inocență copilărească, cu acea credință, că el este autorul celor reproduse, care ne fac și pe noi să credem în inocența lui.

Gh. Păun s'a născut la anul 1848 în Aprilie, în târgușorul Fălești din județul Iași (Bălți). Părinții lui aveau intenția să-l facă preot, dar ca țărani ei n'aveau posibilitate de a-și da copiii la școala spirituală și ei își trimit băiatul la mănăstirea Frumoasa, unde învață carte, cântarea, tipicul etc. Inzestrat cu o voce frumoasă, Gh. Păun trece la Chișinău, unde cântă în corul catedralei și unde ia parte pe la anul 1865 ca actor într'o trupă românească. Intre anii 1867—69 Gh. Păun se înrolează ca actor într'o trupă românească cu care trece Prutul, cutreerând orașele Moldovei și suportând toate mizeriile unui actor provincial. Se vede că Gh. Păun avea succes, întrucât părinții cu mare greutate au putut să-l convingă să-și lase cariera de actor și să vină acasă. La anul 1870 căsătorindu-se, el devine cântăreț întâi în satul Obreja, jud. Iași (Bălți), iar mai pe urmă în satul său natal Fălești.

Dar și în calitatea de față bisericească, el continuă să rămâie același actor: n'a fost o nuntă moldovenească, o petrecere din jurul Făleștilor, la

care să nu fi luat parte Gh. Păun, unde să nu fi răsunaț vocea lui frumoasă, unde să nu fi cântat doine moldovenești. Faima cântărețului dela Fălești trecuse departe de granițele ținutului Iași. Dar viața obositoare de actor și poate și mizeriile pe care le îndura în împrejurările, în care nu era înțeles, i-au zdruncinat sănătatea, și după o boală îndelungată, moare în floarea vârstei la 1875, lăsând soția cu doi copii mici ¹⁾. Părinții lui îndurerați au ars cărțile și manuscrisele, ce au rămas după el, considerând, că ele au fost cauza morții lui timpurie.

Gheorghe Păun.

Dela Gh. Păun ne-a rămas un carnet cu 166 de poezii și două „acrostihuri“. Câteva file din carnet lipsesc, așa că din numărul de poezii arătat mai sus unele lipsesc complet, iar din altele s'au păstrat numai fragmente. Pe ultimele două pagini găsim următoarea notiță scrisă cu slovă chirilică veche, ca și întregul carnet :

1) Aceste date ni le-a procurat fiul lui Gh. Păun, Mihail, Directorul școlii normale din Hotin.

„Cartea aceasta este a smeritului scriitor și singur socinitor ¹⁾ Gheorghe Feodorov Păun. 1868“.

În aceste cuvinte se oglindește, ca într'o picătură de apă, talentul modest al „scriitorului“ Gh. Păun.

Poeziile rămase dela el denotă iubirea lui nemărginită față de poezia populară, pe care el o imitează, pe care el o crează, ca să treacă în gura poporului. Gh. Păun este tipul poetului poporan, care crează pentru popor și este înțeles de el, este tipul „lăutarului“ român, anonim, necunoscut, dar apropiat de popor, tipul cântărețului colectiv. Chiar poeziile lui V. Alexandri, pe care el le copiază, le imitează sunt poezii populare, adunate de poetul român. În carnetul lui Gh. Păun găsim următoarele poezii din V. Alexandri: „Doina doiniță“, „Doina iubirii“, „Când eram la maica fată“, „Cântec haiducesc“, „Oltule Oltuțule“, „Frunză verde baraboï“, „Fiică de birău“, „Turturica“, „Baba cloanța“, „Ciobanul“, „Adio Moldovei“, „Hora“ și „Ciocoiul“. Unele din aceste poezii sunt copii din V. Alexandri cu foarte mici modificări potrivit graiului basarabean, iar altele se depărtează foarte mult de original.

Iată, de exemplu, „Turturica“ lui Gh. Păun:

„Amărîta turturică
 Când rămâne singurică
 Și când soția își răpune,
 Nu vra să se mai îmbune.
 Și zboară în pustie adâncă,
 Nici nu bea, nici nu mănâncă.
 Unde este apă rece,
 Nici nu vede și o trece,
 Unde vede apă rea

1) Alcătuitor, autor. Carnetul cu poeziile lui Gh. Păun se găsește la autorul acestei lucrări.

O turbură și o bea.
 Unde vede apă bună
 Ea trece ca o nebună.
 Când auzi cucul cântând
 Și merluța șuerând
 Nu mă știu om pe pământ,
 Nici nu mă știu unde sânt.
 La vârfulor, sus pe nuc
 Cântă dușmanul de cuc,
 Dar mai jos pe-o rămurea,
 Cântă și o turturea,
 Cântă și nu se jeleşte,
 Că soția nu-și găsește
 Și-și rîșchiră penele,
 Ca mândra sprincenile*.

Cum vedem, începutul acestei poezii seamănă cu „Turturica” lui Enăchișă Văcărescu, iar sfârșitul ei se apropie de varianta acestei poezii culesă de V. Alexandri. Ceiace este mai interesant, este faptul că aci găsim motive (versurile „La vârfulor sus pe nuc”) din colecția de doine populare a lui S. Marian („Cântecul despărțirii”. Inceputul: „Colo'n jos între hotare este un nuc cu frunză rară”), cântec a cărui variantă se cântă și astăzi în Basarabia (se începe: „Ici în vale la izvoare, crește-un nuc cu frunza rară” etc.)

Gh. Păun desigur cunoștea poeziile lui V. Alexandri, dar este greu de presupus, că el a cunoscut și varianta lui E. Văcărescu. Ear motivul dela sfârșitul poeziei, după cât ni se pare, nu a fost publicat până la 1868, ceiace ne-ar da indicație să credem, că sau Gh. Păun a cules această poezie din gura poporului, sau a modificat poezia lui V. Alexandri, introducând motive auzite de el dela popor.

În poezia „*Adio Moldovei*“, cum am avut ocazia să constat, Gh. Păun modifică întregul conținut al acestei poezii, păstrând numai câteva versuri dela început¹⁾. De asemenea schimbă mai multe versuri din poezia „*Fată de birău*“, adăugând câteva comparații noi²⁾. În poezia „*Oltul*“ Gh. Păun schimbă numai câte un cuvânt în unele versuri, așa rândul

„*Oltule, râu blestemat*“

din poezia lui V. Alexandri la Gh. Păun sună:

„*Of, Oltule, râu supărat*“

sau :

„*De'mi oprești pe Nițul meu*“,

la Gh. Păun :

„*Și-mi oprești iubitul meu*“. etc.

Ca să putem compara cum schimbă Gh. Păun unele din poeziile lui V. Alexandri, confruntăm poezia lui V. Alexandri „*Ciocoiul*“ cu varianta aceleiași poezii a lui Gh. Păun :

V. ALEXANDRI :

*Frunză verde baraboi,
Mă 'ntâlnii cu un ciocoi:
— „Bună cale, măi Române,
— Mulțumim ciocoi de câne.
— Măi, mojice, tu ești beat.
— Latre, ciocoi gulerat,
Că eu astăzi n'am mâncat.
— Măi, mojice, mojic rău,
Las'că mi te-oi drege eu
Când o veni birul greu.

— Alelei! pui de ciocoi!
De te-ași prinde la zăvoi,
Să-ți dau măciuci, să te moi,*

GH. PĂUN :

*Frunză verde baraboi,
Pe drumul lui Dorohoi,
Merge-un car cu șase boi
Încărcat cu popușoi,
Și-l ajunge un ciocoi.
— „Bună cale, măi Române,
— Mulțămim ciocoi bătrâne,
— Măi, Române, tu ești bat,
— Latri, ciocoi gulerat,
Că eu de trei zile n'am
 mâncat,
Nici boii n'am adăpat,
Și tu mă faci că sănt bat.
Dar ciocoiul dracului*

1) V. articolul nostru „*Vasile Alexandri și Basarabia*“. În rev. „*Viața Românească*“, 1922, N. 4.

1) *Ibidem*.

V. ALEXANDRI:

*De pe le să te despoi.
Ca să-mbrac cu pelea la
Pistoalele și flinta,
Vântul să nu le pălească,
Ploi să nu le ruginească
Ochiul să nu le zărească”.*

GH. PĂUN:

*Știind harul calului,
Vârâi mâna supt o brâncă,
Și scoate un bici rotund
Și-i da vo una-două.
Dar biciu se frânge-n două;
Iar Românul dracului,
Știind harul carului,
Vârâ mâna supt o scoarță
Și scoate o neua groasă,
Jumătate ciotoroasă,
Și-i dă vo șapte-nouă,
Și pe deasupra vo două.
Dar ciocoiul dracului,
Dând călcâie calului
Aleargă la satul lui,
Satul lui crâșmarului.
— „Măi Ioane, măi crâș-
mare,
Aprinde-mi o lumânare
Măcar de două parale,
Și rachiul de trei părale
Și să mă ungi pe spinare,
Că m'am bătut cu țărani”.*

Cum vedem din aceste poezii, Gh. Păun schimbă, amplifică poeziile lui V. Alexandri, folosindu-se de imagini noi, pe care el desigur le împumută din poezia populară. Tot sub influența lui V. Alexandri, a poeziilor lui populare, Gh. Păun compune o mulțime de poezii populare în stilul celor adunate de V. Alexandri sau poate le adună din gura poporului, modificându-le puțin, cum le modifica și V. Alexandri. Gh. Păun se folosește de toate mijloacele poeziei populare în ce privește forma și conținutul, de aceleași comparații, paralelisme, de aceleași epitețe, aliterații, de care se folosește poezia populară, având ca izvor natura, ce-l înconjură pe Român. Iată începutul majorității poeziilor lui Gh.

Păun: „Frunză verde garofiță“, „Frunză verde a-somie“, „Frunză verde toporaș“, „Frunză verde teișor“, „Frunză verde chiparos“, „Frunză verde trei masline“, „Frunză verde de mohor“, „Frunză verde pui de tei“, „Frunză verde trei gărnate“, „Frunză verde trei alune“, „Frunză verde de sulcină“, „Frunză verde somnoroase“, „Frunză verde de săcară“, „Frunză verde poamă neagră“, „Frunză verde leuștean“, „Frunză verde de prăsade“, „Frunză verde arnăut“. Iată una din aceste poezii :

„Frunză verde peliniță,
 Mai gătește-mă, măicuță,
 De-un cal bun și de-o sulică
 C'oi să mă duc la graniță,
 La granița Turcului,
 Unde-i greu voinicului
 Cât e pasul Turcului.
 Busuioc verde pe masă,
 Rămâi, maică, sănătoasă
 Dacă n'ai fost bucuroasă
 Să-ți aduc o noră 'n casă
 Să șezi cu nepoți la masă“.

Sau:

„Frunză verde poamă neagră,
 Gândul meu pe unde-aleargă,
 Nu-i pasere să-l întreacă
 Și voinic să mai petreacă,
 De vei vrea a cerceta
 Și de mine-a întreba
 Eu singur îți voi spune:
 Eu totdeauna-s la primblare,
 Ca să-mi mai treacă de jale“...
 etc.

În poeziile lui Gh. Păun, ca și în ale lui A.

Nacco, nu găsim nimică, ce ne-ar aminti de starea lucrurilor de atunci în Basarabia. Sunt însă vre-o două-trei poezii, care fac aluzie la unele evenimente istorice, la trecut. Așa, de exemplu, în poezia „*Frunză verde trei gărnate*“ se vorbește despre Napoleon, după ce au luat Rușii Parisul. Iată cum sună începutul acestei poeziii, care ar fi o prelucrare a unui cântec răspândit în Țările românești în prima jumătate al sec. XIX-lea ¹⁾.

„*Frunză verde trei gărnate,
Napoleon Bonaparte,
Stând în pământ de departe,
La marea Apusului,
In preajma Parisului
Ochii în sus au ridicat,
Spre Franța sau uitat,
Și din gură așa zicea:
— Să trăiască țara mea,
Țară bună și blajină,
Tu de Rus nu ai hodină,
Țara bună voinicească.
Cine-au fost s'o stăpânească?
Rusul din țara rusască.
Aluxandru împarat
Multă oaste au adunat*“ etc.

In altă poezie este vorba de eteria de la 1821, de Ipsilanti,

„*Care cu mare fericire,
Să pornise cu oștire,
Ca el să dezrobească
Patria țara grecească*“ etc.

In această poezie se ridiculizează aventura lui

1) V. C. Bobulescu. Lăutarii noștri. București, 1922, p. 79.

Ipsilanti, care avea în capul oștirii „comandiri mai mari, plăcintari și covrigări“.

Majoritatea poeziilor lui Gh. Păun se referă la iubire, la dragoste, la deziluziile amorului, la trădarea femeii ¹⁾.

*„In oraș para se varsă
Din inima mea cea arsă.
Focul acest tulburat
La toți este vederat.
Și nimeni nu se îndură
S'astâmpere a mea arsură,
Căci tot felul de durere
Are leac și mângâiere;
Dar durerea de oftare
Nici un leac în lume n'are.
Nu-i durere mai amară,
Nici mai arzătoare pară,
De cât focul de amor,
Când s'aprinde vrei să mori.*

Acest „foc de amor“, care s'a aprins în sufletul poetului, îl face să-și reverse durerea în poezie, îl face să exclame cu desnădejde:

*„Că nici un minut nu trece
Din adânc să nu suspin“.*

În cele mai multe din poeziile lui Păun, de aceeași motive, se zugrăvește iubirea femeii, suferințele ei din cauza trădării din partea iubitului, se cântă tristețea despărțirii. Iată câteva rânduri dintr'o poezie de așa fel:

*„Rămâi sănătoasă,
Mi-a zis și s'a dus;*

1) Aceste considerațiuni le-am expus în articolul nostru „Pagini îngăltenite“. *Renașterea Moldovei*. No. 1. 1920.

Pieptul mi-s'apasă
 Pacea mi-a răpus.
 Mi-am pierdut vederea,
 Lacrimile-mi curg
 Și îmi pierd simțirea—
 Unde, vai, să fug.
 Acum n'am zi bună
 Dragul m'a lăsat,
 Sânt ca și-o nebună,
 Doamne, ce păcat,
 Inima mă doare,
 Capul mi-este greu,
 Pieptul de suspinuri
 Se bate mereu".

Dar după dragoslea poetică cu suspinuri, cu așteptări „în zadar”, (poezia „*În zadar alerg pământul*”), cu întâlniri pline de poezie, vine și proza vieții, și poetul nostru, ca și toți poeții, se deziluzionează și iată cum își exprimă sentimentele:

„Maică sfântă milostivă,
 Ce scapi pe toți de otravă,
 De muerea cea bețivă,
 Rea, 'ndrăcită, guralivă.
 Eu le auzeam aceste,
 Că este între neveste,
 Și nu puteam crede că este.
 Ci gândeam că-i o poveste;
 Dar acum cu însuratul,
 Văz că m'o dus păcatul
 Să dau peste necuratul,
 Să eu munci ca vinovatul,
 Imi părea ca niște glume
 Când auzeam din guri bune,
 Că o veste fii în lume
 Cu șaptesprezece nume:

*Viespe, viperă, omidă,
 Strechii, vidră și aspidă ;
 De-ași sta toate a le scrie
 N'am cerneală și hârtie
 Câte mi le face mie
 Draga scumpa mea soție,
 Că de când îi mie dată
 Totdeauna-i tulburată“.*

Și poeziile de iubire au ca izvor de inspirație poezia populară. „Turturica“, „cucușorul“, „păsăruica“, „puica“, „luna“, „stelele“ sunt imaginile poetice la care recurge Gh. Păun.

Gh. Păun nu este un simplu culegător al poeziei populare, nici un imitator a poeziilor lui V. Alexandri, ci este poetul poporan prin spiritul căruia trec poeziile poporului, pe care le colorează, le individualizează, poate uneori chiar le crează. Poeziile lui, pline de o naivitate inocentă a omului simplu fără multă carte, scrise în limba poporului, uneori fără rimă și fără ritm, nu ne pot interesa pe noi astăzi. Dar ele, probabil, că au fost gustate de vechea Basarabie la nunțile, la petrecerile, la care le rostea și le cânta Gh. Păun. Ele vor rămânea ca o amintire istorică din viața culturală a Basarabiei, ele ne vor aminti de firea poetică a unui om mic, a unui poet eșit din popor și cultivat de el.

5.

Acei care au avut prilejul să viziteze biserica suburbiei Chișinăului „Râșcani“, au putut observa la stânga dela intrare, în dosul bisericii, câteva monumente ale familiei Donici.

Sunt mormintele numeroasei familii în Basarabia de altă dată, o veche familie boerească, care acum aproape s'a stâns.

Unele din aceste morminte datează din primele decenii ale veacului XIX-lea, altele-s mai noi, iar unele sunt chiar din zilele noastre, din anii dinaintea războiului mondial. Și ceea ce te surprinde este faptul, că toate inscripțiile de pe aceste monumente sunt scrise în românește.

„Aici odihnește robul lui Dumnezeu
Donici“.

În ciuda vremurilor și a împrejurărilor și ca o mustrare lăcută a acelor familii din boerii moldoveni, înmormântate alături de Donici, care n'au știut să-și slimeze limba strămoșească, un veac întreg au apelat zădarnic la sentimentul de dreptate al trecătorului grăbit, au vestit că ultima dorință a acelor care au trăit și simțit a fost, ca și amintirea despre cea mai mare taină a vieții să fie păstrată în haina, pe care o iubeau.

Familia Donici a fost una din puținele familii boerești în Basarabia, care în decursul întregului veac de oblăduire străină, și-o păstrat caracterul său național. Alexandru Donici, al cărui nume va rămânea pururea în literatura română, a fost cea mai bună dovadă a acestei afirmațiuni. Una din ultimele vlăstare ale acestei familii, Elena Donici, care și-a făcut studiile la Iași, sub regimul rusesc, și s'a stabilit pe urmă definitiv la Paris, a apărat cauza Basarabiei la conferința păcii din 1919 - 1920. Ea este nepoata lui Matei Donici, a poetului basarabean necunoscut.

Acei care au luat parte la mișcarea națională din 1917, puteau vedea uneori pe la redacția „Cuvântului moldovenesc“, un moșneag bătrân, cu o barbă lungă, în uniformă de general rus. Era generalul Matei Donici. Nimeni nu știea însă, ca acest fost general în armata rusă a scris poezii în tinereță. Născut la anul 1847 în comuna *Brănești*

din județul Bălți, unde familia Donici pe vremuri avea moșie, pe care o stăpânise bunicul poetului „*Stolnicul Matei Donici*”¹⁾, viitorul general intră în liceul regional din Chișinău, pe care însă nu l’a terminat²⁾. Ceva mai pe urmă Matei Donici urmează școala tehnică din Moscova, dar se vede că și aici nu i-a mers, întrucât pe la anul 1868 fu nevoit să părăsească și această școală.

Pe la 1869, după cum se vede și din poeziile lui, îl vedem la Odesa, la un unchiu a lui, iar ceva mai târziu în același an, se găsește la moșia părinților lui la Brănești, uneori la rudele lui din Turceni. Pe la 1870 intră în școala militară de cavalerie din Tveri, după terminarea căreia la 1874 a luat parte ca voluntar în războiul sârbo-turc, iar la 1877-1878 în războiul ruso-româno-turc. După războiul ruso-japonez, la care a luat parte Donici ca general și în care a fost și capturat, el a eșit la pensie, stabilindu-se în Tighina. A murit la 26 Septembrie 1921³⁾. Până la bătrânețe Matei Donici și-a păstrat sentimentele românești din tinerețe, luând parte, când avea peste 70 de ani, la mișcarea națională din 1917 și mai pe urmă, fapt care a fost remarcat și de către presa română cu ocazia morții lui.

Cele câteva poezii și fragmente din lucrările mai mari a lui Matei Donici s’au păstrat la nepoata lui, Elena, căreia probabil i-le-a încredințat poetul, când ea își făcea studiile la Iași și care a făcut o

1) И. Н. Халипа. Роспись землевладѣнія в сословнаго строя населенія Бессарабіи по даннымъ переписи 1817 года. Труды Бессарабской ученой архивной комиссіи, т. III р. 135.

2) Н. В. Лашевъ. Кишиневская областная, нынѣ первая гимназія. Кишиневъ 1908, р. 161.

3) Aproape toate informațiile le-am căpătat dela fratele generalului Donici, Vasiliie Donici, căruia îi aducem mulțumiri.

copie pentru d. I. Pelivan, iar acest din urmă a avut bunătața să-mi îngăduie să le reproduc.

Poeziile au fost scrise cu caractere noi românești, care se întrebuinteau la 1869.

Matei Donici.

Poate că nici într'o scriere apărută în Basarabia sub Ruși nota protestului împotriva regimului străin n'a fost așa de bine pronunțată, așa de viguroasă, ca în poeziile lui Matei Donici, poate că nici un scriitor basarabean n'a avut o conștiință națională așa de limpede, cum o vedem la el. Posibil, că unirea principatelor și viața nouă care s'a început la Români de peste Prut a trezit speranțe noi în sufletul intelectualilor basarabeni.

Prima poezie, scrisă la Odesa în August 1869 este intitulată „Soarta” și sună astfel :

*„Noi șidem pe roata vieții,
Și cu frică 'n sine bieții*

Tot gândim, gâcim întâi,
 Ce soartă v'om găsi pe căi.
 Dar cât omul n'a gâci
 La fantazmă n'a reci,
 Și gândirea s'a lăși
 Tot el alta a păși.
 Iar pre bine el ar face,
 Când s'ar alina în pace;
 Când el viața s'ar încrede
 În calea ce se vede.
 Bună oară eu cândva gândit-am
 Se pat vr'o dată ce pășit-am.
 Of! ce zile am agiuns,
 Să fiu de soartă rău împuns.
 Căci soarta me a prepus
 Să mă fac pe-aicea Rus,
 Să mă fac eu porcotină
 Și de-a Rusului scatină.
 Mă iertați, la noi grăesc,
 Tot în graiul țărănesc.
 Rușii dau scatina nume,
 Cari-i dobitoc în lume.
 Și gâcitam eu cândva
 Astfel soartă a lua?
 A lua un jug în spate
 Să port zile pre sarate.
 Să port numele de Rus
 Și să fiu avan supus
 La poporul ista crud,
 Ce năbușit'au până la Prut
 Și n'am putut eu suferi
 De-asupra a peri,
 Și rupt de vatra părintească,
 Am răsărit în țara cea rusască".

Numai cine cunoaște împrejurările, în care au trăit basarabeni, condițiunile de viață socială și politică, poate să-și dea seama de îndrăzneala autorului, al cărui versuri, chiar dacă ar fi fost găsite în manuscris, puteau să atragă după sine în cazul cel mai bun câțiva ani de muncă silnică și pe urmă Siberia. Matei Donici desigur că simțea acest lucru, căci în altă poezie, dataată 17 August 1869 și intitulată „Cugetul“, el scrie:

„Șezând odată de urât,
 Ce mic mi s'a părut
 De a scri versuri românește;
 Ei, unde gândul meu lovește!
 De a scri versuri, foarte bine!
 Zic eu în sine;
 Dar să mă păzesc,
 Căci rușine să nu pățesc.
 Așa pe când muza vâzâește
 Și fantazma iute crește,
 Luatam eu de coardă harpa,
 Ca se cânt de Iancu și de Safta.
 O, Pronie, îndurătoare!
 Să mi dai inimă cântătoare,
 Ca să cânt de heroi,
 Tot de mare soi.
 În toate să văd spori
 Și să rup la flori,
 La flori mult mirositoare
 De subt a nostrul soare.
 Din pământul românesc
 Din locașul strămoșesc.“

Ultimele două rânduri omise de autor, probabil
 că se refereau la Ruși.

Și Matei Donici în altă poezie, o idilă, care poartă titlul „*Satul nou ori Pepenești*“ ia „de coardă harpa“ și cântă despre „pământul românesc“, pe care-l iubea atât de tare. Această poezie este dedicată lui Pavel Rosefi, unui proprietar din județul Bălți, după cum se spune, poet și el, dar dela care nu s'a păstrat nici o scriere. În epigraful pus în fruntea poeziei „*Satul nou ori Pepenești*“ găsim și ceva date care se referă la Matei Donici. Aici citim :

„*Satul lui M. Donici
 Ii frumos și mare,
 Locuitorii Români vo(i)nici
 Și mult pământ el are.
 În scurt eu să vă spui
 Că 'n scris el este
 Dar în ființă nu-i
 Și nu-i poveste*“.

Însăși „idila“ se începe cu descrierea vieții țărănești din Basarabia. Și aici Matei Donici nu scapă ocazia să-și manifeste sentimentele lui față de chestiunea Basarabiei:

„*Intr'o țară mult frumoasă,
 Ce se trage pân' în Reut
 Este un sat de multe case
 Cu biserică și preot.
 Căci poporul creștinesc
 Poartă nume românesc
 Și-i în țara Bessarabă,
 Ce de Ruși făcută roabă.
 În satul ist sunt multe
 Mori de apă, mori de vânt,
 Căsuțe albe vr'o două sute --
 Tot s'așterne pe pământ.
 Și cât cu ochii vezi
 Tot grădini și livezi;*

*Aici în flori și verdeață
Dulce-i vara viața“.*

Arătând bogățiile, viața întreagă a satului, care curge „drept, încet și țărănește“, cârduurile de „viței și porci“, „olanii“ (băeții), care se joacă „ca iezii“, Matei Donici scrie :

*„Crâsma i-le parlamēt,
Unde mult s'adună
Tot sărbalnic element,
Unde păharele și limba sună.
Răcnind vorbesc de toate
Ce lor li se poate,
Și grăesc mult, ferbinte
De ce-l ajunge minte.
Prezidentul lor crășmarul
Ce-i știut de cap pre mare
Li vestiit de mult tălhariu,
Că inimă nu are:
Strânge dăjdie; jupoaiie,
Pe Român, ca pe daie
Și numai nu-âl înțelege
De ce dumnealui lege“.*

În acest „parlament“, care este frecventat de țărănime, a cărei „viața doarme 'n letarghie“, țărănii vorbesc :

*„De Dumnezeu, de împaratul,
Și mai multe hotăresc,
De boeri și de tot satul.
Aici în pre mare societate
Găsesc și remezii și sănătate
Și de urât zilele 'ș petrec
La rachiu avan mai frec“.*

Și cu toate că parlamentul satului nu se aseamănă cu „cel libru englezesc“, poetul se împacă

cu el, întrucât el, cum zice Matei Donici, este „în stilul țării mele“.

Urmează descrierea curții boerești, cu florărie, cu „acareluri“, cu cerdacul moldovenesc în care boerul :

„Sede, cască și privește
 La niște rațe pe cel lac,
 Și soarele îi asfințește.
 O, ce priveliște, ce armonie!
 Pe orizont, ce nouri aurii!
 Ce landșafturi maestoase!
 Ce locașuri scumpe și frumoase!
 Dela deal Rumâni, Rumânce,
 Vin încet de jale cânt;
 Se resună în văi, în stânce
 Plin de dor al lor cuvânt;
 Și se văd îi ostiniți,
 La obraze mult părliți;
 Și li-i dulce foare traiul,
 Și li-i scump a lor tot plaiul“.

Indrăgostit în viața simplă a țăranului basarabean, inspirat de tablourile scumpe sufletului său, Matei Donici, cum vedem, arată și unele neajunsuri ale vieții Românului basarabean, care trezesc în sufletul lui sentimentul de compătimire, și pe care el le iubește, ca și calitățile, ca și părțile pozitive ale vieții țăranului.

Aceleași sentimente de dragoste față de Românul basarabean, față de viața lui, aceleași tablouri din natura Basarabiei cu văile și dealurile ei, cu pădurile și Reutul, pe malul căruia a scris poezia de sus, le găsim și într'un fragment dintr'o poezie care poartă titlul: „Intrruptul din poema: Un hotlet de 70 ani, dedicată lui Victor Donici“, desigur vreodă apropiată a poetului.

Inceputul acestui fragment din poema lui Matei Donici este consacrat descrierii drumurilor, care duc spre păduri și câmpii, spre lanuri de grâu și care se aseamănă cu căile vieții omenești. Descrierea unui sat moldovenesc din valea Reutului Matei Donici aici o face în următorul mod :

„*Multe case grămădite
Tot cu stuh acoperite,
Dar biserica-i frumoasă,
Curtea naltă și voioasă.
După curte o grădină
Ce cu apele s 'imbină
Cum s 'imbină doi iubiți*“ etc.

Reutul este descris de către Matei Donici în următorul fel :

*Și apa Răutul e pură,
De departe 'n Nistru cură,
Cuprinzând de deal o coastă,
Ca colanul pe nevastă.
Și 'n apa lui se oglesc
Viața, traiul rumănesc:
Cum Rumânca spală rufe,
Cum copleșul joacă 'n tufe,
Cum viței pe toloacă
Orfanica-i duc săracă,
Cum purceii dela scroafă
Zmulg o vatră de garoafă,
Cum o fată din pădure
Duce-o strachină de mure,
Dar flăcăul după ea
S'o sărute parcă vrea;
Ca când vrea ca s'o cuprindă,
Se întinde ca s'o prindă
Dar e iute se zmuncește
Și de mamă îi grăiește
Multe, multe rumânește“.*

Matei Donici a scris și poezii în alt gen. Așa în poezia „Sătea“ găsim motive de dragoste, de amor, și ceiace este interesant, că această poezie este scrisă ca formă sub influența poeziei populare. Redăm în întregime textul acestei poezii destul de drăgălașe, cu toate neajunsurile ei de limbă :

„Ce frunze verde viorică,
Unde pleci tu, bre Florică?...
Ce pleci tu 'n grabă la izvor?
— Sătea me eu se obor
De adorare și amor.

Ce frunze verde toporaș,
Badea cântă 'n flueraș,
Căci bând apă la izvor
A scăpat atunci de dor
De adorare și amor.

Ce frunză verde lăcrămioară,
Văzând badea o Mărioară
La poiana lui Bujor,
N'a putut scăpa ușor
De adorare și amor“.

Aceleași motive de dragoste vedem și în poezia „Pentru alta“.

„Ai iubit și tu în lume,
Dar de mult a fi deatunci,
Ș'acu scumpul a ei nume
În uitare îl arunci;
Pentru alta care-ți face
Farmecă de tulburat,
Pentru alta, care-ți place
Care mintea ți-o furat“.

Poeziile lui Matei Donici sau mai bine zis versificările lui, fac parte din categoria scrierilor poezilor basarabeni, despre care am vorbit mai sus. Au scris în același timp, în aceleași împrejurări, s'au

desvoltat în mediul basarabean, în atmosfera culturală din Basarabia. Dar ele au și o mare deosebire față de scrierile celorlalți poeți.

Gh. Păun, cum am văzut, om aproape fără carle, imitează poeziile lui V. Alexandri și cele populare, le imitează cu atâta primitivitate, cu atâta naivitate copilărească, încât se pare că este acel poet necunoscut al masselor, care trăiește cu interesele lor și crează pentru ele. Prin haina greoaie a poeziilor lui adeseaori străbate sentimentul cald al adevăratului poet, mai cu seamă acolo, unde el vorbește de bucuriile și deziluziile amorului.

A. Nacco un cunoscător destul de bun al literaturii rusești și al celei românești, are un gust literar mai fin, mai desvoltat, are și o putere imaginară mai mare.

Matei Donici păstrând ceva din primitivitatea lui Gh. Păun și având și cultura și puterea de imaginație a lui A. Nacco, are și sentimentul adânc de comunitate de neam, are și nota puternică de protest împotriva regimului și iubirea nemărginită față de țara lui, de poporul lui, în special față de pătura de jos. Limba lui „țărănească“, cum spune el, curată limbă moldovenească, nu se prea mlădie pentru a cuprinde într'o formă mai frumoasă gândul, imaginile poetului, dar pe alocurea își rupe ghiață și curge domol, ca apa Reutului, pe care-l cântă.

Și acest poet, ca și A. Nacco și Gh. Păun, n'a pătruns în masele largi ale poporului, a rămas singur, izolat, poate neînțeles, poate suferind din cauza mizeriei culturale, în care trăia poporul, pe care el îl iubea atât de mult. Dar poeziile lui Matei Donici ca și ale poezilor precedenți vor rămâne ca o faptă frumoasă, ca un moment istoric în viața culturală a Românilor basarabeni.

6.

Am văzut, că pe la anul 1870 în Basarabia au fost câteva încercări modeste de poezie românească, care la prima vedere par izolate, fără nici o legătură cu viața de atunci, dar care oglindesc situația Românilor basarabeni¹⁾, mentalitatea lor, care se sbătea între cele două culturi, cea națională veche, înăbușită, și cea străină, care încă nu reușise să copleșească sufletele intelectualilor basarabeni. Dela această dată nu cunoaștem nici un poet, până în timpurile revoluției dela 1905. Dar aceasta nu ar însemna că interesul față de literatura românească lipsea cu desevărire, că n'au fost poate noi încercări de literatură locală. Că unele cercuri basarabene se interesau de literatura română, dovedește și faptul că pe la anul 1900 apar câteva nuvele românești, din Vlahuță și alți scriitori, în limba rusă în revista „Bessarabet”, traduceri datorite d-lui Paul Gore. Suntem informați, că fiul lui Costachi Stamați, octogenarul Nicolae Stamați, care și astăzi locuiește în Bălți, are un număr însemnat de poezii, pe care nu le-a publicat și despre care noi știeam încă pe vremurile țarismului.

Revoluția „școlarilor”, cum a fost botezată revoluția rusească din anul 1905, nu s'a manifestat aproape prin nimic în Basarabia, dar a trezit un

1) Ca o dovadă că până pe la anul 1870 între basarabeni se manifestă un interes viu față de literatura română poate servi și un carnet cu poezii românești, care se găsește la D-l Pant. Halippa. Carnetul are următorul titlu:

„DORUL

Suvenire, anul 1867 D-rei Gavriiței. A lui D. E. Bogos. Carnetul (338 pag.) conține un număr de 175 poezii, scrise cu litere latine, copii din poezii români V. Alexandri, Bolintineanu, Gh. Șon, M. Zamfirescu, I. Cănoğlu, Gr. Alexandrescu, C. Negruți, etc. Este interesant, că cele mai multe din aceste poezii au un caracter patriotic.

oarecare interes față de limba românească, a format un curent naționalist între tineretul școlar de origine românească, curent, care nu s'a stâns până în momentul unirii. După această revoluție apar unul după altul câteva ziare, o revistă bisericească, încep să apare și cărți didactice. Această mișcare a scos la iveală și câțiva poeți. Nu ne vom opri asupra poeziilor d-lui P. Halippa, a căror valoare literară este recunoscută, nu este locul să vorbim aici și despre poeziile d-lui I. Buzdugan — talentul ambilor poeți este în creștere — ne vom ocupa în linii generale de activitatea literară a doi poeți basarabeni dispăruți. Unul din acești poeți este Tudose Roman.

Acei care au participat la mișcarea națională din anul 1917 își reamintesc figura tragică a poetului — țăran, orb, dus de mână de un copil al lui, figură, care se putea vedea la toate întrunirile cu caracter național și în special la redacția „Cuvântului moldovenesc”. O boală nemiloasă i-a răpit vederea, dar n'a stâns în sufletul lui dragostea de neam și de poezie: el își dicta poeziile sale colaboratorilor dela „Cuvânt moldovenesc”. Din autobiografia lui, care a rămas nepublicată¹⁾, aflăm că Tudose Roman s'a născut la 5 Ianuarie 1887, „în satul Chipercenii de sus din ținutul Orheiului; părinții mei, „povestește el mai departe”, mazăli, plugari sărmani, văzând cât e de greu să trăiești fără ca să știi carte, când eram de șapte ani, m'au dat la școala din sat, unde în curgere de opt ani de zile am învățat cu greu două clase¹⁾ în limba rusească”. După ce a terminat școala a rămas pe lângă părinți ajutându-i la mica lor gospodărie, iar în anul 1905,

1) Această autobiografie, scrisă la anul 1917, se află în posesiunea noastră.

1) Școlile așa zise cu două clase aveau de fapt șase clase.

citind cel dintâi număr al gazetei moldovenești „Basarabia” nu-mi credeam ochilor, că citesc în limba mea”, și tânărul Tudose Roman își părăsește casa părintească și vine la redacția „Basarabiei”, unde a stat mai mult timp și unde a aflat „de unde se trage neamul nostru” și unde s'a „deprins a citi românește”. Aici și-a tipărit și cele dintâi poezii ale sale. A fost pe urmă invitat la redacția „Cuvântului moldovenesc”, unde și-a tipărit cele mai multe din poeziile sale. În anul 1915 devine orb din cauza tifosului exantematic, iar în toamna anului 1921 moare la Chipercenii lui, între țărani, a căror viață a cântat-o în poeziile sale.

O bună parte din poeziile lui Tudose Roman au fost adunate într'un volumaș mic (în total 30 de poezii), care a apărut în anul 1919 cu litere chirilice în editura „Societății de gospodărie modernă și cultură națională Propășirea”. Cărlicica poartă titlul „Cântecul plugarului”,¹⁾ care corespunde admirabil conținutului acestui volumaș și care caracterizează foarte bine talentul nefericitului poet.

Țăran aproape fără nici o cultură, Tudose Roman își petrece viața între țărani, împarte cu ei munca și nevoile vieții, suferă de aceleași mizerii, și în poeziile lui se răsfrânge această viață țărănească, aceste dureri nemângâiate. În poezia „Soarta plugarului”, poetul zăgrăvește această viață în următoarele cuvinte:

„Vai de omul cel din țară,
Care câmpurile ară,
Dela zori de dimineață
Cu sudorile pe față.
El lucrează în greu mare,
Dar folos tot nu mai are,

1) Тудос Роман, Кънтекъла плугарулуй 1919 Кишиневу

Căci averi altora strânge
 Pân și oasele își frânge.
 Drepturile-i sunt călcate,
 Silnicite, dărâmate,
 Cârmuirea cea de sus
 Traiul i-a făcut nespus.
 Toți străinii de prin lume
 Fără patrie și nume,
 Negustori fără rușine—
 Când numai le vine bine
 Pe țăran il tot înșală
 La cântari, la socoteală,
 Și pe zi ce trece urcă
 Dătoria și-l încurcă.
 Ei trăesc la noi în sate,
 Ca tăunii pe-alui spate,
 Stau și storc a lui putere,
 Grămădindu-și lor avere.
 De-l și văd că bietul moare
 De el nimeni milă n'are,
 Și îl lasă ca să piară
 În al sărăciei ghiare".

În altă poezie („Cântecul plugarului”) T. Roman, crede că țăranul „uitat de Dumnezeu” va scăpa „din chinurile grele” numai prin carte.

„Ea ți-va da ție puțința
 Unui trai mai priitor
 Și te-a face domn pe țară
 Și stăpân pe viitor”.

Un strigăt disperat în același sens vedem în altă poezie, scrisă în vremea țarismului:

„Dați lumină, dați lumină,
 Voi cărmași pe-acest popor,
 Că zăcem în întuneric
 Toți în somn omorător !

Fost-am noi dați la peire
 Și uitați de Dumnezeu,
 Nu știm carte, n'avem parte
 Și trăim amar și greu...
 Dați știință adevărată,
 Nu povești cu logofăți
 Și acelea 'n limbi străine
 A nevoie să le 'nveți.
 Dați în școală limba noastră,
 Limba dulce din popor
 Limba cea moldovenească
 Să 'nvățăm și noi ușor".

Revoluția dela anul 1917 a găsit în T. Roman un cântăreț al năzuinților Românilor dintre Prut și Nistru, al suferințelor trecutului lor, un poet, care-i îndeamnă la luptă pe țărani pentru dreptate („Spre dreptate”):

„Voi țărani, copii ai țării,
 Milioane de bărbați,
 Din Hotin la malul mării
 Glasul vostru ridicăți.
 Cereți drepturile sfinte,
 Ce de-un veac vi s'au răpit,
 Ca de-acuma înainte
 Să trăim mai fericiți.
 Astăzi lumea să răzbună
 Pe țarismul vechi și rău
 Și la viață dreaptă, bună
 Pleacă toți cu Dumnezeu.
 Deci și voi, frați dela țară,
 Pentru drepturi vă luptați,
 După viața cea amară
 Fericire să aflați.
 Și pământ, și libertate
 Voi, Români, veți căpăta

*Dacă toți pentru dreptate
In unire veți lupta !"*

In poezia „Sub a țarului domnie“ T. Roman descrie situația în care se găseau Românii basarabeni sub regimul rusesc:

*„Sub a țarului domnie
Am trăit ca vai de noi,
In nespusă sărăcie ,
Asupriți, flămânzi și goi!
C' au domnit la noi în țară
Venetici, călăi, tirani,
Și 'n robie sub povară
Ne-au ținut atâtea ani.
Doamne sfinte, 'n țara mamă
Parcă-am fost niște străini,
Am trăit de bună seamă,
Ca o floare printre spini.
Chiar și mila 'mpărătească
Numai rele ni-a voit,
Căci și limba strămoșească
Să vorbim ni s'a oprit.
Am trăit la noi în țară
Fară drepturi și cuvânt,
Indurând numai ocară
Pe al strămoșilor pământ“.*

Când a intrat oastea românească în Basarabia și a sosit momentul unirii, T. Roman să adresează ostașilor cu următoarele cuvinte („Către ostași“) :

*„Frați ostași, cu arma 'n mână
Apărați țara română,
De dușmanii din afară
Și de cei ce sânt în țară,
Cari vor să mai domnească
Pe moșia strămoșească,*

*Și pe noi în grea robie
 Au de gând să ne mai ție.
 Sămănând la noi în țară
 Ură, vrajbă, foc și pară,
 Căci n'au dânșii bucurie
 Neamul nostru se reînvie..."*

Dar țăranul poet, care în mai multe poezii („Moldova“, „Craiuł dac“, „Țării mele“ etc.) cântă durerea și dorințele poporului român din Basarabia, iubește ca toți țăranii natura, în mijlocul cărei trăește, și în poeziile lui se vede această iubire nemijlocită, naivă („In luna lui Mai“, „Chemarea primăverei“, „Iarna“). În mijlocul naturii țăranul uită de necazurile vieții, natura este izvorul energiei lui, aici el găsește liniștea sufletească. Iată cum exprimă Tudose Roman această legătură între el și natură:

*„Drag mi-a fost în câmpul verde
 Liniștit să viețuesc,
 Departat de-amarul vieții
 Și de răul omenesc.
 Acolo 'n singurătate
 Cucul să-l aud cântând
 Și pe biata ciocârlie
 Sus în aer ciripind.
 Aer dulce cu mirezme
 De pe câmpul înflorit
 Mi-a fost drag să mă dezmiere,
 Când mă aflu obosit.
 Și pe șes în umbra sălcii
 Pe covorul de chirău
 Mi-a fost drag murmurul apii
 Să-mi îngâne gândul meu“.*

În poeziile lui Tudose Roman se găsesc și note religioase: credința în Dumnezeu este o altă

notă caracteristică mentalității poporului de jos. Și această credință se vede în poezia „Venirea lui Iisus Hristos” și „In noaptea învierii”. De un adânc lirizm este pătrunsă poezia „Gânduri negre”, în care se oglindește starea sufletească a poetului orb. Cităm această poezie în întregime :

„Bate vântul ne'ncetat
 Tot mai iute și 'ndesat,
 Nouri suri plutesc pe cer,
 Soare n'am văzut de ieri.
 Inima-mi s'a tulburat
 Și se sbate 'mpedecat ;
 Cine-mi știe jalea mea,
 Și de unde vine ea ?
 Gânduri negre vin mereu
 Și să 'ndeasă 'n capul meu,
 Vin ca vântul și se duc,
 Eu de ele mă usuc”.

Intre poeziile lui Tudose Roman găsim și poezii de dragoste („Aduceri aminte”, „Dorul”, „Cântec” etc.).

Dar ele nu sunt caracteristice pentru talentul lui T. Roman, deși și în ele găsim note de sentiment poate uneori naiv, dar adânc. În poezia „Cântec de leagăn”, poezie scrisă sub influența poeziei românești din partea dreaptă a Prutului, T. Roman zugrăvește dragostea mamei pentru copil :

„Dormi, copile, 'n legănaș,
 Dragul mamei copilaș,
 Dormi în somnul tău duios
 Dragul mamei, făt frumos.
 Luna, stelele lucesc
 Oamenii se odihnesc,
 Numai eu de dragul tău
 Legănându-te mereu,

*Stau cu tine de veghez
 Și din ochi des lăcremezi.
 Dormi, cu Domnul eu te las
 Dormi, și fă-te un viteaz.
 Fii un Grue — grozovan
 Să ai suflet de Roman,
 Groaznic pentru cei haini,
 Luptător cu cei străini.
 Viața ta, al mamei pui
 Pentru țară tu s'o pui“.*

Tudose Roman, acest Colțov al Basarabiei, a cântat viața țăranului, nevoile lui; în poezia lui se oglindește și epoca renașterii poporului românesc din Basarabia, revoluția națională din anul 1917. Așa, cum au fost scrise aceste poezii, în limba poporului, fără multă artă și fără influențe din afară, vor rămânea ca mărturii adevărate ale sentimentelor și gândirii țăranului basarabean în timpul revoluției și înainte de ea.

Mai puțin interesante sunt poeziile lui Ion Bour-Cazâu, țăran din. com. Gâncești jud. Chișinău, mort în războiul de la 1914-1918, care a lăsat un carnet cu o mulțime de poezii populare, probabil, compuse de el, sub titlul destul de nostim: „*Voinicească viață a lui Ion Bour Cazâu*“¹⁾.

Iată un fragment dintr'o poezie a lui:

*„Când iaram flacău odată
 Am iubit și eu odată,
 Am iubit așa de strașnic,
 Că-mi era dragă vrăjmașnic“...*

Sau poezia „*Cântec hoțesc a lui Ion Bour-Cazâu*“:

*„Foaie verde de sulfină,
 Când eram de un an de zile*

1) Carnetul lui I. Bour-Cazâu se păstrează la D-l P. Malippa.

*Luam caii din grădină
 Și căruța cea mai bună.
 Când eram de-un an-de doi,
 Scoteam din poiată boii.
 Când am prins a strica porți,
 Mă știam cu hoții toți.
 Când eram de doi-de trei,
 Toți umblam cu buzdugan,
 Când eram de ani mai mare
 M'am învățat a 'mbla călare" etc.*

Sunt niște poezii populare, pline de naivități, greoaie, care oglindesc „voinicească viață a lui Ion Bour Cazâu“, iubirea lui, idealizarea puterii brute. Se zice că el însăși era de o putere colosală și în naivitatea lui povestea, că el este cel mai voinic în Hâncești. Cărnul este scris pe la anul 1907.

7.

Războiul mondial ne-a răpit pe unul din cei mai de valoare poeți basarabeni, pe Alecu Maleevici, al cărui talent abia trezit la viață era merit să treacă peste cadrele regionalismului îngust și să devie un factor puternic al culturii românești în genere. Născut la 16 Martie 1888 într'o familie preoțească cu tradiții românești în satul Zaim din jud. Tighina, A. Maleevici de mic copil capătă un interes viu față de limba românească. Tatăl lui, preotul Mihail, un preot cum se mai întâlnea câte unul prin satele uitate ale Basarabiei, era abonat la revista „Albina“, din care fiul lui capătă primele cunoștințe de limba românească și, poate, primul imbold pentru poezie. După școala primară urmează școala spirituală din Chișinău, iar după absolvirea acestei școli, la anul 1909 trece la seminarul teologic din același oraș. După absolvirea se-

minarului, în anul 1910 intră în Academia teologică din Chiev. În anul 1914, își ia licența în teologie, este profesor la seminarul din Chișinău, devenind și preot. A murit în floarea vrăstei la 15 August 1917, îmbolnavindu-se de tifos abdominal pe frontul românesc, unde plecase în calitate de preot militar.

Nici unul din scriitorii basarabeni înainte de unire nu cunoaștea atât de bine limba poporană, și „limba vechilor cazanii”. Limba copilăriei lui și o îmbogățește prin cititul cărților bisericești, iar mai târziu și-o perfecționează la redacția ziarului, „*Basarabia*”, a „*Vieții Basarabiei*”, a „*Luminătorului*” și a „*Cuvântului moldovenesc*”. La Chiev ia parte activă la mișcarea cercului național al studenților moldoveni „*Deșteptarea*”, iar în timpul revoluției, la 1917, vine de pe frontul românesc pentru câteva zile la Chișinău, unde participă la congresul corpului didactic și unde își citește minunată sa poezie „*Limba noastră*”.

Majoritatea poeziilor lui A. Mateevici sunt traduceri din rusește. Dar A. Mateevici știe să aleagă din scriitorii ruși ceea ce se potrivea cu firea lui, cu concepția lui idealistă, religioasă. În ultimii ani înainte de revoluție în literatura rusă și în concepția intelectualității rusești se manifestă un curent mistico-religios, care de altfel este caracteristic culturii rusești în genere. Și A. Mateevici, care își face studiile în școlile cu caracter religios rusești, pătruns de ideea unei regenerări sufletești a omenirii, și totodată un naționalist convins, prin traducerile sale caută să ridice sufletul poporului din care făcea parte. Dar pe el nu-l pasionează curentul bolnăvicios al religiunii mistico-anarhice a scriitorilor moderni Rozanov și Merejcovski, pe el îl interesează poezia idealistă din trecut a lui Alexie Tolstoi

și scrierile poetului tinerețului decepționist rus, a lui Nadson. Acest din urmă cel mai strălucit reprezentant al decepționismului frumos din literatura rusă, care prin farmecul poeziilor sale, prin pesimismul său atrăgător, a răpit atâtea vieți fragede, a înebunil atâtea capete sucite, îl influențează pe A. Mateevici. Dar A. Mateevici alege din poeziile lui Nadson ceia ce se potrivește cu ideile lui, cu concepția lui idealistă, religioasă, ceia ce este mai sănătos în poezia acestui poet. Și iată cum traduce în românește A. Mateevici una din cele mai frumoase poeme a lui Nadson „Creștina“:

„Măreața Romă doarme 'n pace,
 Umbrita de livezi tăcute,
 Și o liniște adâncă zace
 În rândul curților ei mute.
 O noapte blândă a primăverii
 Domnește 'n uliți somnoroase,
 Iar luna focul tremurării
 Il scaldă 'n ape scânteioase ;
 Și Tibru-dungă lucitoare,
 Curând în negrele lui maluri
 C-o murmurare gânditoare,
 Iși mână apele în valuri...
 Cu capu 'n piept, cu crucea 'n mână,
 Sub a 'nchisorii neagră pază,
 O blândă tânără creștină,
 Pe pietre aspre dormitează.
 Zădarnic pus-au stăruințe
 Chinuitorii ei cei răi:
 Făgădueli și suferințe
 N'au sfărâmat credința ei...
 Neomenoasa judecată
 A osândit'o eri la moarte,
 Dar mâne 'n ceruri ridicată

*Primi-va scrisul altei soarte...
 Și iată c'o dorință sfântă
 Pe sine 'n jertvă a s'aduce,
 Ia-și merge calea de osândă,
 Iși merge drumul cel de cruce.
 Prin vis a patriei câmpie
 O vede de stejari umbrită
 Și râul — lunca albăstrie —
 Și casa dragă și iubită..."*

Și așa traduce A. Maleevici această frumoasă poemă până la sfârșit, păstrând ritmul originalului, ținându-se aproape de textul rusesc, fără neologisme, introducând uneori cuvinte, ca „tremurarii“, „murmurare“, care nu se aud în limba română, dar care amintesc cuvintele vechi ale cărților bisericești.

Și din A. Tolstoi A. Mateevici alege aceleași motive religioase, cu caracter idealist, alege aceleași poezii, în care se zugrăvesc caractere tari, gata pentru sacrificii, care sunt gata să-și jertvească chiar viața pentru idealul său. Acest ideal este idealul creștinesc.

Poema lui A. Tolstoi „Păcatoasa“, în care se descrie desfrâul societății de pe vremea lui Hristos, și puterea cuvântului acestuia din urmă, întrupează acest ideal creștinesc. Iată cum traduce în românește A. Maleevici această poemă :

*„Norodul fierbe... glasuri, tunet,
 Cântări și din chimvaluri sunet,
 Verdeață primprejuri și flori,
 Iar printre stâlpi, pe la ușori,
 Perdele-n țesături frumoase,
 Cusute din mătăsuri groase,
 Curți, minunat împodobite...
 Cristaluri, vase aurite,
 Ce ca un soare strălucesc.*

Pe afară — mare grămădire
 De cai, trăsuri — la hodinire ;
 La masă oaspeți năvălesc,
 Și vorba lor se varsă slobod
 Prin sgomot, cântece și tropot...“.

La masă se vorbește despre loate, și se pomenește despre Hristos.

„Acele vorbe le ascultă
 O tânără 'n păcat căzută,
 Purtarea necuviincioasă,
 Ciudata ei îmbrăcămintă
 Despre viața păcătoasă
 Spun tuturor fără cuvinte.
 Ea, în adâncul desfrânării
 Pe toți îi trage, ca într'o apă ;
 De cursele destrăbălării
 Nici tânăr, nici bătrân nu scapă.
 Nu-i știe inima muștrare,
 Precum nu știe nici rușine,
 Și frumusețea de vânzare
 O ia pe aur ori și cine...“

În trufia ei care nu știe limită, ea declară că nu se teme de nimeni, chiar de Învățătorul. Vine în mijlocul comesenilor ei Ioan Botezătorul, pe care-l întâmpină cu „vorbe obraznice“. Dar iată că se arată figura blândă, iertătoare a lui Hristos.

„Privirea blândă i-a ajuns
 Adâncurile depărtate,
 Și negrele a ei păcate
 El, ca în zori le-a luminat...
 Ea stă la îndoială încă,
 Dar pocăința cea aprinsă
 Incepe inima să-i strângă ;
 Și 'n mijlocul tăcerii iată

*Paharul tânăra deodată
Pe pietre jos din mână-l scapă,
Pân în adâncuri sguduită,
Și cade-a veseliei roabă
Tremurătoare, îngălbenită,
C'un plâns amar și tânguios
Jos înaintea lui Hristos".*

De aceleași idealuri creștinești este pătrunsă poema lui Tolstoi „Ioan Damaschin“, pe care o traduce A. Mateevici. Iată un fragment din această traducere :

*„La slujba țării așezat
Și proslăvit e Damaschin ;
Din toți slujbașii 'n halifat
El, cel mai mare e creștin ;
Și cârmuirea din oraș
El cu haliful o 'mpărțește,
Și-al stăpânirii lui părtaș,
În toate cele 'l sfătuește...
Grădinile-i nemărginite
Imbracă curtea în verdeață,
Și vecinic verzi și înflorite
Slobod mirosuri de dulceață ;
Lucesc într'a luminei raze
Satirii mulți de pe păreți,
Ș'n valuri roșe-sângeroase
Rubinii stâlpilor măreți
De-a soarelui fierbinte-arsură
Găsesc hodină ș'alinare
Sub a mătăsei țesătură,
În umbra ei răcoritoare“ ...*

După A. Mateevici au rămas și câteva poezii originale, dar și ele sunt pătrunse de aceleași motive religioase. Iată una din ele („Un sfat“):

„Să fugi de faptă rea, creștine,
 Ascult' al Domnului cuvânt
 Și făptuește numai bine
 Din leagăn până la mormânt.
 Atunci cu zimbet fericit
 Vei trece prin această viața
 Și chiar și moartea liniștit,
 Putea-vei s-o privești în față.
 Atunci plug, săceră și sapă
 Vor fi ușoare 'n mâna ta,
 Și lângă un ulcior cu apă
 Tu veșnic vesel vei cânta.

Iar când muri-vei, cu mult dor
 Străini și neamuri te-or jăli,
 Și flori din lacrimile lor
 Pe-al tău mormânt vor răsări“.

Aceleași idealuri creștinești, liniștiloare, înălțătoare, pătrund și poezia „Cântecul clopotului“.

De un interes deosebit este poezia lui A. Mateevici „Eu cânt“, în care autorul își manifestă iubirea sa față de țaranul român, părerile sale sociale. Reproducem un fragment din această poezie frumoasă:

„Eu cânt pe-acei, ce 'n jug și chin
 Pe-a lor spinare țara țin,
 Cari 'n robie și necaz
 Voinici, puternici au rămas!
 Vânjoși, înalți, ca fierul tari,
 De soare arși, bătuți de vânt,
 Brăzdează harnicii plugari
 Al țarei lor mânos pământ.
 Din plug pe toți ei îi hrănesc,
 Vărsînd pârăie de sudori, —
 Dar tot puterile le cresc:
 Pe-acești puternici muncitori
 Eu cu mândrie-i cânt !...

*Eu cânt pe-acei, ce pân acum,
Fără cărare, fără drum,
In noapte rătăciți au stat,
Nădejdea însă n-au lăsat“.*

Poetul termină cu următoarele cuvinte profesionale :

*„Și glasul vieții ascultând,
Venirea zorilor eu cânt“.*

Să nu se uile, că aceeași poezie a fost scrisă la anul 1914.

În poezia „Mama“ A. Mateevici descrie durerea mamei, care și-a pierdut fiul în război, dar care își găsește mângâiere în faptul, că fiul ei a murit vitejește. Poetul termină această poezie cu următoarele strofe :

*„Și 'n bătălia cea aprinsă
Sărit-ai plin de vitejie,
La moarte, ca la stea nestânsă,
Ai năzuit cu bucurie.
Acum la vatra ta străbună
Incet eu numele-ți șoptesc,
Din lacrimi-ți împletesc cunună,
Dar moartea ți-o blagoslovesc“.*

În poeziile lui A. Mateevici se găsesc și alte motive: așa este frumoasa poezie „In zarea anilor“, în care amintirile trecutului sunt amestecate cu dorințele nelămurite ale tânărului poet (poezia este scrisă la anul 1907, v. „Viața Basarabiei“, 1907, No. 4).

*„In zarea anilor trecuți
Eu văd în flacări asfințituri,
Eu văd albastre amurgituri
In zarea anilor trecuți.*

*E primavara, sunt în floare
 Salcâmii, stau pe gânduri dus,
 Și-o căldură 'mbătătoare
 Și-o mirozn' amețitoare
 Mă duce lin departe 'n zare,
 In zarea anilor apuși.
 Și atunci salcâmii gânditori
 Stau înfloriți în zori de foc;
 In umbra crengilor cu flori
 Visam cu visuri de noroc.
 Dar anii ceia sunt pierduți
 In zarea anilor trecuți"...*

Cea mai frumoasă poezie a lui A. Mateevici este poezia „*Limba noastră*”, cântecul de lebedă al talentatului poet, scrisă de el cu câteva săptămâni înainte de moarte. Această admirabilă poezie, plină de avânt patriotic, de iubire față de neam, a fost scrisă în momentele, când se rupsese lanțurile robiei noastre, când se întrezărea o eră nouă în viața Românilor basarabeni. Ea va rămânea pentru totdeauna în literatura română, ca o podoabă neprețuită și totodată ca un indiciu pentru poezii noștri, că izvorul frumuseței adevărate a poeziei se poate găsi în limba poporană, naivă, dar plină de bogății neînchipuite. Cităm o parte din această minunată poezie :

*„Limba noastră-i o comoară
 În adâncuri înfundată,
 Un șireag de piatră rară
 Pe moșie răvărsată.
 Limba noastră-i foc ce arde
 Intr'un neam, ce fără veste
 S'a trezit din somn de moarte,
 Ca viteazul din poveste.*

Limba noastră-i numai cântec,
 Doina dorurilor noastre,
 Roiu de fulgere ce spintec'
 Nouri negri, zări albastre.
 Limba noastră-i graiul pâinii,
 Când de vânt se mișcă vara.,,
 In rostirea ei bătrânii
 Cu sudori sfințit-au țara.
 Limba noastră-s vechi izvoade,
 Povestiri din alte vremuri;
 Și cetindu-le 'nșirate,
 Te 'nfiori și te cutremuri.
 Limba noastră îi aleasă,
 Să ridice slava 'n ceruri,
 Să ne spue 'n hram și-acasă,
 Veșnicile adevăruri.
 Limba noastră-i limbă sfântă,
 Limba vechilor cazanii,
 Care-o plâng și care-o cântă
 Pe la vatra lor țărani"...

În același an al revoluției rusești la 10 Iulie,
 la Mărășești, unde prin sânge s'a afirmat încă o-
 dată puterea de viață a poporului român, dreptul
 de a avea o altă soartă, A. Mateevici se gândește
 la soarta Basarabiei, în care se frământa ideea
 unirii și scrie poezia „Basarabenilor“.

„Să știți: de nu veți ridica
 Din sânul vostru un Proroc,
 In voi viața va seca;
 Zădarnic soarta veți ruga,
 Căci scoși veți fi atunci din joc,
 Si-ți rămânea făr'de noroc.
 Din chiag de lacrimi, de dureri,
 Din trăsnet de mânie sfântă
 Și din nădejdi și sbuciumări

*Din năzuinți și frământări
 El trebui facla să-și aprindă.
 Și'n suflet neamul să-și cuprindă.
 Și 'n țara noastră va purcede
 Pe drum de spini și chinuire
 Cu gloata celor ce l'or crede
 Și duh aprins de înnoire
 Va duce 'n propovăduire" ... etc.*

În carnetul inedit a lui A. Mateevici mai sunt câteva poezii originale. Așa este poezia „Frunza nucului“, „Zina“, „Cântec de leagăn“, „Unora“, „Deasupra târgului Bârlad“ și altele. În această din urmă poezie, scrisă la 15 Iulie 1917 poetul este indignat de faptul că Nemții au aruncat un „snop de pâine“ cu o scrisoare, în care se spunea că în Muntenia Nemții au cules o recoltă bună și nu se tem de foame. Poetul face apel la dreptatea Celui de sus în următoarele cuvinte:

*„O, Doamne, unde-i ispășirea,
 O, Doamne, unde-i mântuirea,
 Străinii ne-au mâncat sudoarea,
 Iar noi ne chinuim flămânzi.
 Pământul, ce-ne-a fost ca floare
 Din colț în colț Tu îl aprinzi;
 Afurisirea cadă, Sfinte,
 Judecătorule părinte,
 Pe cei ce țara ne-au vândut
 Și robi năvală ne-au făcut;
 Dar milă fie-Ți de creștin,
 Ce spicul din sudori îl crește
 De-un biet nevinovat Român,
 Ce-și spune-amarul românește“.*

În poezia „Unora“, A. Mateevici consecvent părerilor sale exprimate și într'un articol, se ridică împotriva neologismelor în limba română, împotriva

tendenței de latinizare, sau mai bine zis, împotriva curentului pentru introducerea limbii literare din vechiul regat, care preocupă pe vremuri cercurile intelectuale basarabene :

. . . „Voi voiți a noastră limbă
S'o înnoiți surpându-i temeiturile vechi,
Și noua latinie, macar ca-r fi cam strâmbă
Vă pare totuși cântec“...

A. Mateevici a lăsat și alte scrieri în românește, a lăsat câteva cercelări cu caracter cultural, referitoare la Basarabia, dar numele lui nu va fi legat de aceste lucrări. Numele lui v'a fi rămas în literatura română, chiar dacă ar fi scris numai poezia „*Limba noastră*“.

VIII.

Publicațiile periodice românești.

„Buletinul eparhiei Chișinăului“ din anii 1867—1871.
„Basarabia“. „Viața Basarabiei“. „Moldovanul“.
„Basarabia reînviată.“ „Luminătorul.“ „Făclia țării.“
„Glasul Basarabiei.“ „Cuvânt Moldovenesc.“ Ca-
lendar moldovenești. „Școala moldovenească“.

În Basarabia de sub regimul rusesc au fost și oarecare încercări de publicistică, au fost încercări de a scoate reviste și ziare în limba românească. Nu ne vom ocupa aici de articolele și studiile, care priveau cultura românească, scrise în ziarele și revistele rusești. Numărul acestor articole și studii este foarte mare; n'a fost aproape revistă mai mult sau mai puțin serioasă, care într'un fel sau altul să nu fi atins chestiunea românilor din Basarabia. Și cu toate acestea opinia publică rusească era rău informată asupra Românilor. Pentru scopul nostru ar fi interesante lucrările tipărite în rusește a acelor Români basarabeni, care nutreau sentimente naționale, care apărau chestiunea națională, care propagau ideia culturii românești în Rusia. Dar aceasta ar

cere o cercelare specială. În capitolul de față ne mărginim numai la ceea ce a fost tipărit în limba românească.

Autoritățile bisericești din Basarabia la anul 1867 au intervenit către Sinodul rusesc cu rugămintea de a aproba scoaterea unui buletin eparhial ¹⁾, așa cum era obicinuit în celelalte eparhii din Rusia. Cum însă nu toți clericii cunoșteau limba rusă, s'a cerut ca o jumătate a acestei reviste să fie tipărită în „moldovenește”, ceea ce s'a îngăduit de către Sinod. Primul număr apare la 1 Iulie 1867 sub redacția arhimandritului Varlaam, rectorul seminarului, rus de origină, și a profesorului seminarului Mihail Scvorțov de aceeași origină. Revista apărea „de două ori în lună la 1 și la a 15 zile. Prețul tipăririi pe un an cu trimetere și aducere acasă 6 ruble argint”. Revista conținea partea oficială și neoficială. Prima parte se tipărea în două limbi paralele și avea două rubrici: „Punerile la cale a preasfântului Sinod”, și „Punerile la cale a stăpânirii de eparhie”. În a doua parte se găsesc articole aparte în rusește și în românește, fără ca să fie traduse. Toate articolele românești, ca și cele rusești, aveau un caracter religios. Așa în mai multe numere se tipăresc articolele: „Iisus Hristos, a lui vreme, viață și lucru”, „Adunarea alcătuirilor în scurt, care duhovnicește cuprind dogmele”, „Tâlcuirea evangheliei lui Matveiu”, „Sfântul Ioann Zlataust ca un propovădnic”, „Sfântul Sofronii, patriarhul Ierusalimului”, „Descrierea cea cu bisericească procesiune cu sfânta de minuni făcătoare icoană a Maicii lui Dumnezeu toamna dela mănăstire până la orașul Chișinău” etc. Ici colea găsim și câte o predică. Limba în care era scrisă

1) Кишиневскія епархіальныя вѣдомости.

revista este o limbă moldovenească, fără neologizme, pe alocurea cam si icată. Iată, de exemplu, cum scrieau basarabeni la anul 1868 (No. 3, 1 Aprilie, p. 89 art. „Sfântul Sofronie Patriarhul Ierusalimului“): „Nu mai puțin de cât Palestina înflorea cu mănăstirile Eghiptul. Întru ele se afla mănăstiri slăvite cu numi de mari nevoitori—Antonii, Macării, Pahonii, — întru cari nu înceta de a se păstra chipul cel vechiu a vieții călugărești. Ioann Mosh încă pân la întâlnirea cu Sofronii au fost în țara aceasta, fiind trimis de mai marele lavrii a lui Feodosii după pricinele mănăstirii. Nu este indoială, că el în voroavele cu Sofronii, nu slobozea din vedere de a spune prietenului său înștiințare de darea aceasta și cu aceea au întărit întru el nebiruita dorință a căuta înțelepciunea părinților din Eghipt“...

Toate articolele sunt traduse din rusește, ceea ce se simte și în rândurile citate.

La anul 1871 partea românească a revistei „Buletinul eparhiei Chișinăului“ a fost suprimată.

Abia după revoluția dela 1905 se fac noi încercări pentru a scoate reviste și ziare românești. Era lucru natural: revoluția după războiul ruso-japonez între alte probleme ale statului rus a pus și problema drepturilor naționalităților din Rusia. Polonezii, Ucrainenii, Finlandezii, în genere aproape toate popoarele subjugate au început o luptă îndârjită pentru redobândirea drepturilor naționale, pentru cultură și pentru limba națională. Și Românii basarabeni, o mână de intelectuali din Chișinău, și-au pus în gând să scoată un ziar.

Aceasta s'a făcut cu concursul basarabenilor, care se găseau în vechiul regat: profesorul universității din Iași C. Stere a venit la Chișinău, unde a pus la cale, cu cei câțiva basarabeni scoaterea

primului ziar românesc în provincia dintre Prut și Nistru. La 24 Maiu, Mercuri, la anul 1906 apare primul număr al „gazetei național-democratice „Basarabia”, tipărită la început cu litere rusești.

În articolul de fond al ziarului, autorul necunoscut, punând un motto: *Dacă nu eu pentru sine, apoi cine pentru tine*” scrie:

„Zice un proverb popular. Cu adevăr putem zice, că acestea cuvinte sânt întocmai pentru noi basarabenii.

Până astăzi basarabenii au fost lipsiți, ca și ceilalți cetățeni a Rusiei, nu numai de un drept a sta la cârmuirea țării, a petrece niște dorite legi pentru binele poporului, dar au fost opriți și de o învățătură și de o știință de limba lor strămoșească.

Stăpânirea țării, punându-i pedică la tot pasul basarabeianului, întru un timp nu prea îndelungat a adus Basarabia la o cale, prin care țăranul nu putea aduce nici fărâmurile de sub masa boerilor.

Nu pute face asta întunecatul nici atât, cât făcea măcar fratele lui—țăranul rus“...

„Neînțelegând limba, sârmanul basarabeian au fost lipsit de lumina învățaturii, au fost lipsit de cel mai întâi drept omenesc a înainta cu mintea pentru binele său. Prin milostivele rospuneri a stăpânirii nevoitului basarabeian i-o rămas numai să plece capul în pământ și se înjugi alcătuirea cu boul său. Dar iacă o 'nceput a răsări soarele.

O devenit vremea, că cârmuirea țării s'o poarte poporul singur prin aleșii săi. S'au întemeiat Gosudarstvenaia Duma“...

„Numai o gazetă pe limba moldovenească va deschide ochii moldovanului“ ... „Deșteaptăte, Române,

din somnul robiei. Ai în vedere, că de astăzi înainte, cum țe vei așterne, așa vei dormi”.

Caracterul național al ziarului e și mai bine pronunțat în al doilea articol semnat de Alecu Nour. Intre altele în acest articol cilim:

„De o sută de ani Basarabia noastră, țară de plugari Români, a intrat în sânul popoarelor Rusiei, dar pân' acuma basarabenii n'au luat nici o parte în mișcările lor naționale. Starea noastră e înapoiată. Poporul basarabean lipsit de lumină venite de pe piscurile înalte ale gândirii omenești, tot rămâne sărac cu duhul și tot nu știe, nici nu vede, că dreptul lui cel mai sfânt — național — rămâne sfărâmat de mânele străine.

Bunul cel mai înalt de gândire și de simțire românești — nici esă din întunicul, în care de veacuri este învălăită mintea și inima Moldovanului“... „Peste Prut, în Bucovina, în Ardeal și Macedonia neamul românesc are mulți vajnici luptători pentru interesele lui naționale. Numai noi, moldovenii din Basarabia, sântem cei rămași în urmă și nici n'avem frunțașii săi, n'avem fiii săi aleși, prin care poporul nostru va putea spune în Dumă un cuvânt în sfatul neamurilor“... „Noi știm, că poporul nostru e o mare putere, dar ea n'a ajuns încă la conștiință de sine și făr' începător de această conștiință poate fi năprasnică, ca oceanul nemărginit“.

Cu aceste cuvinte pline de entuziasm revoluționar, de încredere în viitor începeau linerii luptători ziarul românesc din Basarabia. Această notă națională pătrunde toate paginile ziarului, ea se strecoară în fiecare rând, în fiecare cuvânt. Ziarul printr'o serie de articole caută să trezească poporul basarabean la o viață nouă, la o viață națională, îi amintește de origina lui, de comunitatea lui et-

nică cu Românii din regat și din provinciile austro-ungare, propagă ideea școalei în limba maternă, luptă pentru introducerea limbii românești în instituuțiile din Basarabia, explică „folosul gazetei moldovenești“, îl combate pe „vânzătorul de neam“ P. Crușevan. În gazetă găsim bucăți din poezii români, din M. Eminescu, V. Alexandri, C. Negruși, M. Poni și alții, găsim informații din „Universul literar“ și alte ziare, descrierea expoziției din București etc. Apariția gazetei a fost salutăată de „Viața Românească“, ziarul „Liberalul“ și de mai multe persoane din Basarabia. În genere „Basarabia“, care apărea de două ori pe săptămână a fost un ziar foarte bine informat și cu o direcție națională bine determinată. În fruntea ziarului a fost răposatul avocat E. D. Gavrilă, iar ca colaboratori d-l P. Halippa (Pintilei Cubolțeanu), I. Pelivan, M. Vântu (T. Vârtej), bătrânul Vasile Oatu (Moșu Vasile), Alecu Nour, C. Porumbescu (Porumbac), Al. Mateevici, S. Cujbă, Gh. Stârcea (Georgescu), Th. Inculeț și alții.

Până la 1 Ianuarie 1907 a apărut 54 de numere ale ziarului „Basarabia“. Administrația rusească nu punea piedici apariției ziarului la centru, dar căuia prin toate mijloacele să împiedice răspândirea la sate. Încă prin Decembrie 1906 au început să se primească plângeri dela abonați că nu primesc ziarul, cu toate că trimisese costul abonamentului. Intervenția direcției ziarului la administrația locală n'a avut succes, așa că conducătorii ziarului au fost nevoiți să renunțe la scoaterea ziarului. La 11 Martie 1907 apare ultimul număr scris destul de îndrăzneț, cu poezia „Deșteaptă-te, Române“ și cu articole de protestare împotriva regimului. Despre rolul pe care l-a jucat „Basarabia“ în viața culturală a provinciei noastre am putea

spune cu cuvintele altui ziar românesc „Viața Basarabiei”, care peste un an dela apariția primului număr al „Basarabiei” scrie câteva rânduri calde (24 Mai, art. „Ziua de mare amintire”) la adresa confratelui său dispărut (No. 6:) ...„Vom spune numai, că ea a fost prima gazetă moldovenească, care s'a învrednicit să-și spue cuvântul său despre viața Moldovenilor din Rusia și despre nevoile și neajunsurile poporului moldovenesc din Basarabia în limba strămoșească, în limba noastră moldovenească. Tocmai toate acestea i-ar fi gazetei „Basarabia” ca o cunună de flori pe care ea a câștigat-o după lucrarea sa. Cât pe noi, ne interesează nu păreri și vederi „Basarabiei”, dar numai decât singurul fapt, că ea a trăit și a vorbit moldovenește. Astfel astăzi... de când noi Moldovenii avem cuvântul tipărit, să ne aducem aminte de gazeta „Basarabia” și de acei lucrători, iubitori de neamul lor moldovenesc, care mai întâi de toate s'au dat, cum au știut, slujirei norodului nostru din Basarabia! Și mai cu seamă să aducem mulțumiri acelu bun moldovean de baștină, care stătea în fruntea acelei porniri moldovenești din Basarabia—bătrânului nostru avocat E. G. Gavriliță, care cel dintâi s'a supus dorinței de a sluji Moldovenilor din Basarabi prin limba lor“...

După o lună și ceva după moartea năprasnică a „Basarabiei” apare ziarul citat mai sus „Viața Basarabiei”. În ziua Învierii la 22 Aprilie 1907 a văzut lumina primul număr. E caracteristic, că „Viața Basarabiei” a apărut „în două feluri”, cum se spune în anunț,— cu litere rusești, pentru acei, care știu să citească rusește, și „cu litere românești pentru marele public inteligent al Basarabiei și tuturor țărilor locuite de Români”. „Direcția ziarului este moderată, luptând cu răzvrătirea ca și

cu înapoierea". „Viața Basarabiei” anunță că, „se va purta potrivit cu împrejurările de față, cu deosebită băgare de seamă, și nu va urmări decât folosul neîndoelnic al scumpei noastre țări, slujind progresului marelui imperiu Rus și intereselor delicate ale culturii locale, lucrând în deosebi, prin cuvântul deosebit, pentru ridicarea de comun-economică și pentru propășirea intelectuală și morală a Moldovenilor din Basarabia.”

În capul ziarului, ca director stă fostul colaborator al „Basarabiei”, Alexie Nour.

Anul 1907 în istoria vieții sociale și politice din Rusia se caracterizează printr'o schimbare destul de bruscă a regimului dela libertățile anunțate de anul 1905 spre un reacționarism, care se întorna crescând în viața statului rus. Prin aceasta se explică direcția mai „moderată” a ziarului „Viața Basarabiei”. Altfel nici nu se putea. „Viața Basarabiei”, cum am văzut, apare „în două feluri”. De fapt sunt două ziare, unul poporan, altul pentru intelectuali. Chiar articolul de fond din primul număr se deosebește nu numai prin limbă, prin formă, ci și prin felul cum se exprimă ideia, deși fondul rămâne același. Ziarul „românesc” este ceva mai „european”, cum se spune în articolul de fond, pe când gazeta pentru popor caută să se acomodeze mediului pentru care este scrisă. Iată ce scrie direcțiunea în articolul de fond al ziarului (No. 1):

„Imprejurările grele, prin care trecem acum, ne îngrijesc foarte mult. E foarte greu de a conduce o gazetă națională, când toată Rusia se află într'o fierbere politică, când dreptul hotărât al unei naționalități încă nici nu există. Fiecare pas al nostru, de și strict cultural, poate fi explicat ca nelegal și numai de aceia, că e făcut cu ajutorul unei limbi străine,—nu rusește”...

Iată cum se exprimă aceiași idei în gazeta pentru săteni (același număr): „*In grele vremuri trăim noi acum, și așa ne pune pe noi pe gânduri. E foarte greu de făcut o gazetă moldovenească, când dreptul noroadelor, cari locuiesc în Rusia încă nu este cu totul hotărât. Fiecare pas al nostru de și curat pașnic și cu scop de luminarea norodului, poate fi privit de unii ca ceva fără de lege; și numai pentru aceia, că pasul acesta este făcut nu pe limba rusească...*”

Mai departe direcțiunea ziarului aduce la cunoștință, că scoale „o gazetă în înțelesul europeanesc al cuvântului, într' o țară care a devenit unică printre țările civilizate prin groaznică înapoiere a ei, în Basarabia unde mulțimea populațiunii moldovene, e încă foarte nepăsătoare și nepriștă. Intrăm pe calea muncii culturale, contemplând (sic!), că idealul cel mai depărtat,—pe poporul luminat și desvôltat, și care el însuși va spune odată cuvântul lui, și va orându-i soarta...”

„*Ne vom face trăsura de unire între toate elementele norodului moldovenesc, așa ca să cucerim chiar și aprobarea adversarilor—fraților noștri.*”

Cu atât mai mult vom urmări și o statornică înfrățire între noi și ruși, precum și față de alte neamuri vom rămâne fără de ură“. „*Vom căuta lucru sever, o muncă zilnică și de noapte, ca să punem de fapt interesele norodului mai înainte de toate interesele adevărate ale neamului nostru întreg. Să crească gustul basarabenilor pentru limba și litera'ura des'ul de bogată națională... In scurt deviza noastră es'e: Prin știință și religie voim să ajungem acolo, unde este menirea noastră de popor civilizat*“.

Cu toate că ziarul „*Viața Basarabiei*“ este ceva mai puși înaintat în păreri și sociale și naționa-

le decât „Basarabia“, cele câteva numere cari au apărut sunt alcătuite destul de bine. Și aici găsim bucăți din scriitorii români (din Gh. Coșbuc, V. Alexandri, O. Goga etc.), găsim articole cu caracter național românesc scrise de basarabeni, și aici se apără cultura națională, limba românească.

Ideia de a scoate un ziar pentru popor și unul pentru intelectualii din Basarabia și pentru Românii „din alte țări“ a fost o idee fericită, Dar ei nu i-a fost dat să se înfăptuiască.

La 25 Mai 1907, cu numărul 6, ziarul „Viața Basarabiei“ își încetează apariția. S'a făcut aceasta de către administrația rusească, sau ziarul a fost nevoit să nu apară din cauza indiferenței „intelligenței“, — nu știm.

Cam odată cu „Basarabia“ și „Viața Basarabiei“ la Chișinău mai apărea un ziar săptămânal românesc „Moldovanul“, „gazeta națională independentă“ sub direcția lui Gheorghe Madan, care era și editor. Primul număr a văzut lumina la 14 Ianuarie 1907. În „Cuvântul nostru“, adresat cititorilor, ziarul își stabilește programul său. „Pornim la luptă sfântă, — scrie el — cu singura dorință de a face bine. Nu v'om fi un element de regres, ci de progres. Nu urmărim să dărâmăm, ci din potrivă să clădim.

Nu vroim se întunecăm și să rătăcim mințile, ci să le luminăm și să le arătăm calea cea adevărată...“ După ce anunță, că ziarul n'are scopul de a face vre-o opoziție regimului țarist și după asigurări de loialitate față de stăpânirea rusă, ziarul continuă :

„Și dacă în lupta noastră pentru redeşeptarea națională și desrobirea economică, v'om fi urmați pe calea arătată mai sus, dacă am fi sprijiniți și ajutați, dacă v'om izbândi, semn va fi că neamul nostru este vrednic de timpurile în care

trăim și că are viitor; iar de nu — semn va fi că acest neam — după cum a zis Caragea, — este merit a fi în veci umilit. Un mare scriitor și înțelept francez Victor Hugo a zis: soarta nu osândește pe nici un popor. Dacă vre-una din națiunile de astăzi își pierde viitorul, apoi numai prin greșala și nevrednicia și le pierde”.

Într'un anunț „Moldovanul” spunea că „va cuprinde articole de: 1) Politică și economie, 2) Religie, 3) Școală, 4) Istorie națională, 5) Literatură națională și rusească, 6) Literatură populară (cân-tece, povești), 7) Gospodărie, 8) Medicină etc.”.

Ca concepție socială și națională ziarul este cu mult mai puțin înaintat, decât „Basarabia” și „Viața Basarabiei”. Dar dacă-l privim din punct de vedere cultural, el și-a jucat rolul lui, ca factor pentru propagarea culturii naționale. Pe paginile „Moldovanului” se găsesc bucați din Țichindeal, I. Creangă, Sion („Limba noastră”), Bolintineanu, M. Sadoveanu, V. Alexandri, M. Eminescu, T. Spe-ranță, Anton Pann etc.

În ziar se găsesc bucăți din folclorul românesc, un rând de articole „Din trecutul neamului nostru” — din istoria națională. Dintre colaboratorii acestui ziar, pe lângă Gh. Madan, îl cităm pe boerul basarabean Pavel Dicescu, poetul Tudose Roman, preotul Bobeică, studentul Vasile Bărcă (mort), misionarul eparhial Curie, arhiepiscopul de astăzi, învățătorul Gh. Racu și alții.

În ziar s'au tipărit mai multe articole cu privire la introducerea limbii românești în școală, din care notăm articolul lui P. Dicescu „Dați noroadelor învățatură adevărată și înțeleasă” și „Dreptul firesc și sfânt al Moldovenilor” de Gh. Madan (No 16, 1907), din care extragem următoarele rânduri: „Avem dreptul să cerem ca în școlile de la

țară să se învețe pe lingă limba rusească și cea moldovenească: acesta este dreptul cel mai sfânt și mai firesc al oricărui popor, fiindcă limba strămoșească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tatăl și maica-sa. Și când părinții noștri au fost din neamul moldovenesc și au vorbit limba moldovenească, când maicile noastre ne-au învățat să ne închinăm și să ne rugăm lui Dumnezeu în limba moldovenească, noi n'avem dreptul, nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădându-ne de limba părintească de neamul nostru ne lepădăm... Pe noi ne umple mânia, ni se sfâșie inima când ne gândim ce a fost neamul nostru odinioară, când puteam să ne luminăm, să ne adăpăm la izvorul veșnic al învățătorei în limba noastră și ce am ajuns astăzi". Ultimul număr al ziarului „Moldovanul” a apărut la 15 Octombrie 1908.

De un interes deosebit este încercarea unui proprietar basarabean Leonida Stamati, probabil, o rudă a scriitorului Stamati, din com. Caracușeni jud. Soroca de a organiza un partid „național și liberal” în Basarabia și de a scoate un ziar românesc pentru Românii basarabeni.

Avem la îndemână un mic dosar al acestei întreprinderi naționale, care cuprinde cinci scrisori ale acestui patriot român către ziaristul ieșan D-l Vasile Brăescu, un angajament între aceste două persoane, un program al partidului și patru numere ale ziarului „Basarabia reînviată”¹⁾.

Din acest dosar se vede, că la 10 Februarie 1907 în Chișinău între proprietarul basarabean Leonida Stamati și ziaristul ieșan Vasile Brăescu, ba-

1) Sunteți foarte recunoscători d. Vasile Brăescu, care ne-a pus la dispoziție acest dosar.

sarabean și el de origină, s'a încheiat un angajament prin care D-l Brăescu se obligă a țipări la Iași și expedia 500 de exemplare a ziarului „*Basarabia reînviată*”, odală pe săptămână, „*marimea ziarului „Liberatul” din Iași*”, iar D-l Stamati se obligă a „*trimete materie pentru ziar la care vor scrie Moldovenii basarabeni... Scopul acestui ziar va fi și încheierea unui partid național-liberal în Basarabia. El se va ocupa și de chestiunile economice, literare, artistice și sociale. Tonul articolelor trebuie să fie nu violent pentru ca aceasta să nu aducă închiderea ziarului; ori cum interesele populației moldovenești — fără deosebire de clasă — din Basarabia trebuiesc apărute prin ziar*”. Proprietarul Leonida Stamati se obligă să trimeată pentru scoalerea și trimiterea ziarului 178 ruble lunar. Atunci a fost schițată și „*programa partidului național-liberal al Basarabiei*”, care a fost lipărită la Chișinău cu litere latine și rusești.

Conform acestui program forma de guvernământ în Rusia trebuia să „*fie o monarhie constituțională*”, cu un parlament eșit din „*alegeri universale, directe, egale și secrete*”. Să cere respectarea libertăților anunțate la 17 Octombrie 1905, respectarea proprietății individuale, iar provinciile să se bucure de „*descentralizare după posibilitate cea mai largă, care unică poate considera imensa diferență a climei, națiunilor*”... „*Națiunilor diferite să fie posibilitat a se desvolta liber, limbei lor să-i fie dată valoare suficientă în biserică, școală, judecătorie și în viața publică; guvernul provincial să fie constituit după aceleași principii ca și parlamentul*”.

La 6 Martie 1907 apare la Iași primul număr al ziarului „*Basarabia reînviată*”, în care se expune pe larg același program, cu autonomia provincială,

cu toate drepturile pentru minoritățile din Rusia, și cu un conținut destul de bogat, cu știri din Rusia și România și cu un anunț, că ziarul se va tipări deocamdată la Iași, iar când se vor procura litere latine la Chișinău va apare în acești din urmă oraș. Au mai apărut încă trei numere, ultimul la 27 Martie 1907, și ziarul și-a încetat apariția. Din scrisorile lui Leonida Stamati către Vasile Brăescu se văd și cauzele închiderii ziarului și perseverența cu care luptă L. Stamati pentru cauza românească și grija pe care o purta față de ziar. Din scrisoarea din 17 Februarie se vede că L. Stamati a fost la Odesa, unde a „vizitat cenzura pentru tipar străin” și s'a interesat de felul cum să se trimeată ziarul dela Iași în Basarabia. „Fiind încă la Chișinău” scrie el mai departe, „am vorbit cu mai mulți negustori de librărie, care consimtesc a vinde numerele gazetei pentru un preț 1—2 capeice... Eu am promis acestei tipografii, că gazeta „Basarabia reînnoită” la urmă va fi tipărită la dânsa... când voiu căpăta dela guvern concesiunea edițiunii gazetei”... La Chișinău L. Stamati aranjează și vânzarea ziarului, având și un reprezentant al său.

După apariția ziarului L. Stamati scrie: „Am primit numărul întâi a ziarului „Basarabia reînnoită” în copertă și 20 numere în bandă; am citit cu mare interes și mi-a plăcut foarte bine.” Mai departe, anunțând că articole și „corespondențe” vă trimite cu poșta viitoare, în mod destul de larg dă sfaturi în privința programului partidului și roagă să se rectifice unele lucruri în numerele viitoare. În altă scrisoare L. Stamati crede că ar fi bine să se tipărească „știri din România, din Bucovina, Transilvania și Macedonia.” Iar în alt loc L. Stamati își exprimă dorința de a vedea în ziar „și oleacă de gramatică română ca să ușurăm basarabenilor

citirea gazetei". L. Stamati, cum se vede din aceste scurte surse, face anunțuri pentru înscriere la ziar în presa din Chișinău și Odesa și intervine pe lângă guvernator să i se permită a scoate ziarul la Chișinău. Dar autoritățile rusești confiscă No. 2 al ziarului „*chiar la poșta din Chișinău. Tot așa și No. 3*". L. Stamati speră să capete permisiune pentru tipărirea ziarului la Chișinău și-l roagă pe V. Brăescu să vie la Chișinău ca „*să ne sfătuim cum să facem cât mai bine pentru continuarea ziarului, dar dacă nu vom primi concesiune dela guvern, apoi trebuie să așteptăm mai bune timpuri*". Guvernul rus însă, cum vedem din ultima scrisoare, n'a îngăduit scoaterea ziarului. L. Stamati s'a gândit la schimbarea titlului ziarului („*Reforma*”), dar s'a lăsat de această idee, așteptând „*vremuri mai bune.*”

Această încercare de a scoate un ziar românesc și de a înființa un partid cu un program așa de frumos, desigur că a avut rădăcini mai adânci în cercurile basarabeni, că ea corespundea părerilor mai multor proprietari din Basarabia, care, cum spune într'o scrisoare L. Stamati, „*a rămas fără deputați naționali*”.

Între revistele românești din Basarabia, apărute după revoluția rusească dela 1905 este și „*Luminătorul*”, „*jurnal bisericesc*”, una din cele mai statornice reviste în Basarabia, care a apărut fără întrerupere din Ianuarie 1908 până astăzi.

Preoțimea basarabeană prin societatea preoțească din Chișinău „*Frățimea - Nașterii lui Hristos*” intervine pe lângă autoritățile superioare bisericești cu rugămintea de a le aproba scoaterea unei reviste cu caracter religios și moral.

Sinodul rusesc cu No. 15441 din 20 Decembrie 1907, aduce la cunoștința arhiepiscopului din Chișinău că „*rânduște: a să da dezlegare tipăririi,*

de la anul 1908, prin sfatul Frăției Nașterii lui Hristos din Chișinău, jurnalului sub numele de „Luminătorul“, în limba moldovenească, după programa arătată, sub cenzura protoiereului Spiridon Muranevici, și cu numirea protoiereului Constantin Popovici și a ieromonahului Gurie ca redactori ai acestui jurnal“¹⁾...

Revista are un caracter pur bisericesc, ceea ce se poate constata din programul ei. După acest program în ea se vor tipări: „Voroave, învățături, cuvinte și cuvântări în limba moldovenească de ale preoților parohi; traduceri“... „Scrieri de Dumnezeu cuvântătoare la întrebări din dogmele creștine pravoslavnice, din învăț tura creștină despre morală, despre slujbele dumnezeiești și obiceiurile bisericii pravoslavnice. Scrieri și cercetări atingătoare de lucrurile deosebite, de obiceiurile și credințele deșarte...”

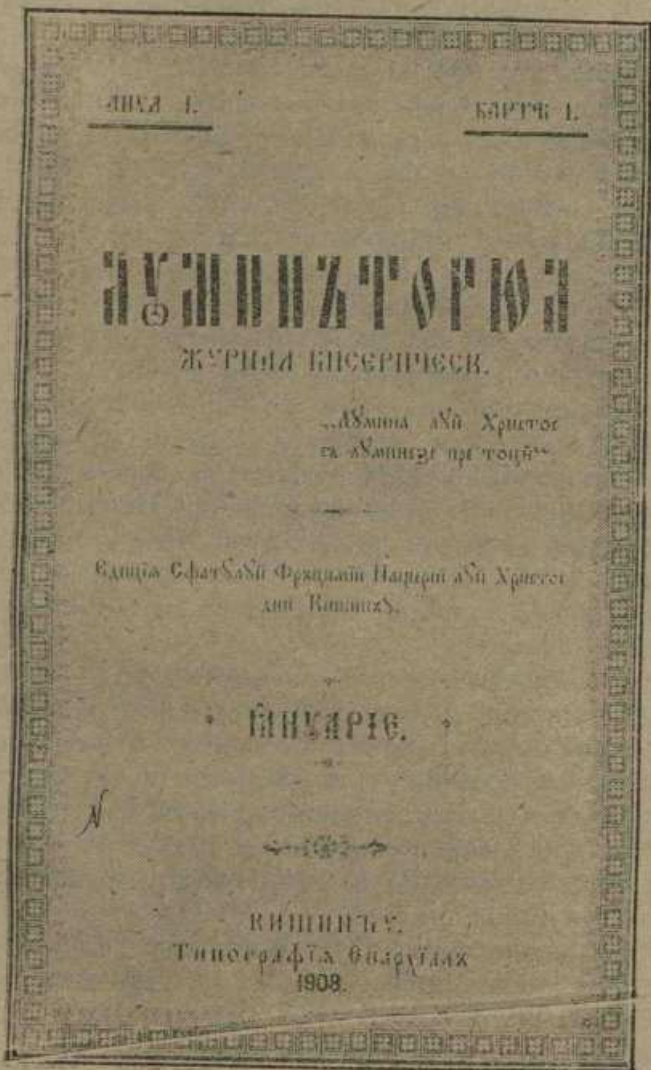
Răspândirea în norodul moldovenesc a documentelor (Hrisoavelor) atingătoare de istoria vieții obștești bisericești din Eparhia Chișinăului.

Poezii de cuprins moral bisericesc. Comunicări despre orânduirea ocârmuirii bisericești și nebisericești în ceea ce se atârnă de biserică și școlăle bisericești“...

Într'un comunicat destul de lung din partea redacției se povestește istoricul înființării revistei, cu scopul ca preoțimea „să-și îndeplinească datoria de a lumina poporul lor, nu numai prin cuvintele, care ei le spun norodului, ci și prin scrieri pentru norod. În privința asta adunarea a hotărât, ca în fieștecare lună să-se scrie câte o carte în limba moldovenească despre adevărurile credinții creștinești, pravoslavnice...” cu „scopul să lumineze pe

1) „Luminătorul“ 1908, No. 1, p. 2.

cei ce zac întru întunericul neștiinței și vorbesc moldoveneste..."

Titlul revistei „Luminătorul“.

Mai departe redacția aduce laude episcopului Vladimir, care a dat tot concursul preoțimei basarabene în această chestiune. Revista și-a realizat scopul pe care l'a pus la început.

În fiecare lună în mod regulat apărea un număr, de câte 5 coale tipărite cu litere rusești,¹⁾ cu un conținut, deși cam unilateral, însă destul de bogat, scrisă într'o limbă frumoasă, arhaică, care amintea vechile cărți bisericești. Aici găsim poezii de I. Rădulescu, traducătorul „Demonului“ lui Lermontov, de Alexie Mateevici, poetul basarabean, bucăți cu caracter religios de diferiți preoți din Basarabia, schițe din istoria bisericească, din viețile sfinților, din trecutul bisericii românești etc. Între colaboratorii acestei reviste pe lângă harnicul profesor dela seminar, preotul C. Popovici și naționalistul arhimandritul Gurie, vedem și numele celor mai vrednici preoți, ca ieromonahul Dionisie dela mânăstirea Suruceni, pr. Al. Mateevici, M. Ignatovici, C. Parfeniev, prof. N. Enea, învățătorul Gh. Tudor, pr. Vl. Baltaga, Gh. Dânga, cântărețul Sava Dănilă, etc.

Revista „*Luminătorul*“ a avut un cerc restrâns de cetitori, ea a fost citită de preoți și cântăreți, dar importanța ei pentru Basarabia a fost foarte mare. Ea a contribuit prin scrierile ei, în special prin unele articole, care priveau istoria bisericească a Românilor, viața Românilor, la trezirea conștiinței naționale, cu toate că în manifestările ei naționale ea a fost foarte prudentă.

În toamna anului 1912, când Rușii sărbătoreau centenarul anexării Basarabiei, la Chișinău apare fără dată No. 1 a unei reviste efemere, care nici

1) Din când în când găsim și câte un articol tipărit cu literă cirilică moldovenească.

n'a fost pusă în vânzare, fiind confiscată la tipografie. Este un numer al revistei „*Făclia țării*” „*ediții (sic), literatură, politică, economică și obștească*”, „*tipărită de C. S. Costinovici, întemeiată de C. S. Costinovici și Gh. S. Todorov*”. Revista a fost tipărită pe 8 pag. format mare, cu frumoase ilustrații din viața Românilor basarabeni. Cum anunță redacția acestei reviste, „*Făclia țării*”—*ediții, care va să iasă în vâpuscuri*¹⁾ 2—3 pe lună.

Dacă s'a dat deslegare de la domnu Gubernatoru, va eși în chipul jurnalului 2—3 pe lună. In ediția aceasta va găsi Moldovanul nostru tot, cei de folos. Vor fi tipărite corespondențe di pe la sate și orașe—despre aceea, cum îi preșul pâinii, despre prădăciuni, pojar, roadă și alte. Dacă s'a fura ceva unde-va (cai, boi) rugăm pe frașii moldoveni să ne scrie, însumnând, cum is caii la păr, cât de mari și alte dealăta, că mulți care vor ceti despre aceasta vor cunoaște paguba, vor da de știre Scriși, Românilor, despre toate, cum își pute. Noi vom tipări. Cei mai aproape lucrători a ediției sânt: Amoro, Vanaga, S. Dănilă. C. S. Costinovici, Potemcov, Nadejda Todorova, Gheorghii Todorov (Tudor) și alții... Pe domnișorii seminariști, ghimnaziști, realiști și alți elevi-ucenici... rugăm să răspândească să facă înștiințare despre ediția noastră frașilor Moldoveni, pentru că noi, cei învățați sântem datori a lumina norodul nostru, care îi lipsit de cărți.

Preoși, învățători...

Nu uitați de neamul moldovenesc, care-i întunecat și merge în coada tuturilor noroade! or! Scriși moldovenește, cetiți, răspândeți „Făclia țării”. Nu vă lepădați de blândul norodul vostru”..

¹⁾ Fascicole.]

Editorul C. Coslinovici face un apel „cătrefrații Moldoveni”, în care scrie că „Moldovenii noștri care-s vo câteva sute de mii, și milioane să nasc și mor în negura neștiinții”, și „că este de trebuință a tipări jurnal sau gazetă moldovenească și cu așa scop” l'a poftit ca redactor „pe d. Gh. Tudor, care este om cu practică, știe nevoile țării și limba moldovenească”.

Pe lângă articole care privesc parlamentul rusesc, pe lângă informații cu caracter local, găsim și vre-o două poezii, din care una semnală de Gh. Tudor este destul de frumoasă și plină de avânt:

„Sculăși, a țării lucrători!
În noaptea gre, ce ne cuprinde,
Făclia țării se aprinde
Pân la scânteele de zori.

Noi vrem schimbare și dreptate
Și vrem viață fără laf”.

Mai departe I. Amoro (Gh. Tudor) tipărește un articol „O sută de ani”, care a adus confiscarea revistei.

Autorul, amintind despre alipirea Basarabiei la Rusia, scrie: „Numai una îi rău: Moldovenii îs rămași fără carte. N'au gazetă... Moldovenii cei învățați — preoții, învățătorii, doctorii, advocații, vichilii, pomeșcicii¹⁾ — toți au uitat pe Moldoveni. Țara noastră îi cuprinsă de întunec, ca și o sută de ani înapoi. Școli sunt, da-s rusești.. Îi drept că trebuie să știi oleacă limba rusască pentru moscălarii și altele, însă aceasta nu înșamnă, că trebuie limba moldovenească alungată din școală”...

1) Proprietar de pământ.

Centenarul anexării l'au „sărbat boerii, care au primit medaluri dela împăratu, cinovnicii, nemții, evreii și alții, care n'au nici o legătură cu Basarabia. Moldovenii de peste Prut, care sânt învâșaji, diștepșaji au trimăs Rosiei protest-nemulșămire pentru că școa'la și limba moldovenească îi strâmtorată... Ei bolesc, pentru că noi sântem neînvâșaji, mergim în coadă cu noroadele cele sălbătice... Românii de pește Prut (în România) s'au strâns și au slujit panihidă pentru basarabenii care au chical în Manjuria la bătălie cu Japonia— pentru acei 14 mii de Moldoveni. Au pus la case steaguri traure (negre, semnul plângerii). Au făcut o unire între Moldovenii din toate șările ca să lărgească învășătura între Moldoveni“.

Bine înțeles, că cu asemenea articole în împrejurările de atunci, revista trebuia să fie suspendată. În ori și ce caz, este o încercare plină de îndrăzneală de a scoate o revistă în limba românească.

Între ziarele românești care au apărut în Basarabia sub stăpânirea rusească ocupă un loc destul de onorabil și „Glasul Basarabiei“, „gazetă națională și nepărtinitoare a Moldovenilor“, care a fost scoasă de către Grigore D. Constantinescu, atunci profesor de limba română la școala eparhială de fete din Chișinău. În articolul de fond a No. 1 „Către cetitori“, care a apărut la 7 Aprilie 1913, citim că „Dintre toate noroadele, cari alcătuiesc împărăția rusască, norodul moldovenesc din Basarabia, fără îndoială, este cel mai întunecat norod, care încă nu-și dă seama nici până acuma, de rostul ce-l are în lume, de chemarea ce o are pe acest pământ“. Vorbind despre „nepăsarea“ Moldovenilor, autorul (Gh. Constantinescu) arată, că popoarele mai luminate „se jertvesc până la le-

pădarea de sine pentru păstrarea graiului lor strămoșesc, pe care-l iubesc ca și pe cea mai scumpă moștenire, rămasă dela strămoși, și lucrează neîncetat pentru cioplirea, îndreptarea și înălțarea lui,—pentru că numai prin graiul strămoșesc, prin limba noastră dulce, moldovenească se păstrează la noi iubirea de neam,—întrânsa se oglindește înțelepciunea neamului nostru, bunătatea sufletească și treapta sa de propășire“.

Ziarul „Glasul Basarabiei“ pe lângă articole cu caracter politic și economic, țipărește în fiecare număr bucăți din scriitorii români, din istoria română, are o rubrică „Știri din împărăție“, „Știri din Dumă“, „Sfaturi gospodărești“ etc. Că și aproape toate tipăriturile periodice românești basarabene, apără limba românească, cere introducerea ei în biserică și școală, are în genere un caracter național destul de bine pronunțat, cu toate că în ea găsim și articole în care ziarul își manifestă loialitatea sa fața de stăpânirea rusească, ceea ce era desigur silită să o facă. Intre colaboratorii acestui ziar, pe lângă directorul ei d-l Constantinescu, care scriea în fiecare număr, îi vedem pe Mihail Minciună, Sava Dănilă, V. Cazacliu etc.

Ziarul eșea odată pe săptămână și a încetat să apară în al doilea an al existenței sale, în prima jumătate a anului 1914 ¹⁾.

Incercările de a scoate un ziar sau o revistă românească în Basarabia, care să creeze un curent, să lase o urmă mai adâncă în viața poporului basarabean, până la anul 1913 au rămas zădarnice. Aceste manifestări ale culturii românești în Basarabia, înlămplătoare la prima vedere, aveau logica lor, izvorau din necesitățile vieții poporului basara-

1) N'am putut găsi ultimul număr al acestui ziar.

bean, și erau în legătură cu nouile idei liberaloare, pe care le-a anunțat revoluția dela 1905. Dar scrierile periodice nu puteau prinde în Basarabia din cauza reacțiunii care se întronă în viața politică și socială a Rusiei, iar pe de altă parte, poporul românesc din Basarabia nu era pregătit pentru o presă românească și, prin urmare, nu putea să-i dea nici un sprijin. Intelectualitatea basarabeană, cum se constată și din unele tipărituri periodice de atunci, era înstrăinată ca idei, ca concepție, iar populația românească dela sate, 90 la sută analfabetă, nu putea fi atrasă cu teorii naționaliste. Se impunea o muncă culturală lentă, îndelungată, se cerea o revistă cu mai puțină teorie, chiar naționalistă, dar cu mai multe fapte din viața culturală românească, din trecutul neamului românesc. Și această revistă a fost „*Cuvântul Moldovenesc*“.

O generație de tineri, preparată de revoluția dela 1905, începe să se intereseze de chestiunile naționale românești; mai cu seamă sub influența lui I. Pelivan, cari cu câțiva ani înainte de 1905 începe propaganda națională între studenții basarabeni, unii din tineri urmează Universitatea dela Iași, iar alții, făcându-și studiile în Rusia, se constituie pe alocurea, așa cum a fost la Chiev, în cercuri naționale „moldovenești“. Ideia scoaterii unei reviste românești în Basarabia, se frământă de multă vreme între aceste puține elemente românești. Și iată că la 1913 această idee se realizează. Câțiva tineri, din cei cari au trecut prin Universitatea dela Iași și Rusia în frunte cu Pantelimon Halippa, Nicolae Alexandri și Simeon Murafa și cu concursul material al marelui naționalist basarabean Vasile Stroescu în luna Mai 1913 reușesc să scoată primul număr al revistei „*Cuvânt Moldovenesc, revistă de literatură practică*“. Intr'un „*Cuvânt înainte*“ redacția

schifează programul viitoarei reviste. „Urmărim“, citim între altele, „gânduri curate. Vrem să dăm Moldovenilor din Basarabia în fiecare lună câte o carte moldovenească mică, însă cu cunoștințe cât se poate mai multe, din care cetitorii să poată trage cât mai numeroase foloase sufletești și trupești. Socotim cuvântul moldovenesc tipărit drept unul din cele mai bune mijloace pentru deșteptarea Moldovenilor din Basarabia, care zac în întunericul neștiinței și de aceia nu râvnim dela cetitori alt nume, decât „cela de slujitori ai cuvântului moldovenesc tipărit.... Moldovenii cei învățați în școli înalte rusești au uitat, că au marea datorie de a împărți cunoștințele lor cu cei rămași în neștiință; mai mult decât atâta: Moldovenii cei învățați prin școli rusești, au uitat limba părinților și nu știu să vorbească cu Moldovenii dela țară în limba strămoșească....

Deasemenea nu se creadă nimeni scutit dela munca de deșteptare a Moldovenilor din Basarabia sub cuvânt, că nu știe, ce să facă și cum să facă...

Aici în cărțicelele aceste doritorii de lumina cunoștinței, vor găsi scrieri despre nevoile lor obștești, despre istoria neamului lor și vor putea să-se adăpe din cugetarea celor mai mari scriitori. In cărțicelele noastre se vor tipări scrieri privitoare la lege și la viața sufletească a omului, care scrieri sânt menite să sâdească în mintea cetitorului gânduri mai înalte, iar în inima lor porniri și simțiri mai frumoase și mai omenești“.

Mai departe redacția anunță, că va scrie despre boale, va da sfaturi gospodărești, va pune în discuție chestiuni economice. „In deobște „Cuvântul Moldovenesc“ dorește să oglindească întreaga viață și toate nevoile Basarabenilor“.

„Cuvântul înainte“ se termină cu un apel către
Românii basarabeni de a da concurs revistei.

КУВЪНТ МОЛДОВЕНЕСК

ГЕСИСТЫ ДЕ ЛИТЕРАТУРЫ, ДЕ ГОСПОДЭРИЕ СЪТЯСКИ, ДЕ КООПЕРА-
ЦІЕ ШИ ШТИНЦЫ ПРАКТИКЫ.

№ 15

1 Мулт е дудче ши фрумоасы
Лимба, че-о ворбим,
Алты лимб' армоніоасы,
Ка я, ну гэсим...

О, ворбиць, скриць ромынеште
Пентру Думнэззу!

Георгіе Сіон.

2 Куноаштець адевърул
ши адевърул аз ва слобози.

Еванг Іоан, 8, 32.

Септембріе

1914.

Прецул „Кувънтулуй Молдовенеск“ ку триметеру: пе ун ан—
2 руб., пе жуматате де ан—1 руб. 20 коп., ар нумэрул доас-
бит—12 коп. Іn streinatate abonamentul pentru anul
intreg 3 ruble (8 franci) iar un număr separat un franc.

Abonamentul se poate plăti în lași la banca Groswald
și în București la banca Marmorosch-Blank et Co.

Адреса редакціей: г. Кишиневъ, Нѣмецкая 16, Н. Н. Александрі.

Редактор, адвокатул С. Г. Мурафа.

Едитор Н. Н. Александрі

Titlul revistei „Cuvânt Moldovenesc“.

Primul număr al revistei a apărut în 6 coale,

tipărite frumos cu literă rusească, având ca redactor responsabil pe N. N. Alexandri, care, deși se apropia de bătrânețe, a urmat câțva timp la Universitatea din Iași împreună cu P. Halippa. Însă aproape toată munca redacțională cădea asupra lui P. Halippa. Cel dintâi număr al revistei a fost alcătuit foarte bine. În el găsim mai multe bucăți din literatura românească care de minune se potrivea și ca limbă și ca conținut cu împrejurările din Basarabia. Aici găsim „Cântecul gintei latine” de V. Alexandri, „Cântarea României” de A. Russo, o „Doină” de O. Carp, „Sămănătorii” de V. Alexandri, „Nunta Zamfirei” de Coșbuc, „Miorița” etc. În afară de bucăți din poezii din vechiul regat, aici găsim și poezii de P. Halippa, M. Minciună, Gh. Madan, precum și articole de S. Murafa („Cine-s Moldovenii”), de cooperatorul V. Ghenzul, de învățătorul C. Popescu etc. La sfârșitul cărții se tipărește o rubrică „Cuvinte de sănătate” și una „Știri din lume”.

Al doilea număr al revistei „Cuvânt moldovenesc” apare în August 1913 după același program. Redacția cu satisfacție constată, că „cel dintâi pas este făcut. „Cuvânt moldovenesc” și-a croi un drum în viață. Nădejdele și credința noastră, că o muncă chibzuită și harnică pentru luminarea poporului moldovenesc trebuia să umple de bucurie sufletele binevoitorilor neamului nostru, — nu ne-au înșelat. Redacția „Cuvântului moldovenesc” o primum din toate părțile Basarabiei și chiar dela mulți moldoveni ce trăesc în Rusia, cele mai călduroase felicitări și îndemnuri la muncă cu bărbăție pentru treaba moldovenească, făgăduindu-se sprijinul moral trebuitor”...

Numărul al doilea apare ceva mai mic (5 coale), dar este tot atât de variat ca și primul. Pe lângă

poezii din scriitorii români de M. Eminescu, Matilda Cugler, A. Donici, găsim și traduceri din scriitorii ruși Pușchin și Schिताleț, poezii de P. Halippa, Tudose Roman, articole de preotul I. Friptu, de d-rul D. Ciuhureanu și de mai mulți alți basarabeni.

Până în anul 1917 revista apare regulat tipărită pe 3—5 coale cu scrieri din cei mai de seamă mânuitori ai condeiului din Vechiul Regat și cu concursul mai multor basarabeni, din care pe lângă cei citați mai sus, putem adăoga numele poetului basarabean A. Mateevici, a lui I. Pelivan, V. Harea, Gh. Năstase, I. Buzdugan, d-rul P. Cazacu, T. Vicol etc. La 1 Ianuarie 1914 redacția revistei „Cuvânt moldovenesc” scoate și un ziar săptămânal cu același nume, iar revista apare de două ori pe lună. Pe lângă articole de fond și în diferite chestiuni care privesc Basarabia, școala ei, administrația, etc., ziarul conține „știri din război”, „sfaturi de gospodărie sătească”, „știri din Rusia”, „știri locale”, „fel de fel”, „găcitori”, în genere „gazeta cuprinde: scrieri de interes obștesc, politice, de gospodărie sătească, de sănătate și de literatură, precum: cugetări, poezii, fabule, povești și istorioare pentru copii, cântece, glume, găcitori și felurite frământări de minte”.... La ziar colaborează aceleași persoane, al căror nume îl vedem în revistă. La 1 Ianuarie 1915, când apăruse al 47-lea număr al ziarului, redacția face un bilanț, care nu este lipsit de interes: „Cu numărul de față”, citim în „cuvântul către cititori”, gazeta „Cuvânt moldovenesc” *întră în al doilea an al ființării și al muncii sale. Un an de zile în viața omenirii și chiar în viața unui om singur — firește că nu înseamnă mare lucru. Dar un an de muncă stărnitică, îndreptată spre un anumit*

scop, înseamnă ceva... Acum un an în urmă redacția „Cuvântului moldovenesc”, s'a hotărât să scoată pe lângă revistă — tipăritura ei de temelie — o gazetă mică săptămânală, în care să se oglindească viața țării, împărăției și chiar a lumii întregi, măcar în măsura puterilor nu prea mari ale unei redacții mici și cu puține mijloace bănești. Hotărârea noastră a întâlnit în scurtă vreme un viu răspuns în mulțimea moldovenească din Basarabia și din Rusia întregă. Moldovenimea să toasă de cuvânt moldovenesc tipărit, a început să se adune în jurul nostru, aducându-ne obolul ei, ca sprijin și ca răsplată pentru munca noastră, îndreptată spre luminarea norodului moldovenesc și apărarea intereselor lui de toate zilele”...

Redacția a intervenit pe lângă autoritățile rusești cu rugămintea să aprobe, ca ziarul să apară de două ori pe săptămână „Dar stăpânirea nu ne-a încuviințat cererile făcute. Deci trebuie să ne supunem”. Redacția arată, că ea „are de împlinit marea sa sarcină de a face cuvântul moldovenesc tipărit un instrument de luminare a gloatelor moldovenești. Ofelirea acestui instrument, împodobirea graiului moldovenesc și aducerea lui la treapta de limbă mlădioasă, frumoasă, puternică și înălțătoare, iată unul din scopurile redacției”.

În August 1914 ca redactor responsabil al revistei și ziarului îl vedem pe S. Murafa, în locul lui N. N. Alexandri, care rămâne editor, însă această schimbare, cum anunță și revista, nu înseamnă schimbarea direcției tipăriturilor românești; ceva mai târziu ziarul apare de două ori pe săptămână.

Rolul, pe care l-a jucat „Cuvântul moldovenesc” în pregătirea masselor pentru revoluția dela 1917, când s'au pus problemele naționale, a fost

covârșitor. Prin popularizarea scriitorilor români, prin articole și poezii scrise de basarabeni într-o limbă curată moldovenească, „Cuvântul moldovenesc” a știut să atragă țărănimea care știea carte, să atragă intelectualitatea moldovenească dela sate, a știut să facă legături cu ea. Unele din bucățile tipărite în „Cuvântul moldovenesc” au apărut aparte („Micul dor”—cântece moldovenești, „Cel dintâi rachier” de Tolstoi, „Oameni nevoeși” de V. Hugo etc).

N'a fost chestiune mai mult sau mai puțin importantă, care privea viața Românilor basarabeni, care n'a fost atinsă de „Cuvântul moldovenesc”. Redacția îi îndeamnă pe celitori la muncă pentru binele Moldovenilor, le recomandă să culeagă cântece românești, îi învață să citească românește cu litere latine etc. Dela 1914 și până la unire redacția „Cuvântul moldovenesc” scoate și un calendar cu același nume cu un material bogat de lectură. În anul 1917 „Cuvântul moldovenesc” a jucat un rol foarte însemnat în mișcarea națională, care a dus la unire.

Între tipăriturile periodice românești, dacă un calendar poate fi socotit ca o tipăritură periodică, merită să fie amintit și un calendar moldovenesc, tipărit de învățătorul C. V. Popescu și scos patru ani dearândul (1910—1914), care pe lângă partea calendaristică conține și bucăți din literatura românească, sfaturi gospodărești, glume, anecdote etc.

Incheiem acest capitol cu mențiunea despre o revistă pedagogică „Școala moldovenească”, care a apărut în 4 numere în anul 1917 și care a fost redactată de către profesorul ardelean O. Ghibu. În această revistă cititorul poate găsi mai multe materiale, care privesc începuturile naționalizării școlii românești din Basarabia.

IX.

Studii rusești asupra trecutului și culturii Românilor.

Notițele de călătorie a lui A. Sturdza. Scrierile lui C. C. Stamati. Cercetările lui Gh. Gore. Lucrările istorice a lui A. Nacco. Scrierile lui I. Frățiman. Ioan Halippa și „Operele Comisiunii savante a arhivelor guvernământului Basarabiei“. Lucrările lui P. Gore. Schișa istorică a lui Pant. Halippa. Lucrările lui A. Mateevici, I. P. S. Gurie Grosu și A. Ciolac. Cercetările lui L. Casso.

Studiul de față n'ar putea fi considerat ca complet, mai mult sau mai puțin, bine înțeles, dacă n'am atinge macar în treacăt chestiunea operelor literare sau științifice în rusește a Românilor basarabeni, în care s'a manifestat interesul lor față de neam, de trecutul și cultura lui, în genere de viața lui. Deși aceste lucrări au fost scrise într'o limbă străină, ele vădesc preocupările cercurilor intelectuale a Românilor basarabeni, adeseaori tendința lor de a lămuri opinia publică rusească în ches-

tiunea originii Românilor, a vieții lor, iar uneori în aceste scrieri în mod spontan izbucnește iubirea lor față de neam, patriotismul lor cald.

Făcând analiza cărților didactice, care au apărut în Basarabia, am văzut cu ce dragoste și uneori cu ce cunoștințe a chestiunii, vorbesc unii autori de cărți românești, ca Ștefan Margellă, Iacob Hâncu și Ioan Doncev, despre limba românească, cu ce căldură apără ei latinitatea acestei limbi. E foarte greu de stabilit numele tuturor Românilor, care într'un fel sau altul, au atins chestiunile naționale în scrierile sale. Lucrări de asemenea natură în dimensiuni mai mari, au fost scrise foarte puține, articole mai mici s'au scris mai multe, dar ele zac în imensitatea presei periodice rusești.

Sunt cunoscute în deajuns scrierile lui Alexandru P. Hâjdeu, a căror analiză o face D-l P. V. Haneș în frumoasa sa lucrare despre scriitorii basarabeni ¹⁾. Majoritatea scrierilor lui Alexandru Hâjdeu sunt în legătură cu viața și trecutul Românilor; pe A. Hâjdeu îl interesează cântecul istoric ale Moldovei, cugetările moldovenesti, legendele și povestirile trecutului poporului românesc. În scrierile lui A. Hâjdeu predomină ideea naționalistă.

Printre acei care au atins chestiunea Basarabiei este și Alexandru Sturdza, fiul primului guvernator al Basarabiei, Scarlat Sturdza. Către acest A. Sturdza Al. P. Hâjdeu adresează o „scrisoare asupra gospodăriei câmpesți a Basarabiei“ ²⁾. Cum afirmă fostul vice-guvernator al Basarabiei F. F. Vighel, A. Sturdza era un om de o cultură superioară ³⁾ și mulțumită lui, „era în circulație un plan,

1) P. V. Haneș. Scriitorii basarabeni. București 1920, pp. 159—191

2) *Ibidem*, p. 169.

3) Воспоминания Ф. Ф. Вигеля. Москва. 1865, т. VI, p. 103.

A. Sturdza a lăsat o serie de lucrări cu caracter teologic în limba rusă și franceză.

ca în Basarabia drepturile și obiceiurile moldovenești nu numai să fie păstrate, dar să fie și mai mult răspândite¹⁾.

„El nu-și ascundea dorința sa de a vedea Moldovlahia ca o împărăție deosebită (independentă) împreună cu Basarabia, Bucovina și Transilvania²⁾, spune același autor. Acest mare patriot basarabean, care visa unirea tuturor Românilor, a lăsat o descriere a unei călătorii, făcând de el la Viena și Veneția și tipărită în revista „Moscviteanin“ No. 1 din anul 1847 și în broșură aparte sub titlu: „Carnetul cu notițe a unui călător fără voie³⁾. Autorul a trecut prin Tighina, unde și amintește de timpurile lui Carol al XII-lea, regele Suediei, de șederea lui lângă aceasă cetate, atunci turcească. Trecând prin Chișinău autorul vorbește despre acest oraș în următoarele cuvinte duiosase, care vădesc sentimentele lui naționale :

„Acest colț al pământului meu natal este numai un mic exemplu a frumuseții și bogăției Moldovei; ca să le cunoști mai bine și să le admiri, trebuie să vizitezi mănăstirile de pe valea Orheiului sau și mai bine să treci Prutul și Siretul, ca să vezi munții Neamțului și a Piatrei, împreunarea Bistriței și a Siretului, într'un cuvânt să vizitezi locurile slăvite prin isprăvile lui Ștefan cel mare⁴⁾.

Vorbind despre Bucovina, A. Sturdza relevează, că aceasă țară a fost anexată de către Austrieci dela Moldova, iar despre locuitorii ei el constată, că ei sunt daco-români. Din aceste note fugare, impresii personale ale autorului, reese, că A. Sturdza,

1) *Ibidem*, p. 102.

2) *Ibidem*, p. 104.

3) А. Стурдза. Записная книжка путешественника противъ воли. Одесса 1847.

4) *Op. cit.* p. 4.

avea cele mai clare idei despre Moldova veche, despre originea Românilor și despre unitatea lor etnică. El făcea parte din boerimea basarabeană, din prima jumătate a veacului XIX-lea, despre care același F. F. Vighel scrie cu amărăciune: „*Nimeni din ei nu știe rusește și nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din cuvintele lor se putea observa, că ei consideră nordul nostru ca o țara sălbatecă. În schimb mulți din ei călătoreau la Viena*“¹⁾.

Dintre scriitorii basarabeni, care au atins ches-tiunile trecutului basarabean, face parte și C. C. Stamati, un belletrist cunoscut în literatura rusă¹⁾, probabil, că o rudă a lui C. Stamati. Nu cunoaștem ce legătură a avut acest C. C. Stamati cu literatura română, faptul este, că în unele schițe ale lui la numele său de familie el adaogă și titlul de „membru al societăților scriitorilor francezi și români“. În una din scrierile sale—„*Amintiri despre vânătoare în Basarabia*“²⁾, tipărită prima dată la Odesa la anul 1854, C. C. Stamati face o descriere a impresiilor căpătate la vânătoare în sudul și nordul Basarabiei, a epizoadelor din această vânătoare, cu tablouri din natură și amintiri istorice. În compania câtorva vânători, autorul pleacă în Bugeac, care după el se începe dela satul Cașcalia. Ca să descrii aceste stepe, autorul crede că trebuiește să aibi talentul lui Gogol. „*D-ră probabil*“, continuă C. C. Stamati, „*veți găsi în istoria acestor stepe un interes poetic, D-ră se vor prezenta sujete dramatice în gradul cel mai înalt.*

1) Opt cit., p. 98.

2) A scris mai multe nuvele, câteva fabule și critică teatrală. Din nuvelele lui cele mai cunoscute sunt: „*Omul enigmatic*“, „*Neputul meu*“, „*Fela din Nipru*“ etc.

К. К. Стаматъ. Воспоминанія объ охотѣ по Бессарабiи. Одесса. 1854.

Oare nu pe aceste stepe odinioară treceau caravane triste de prizoniere nefericite, care se duceau departe... departe... la Bahcisarai, unde în garemul hanului frumoasa tânără moldoveancă era sortită să-se topească de dor sub jugul chinuitor al Sclaviei?

Pe aceste stepe nu odată furiosul nagai sbura ca săgeata pe calul sălbatec, ca și stepa, târând după sine din Suceava îndepărtată cadavrul însângerat al moșneagului, ca să-l asvârlă pentru bătaie de joc cioarelor din Crimeia.

În aceste stepe nu odată cădea sub toporul călăului capul mirelui la picioarele miresei, sau murea la pieptul mamei sale pruncul din care avea să iasă fiul patriei și pe care-l apăra de lovitura fatală cu plânsete și lacrimi“...

A doua zi de vânătoare C. Stamati ajunge la Valul lui Traian și aici imaginea lui îl duce în trecut. „După opt ore de drum,“ povestește el, „noi ne-am oprit să mânem lângă Valul lui Traian, și eu fumând o sigară, am rămas aiurit pe acest val. Fantezia, acest foc ceresc sburător, această, cum s'ar zice, parte a sufletului, m-a dus în negura trecutului, și a înviat în fața mea tradițiile istorice despre marele Traian, a cărui nume nemuritor s'aude încă, ca un ecou îndepărtat din întunericul vechimei. Da, poate eu am stat pe același loc pe unde mergeau picioarele marelui împărat; dar urma lui demult este ștearsă de mâna distrugătoare a vremii. Iarba mototolită de piciorul lui puternic demult este ruptă de furtună și transformată în praf și pulbere; dar mauzoleul lui măreț și mândru, cu dispreț față de vreme și astăzi se ridică în memoria fiecărui. Cine nu-l știe pe gloriosul împărat al Romanilor, Traian, pe acel care a fost pe la țărmurile Dunării ca să înfrâneze îndrăzneala lui Decebal, condu-

cătorul Dacilor, cari locuiau atunci între Dunăre și Carpați. Victoria asupra barbarilor l-a costat scump pe Traian, dar această victorie a fost definitivă, și Decebal în disperare s'a sinucis. Și atunci întreaga vale a Dunării a fost transformată în provincie romană. Ca să-și întărească stăpânirea aci, Traian fondează orașe și le populează cu coloniști aduși tocmai din Italia. Să prea poate, că el a și zidit acest val, care i-a păstrat numele lui glorios; după atâtea veacuri și transformări aborigenii noștri și astăzi pronunță nestrictat și curat „Valul lui Traian”. (p. 24).

Același stil romantic, presărat cu un lirism cald și adeseaori, cu un umor fin, întrebunțează C. Stamati în descrierea vânătoarei. Fără îndoială, această carte este scrisă sub influența lui Gogol, a descrierei stepei ucrainene în „*Taras Bulba*” și în alte povestiri ale talentatului scriitor rus.

N'am putut stabili, dacă tot acest C. Stamati sau poate scriitorul român C. Stamati, a publicat în anul 1850 un studiu „*Despre Basarabia și despre cetățile ei vechi*” în revista „*Memoriile societății de istorie și antichități dela Odesa*”¹⁾. În această lucrare autorul, bazându-se pe mărturiile scriitorilor vechi, vorbește despre popoarele, care au trăit în Basarabia în trecutul, despre formarea poporului român, și arată urmele vechei civilizații în această provincie. După C. Stamati, cetatea Sorociei este zidită de către Moldoveni sub Ștefan cel mare. Tigghina deasemenea este o cetate moldovenească. Autorul este în curent cu lucrările lui Cantemir și cu cronicile moldovenești.

Cu altă ocazie am vorbit despre un studiu a-

1) Записки одесскаго общества исторіи и древностей. V. II, p. 803 815.

supra lui V. Alexandri a regretatului naționalist basarabean Gh. Gore, care în anul 1867 în ziarul „*Buletinul regiunii Basarabia*“ face o critică asupra operelor scriitorului român¹⁾. Gh. Gore a lăsat o serie de scrieri foarte interesante privitoare la chestiunile naționale publicate în același ziar. Cunoșcător adânc al istoriei și literaturii românești, Gh. Gore a fost unul din cei mai de seamă propagatori a culturii românești, unul din cei mai aprigi apărători ai chestiunilor naționale. În anul 1866 el publică o lucrare asupra lui Gh. Șincai, câteva articole în chestiunea istoriei școlii în Basarabia, a atins chestiunea poeziei populare din Basarabia²⁾, iar la anul 1867 lipărește un studiu „*Despre începutul tipografiei în Moldova*“³⁾, în care după oarecare considerațiuni generale, vorbește despre înființarea tipografiei la Români, care, după autor, a avut loc la anul 1580 în Ardeal. Ceeace este interesant în acest studiu este faptul, că autorul caută să dovedească superioritatea culturii în Principatele române chiar față de cea rusească. „*Cu cât pătrundem mai adânc*“, termină el, „*în istoria naționalității române, cu atât găsim în ea mai multe urme și semne ale oamenilor savanți, a eroilor viteji, a victoriilor glorioase, a politicei adânci și a stabilității bărbătești. Românii par simpli și incuși numai pentru aceia, care n'au nici un fel de cunoștințe despre istoria poporului român și despre istoria literaturii lui și care privesc prea superficial mersul natural al treburilor, care înaintează cu încetul, ne făcând nici un fel de salturi în calea sa*“.

În No. 10, 11, 15 și 17 al aceluiași ziar din

1) „*Viața românească*“ 1922, No. 4.

2) N'am avut la îndemână toate articolele lui Gh. Gore.

3) «*Бессарабскія об аствныя вѣдомости*». 1867, № 6.

anul 1867 găsim continuarea articolului „Școala și instrucția în Basarabia“¹⁾, în care autorul cu o rară competență dovedește, că coloniștii romani, care n'au părăsit cu desăvârșire Dacia Traiană sub Aurelian, au adus cu sine nu numai administrația, ci și școala. În legătură cu istoria Românilor, autorul desfășoară istoria școlii în Principate, invocând mărturiile izvoarelor istoriografice românești, dovădind că numărul școlilor în Principate și în special în Moldova era foarte mare mai cu seamă sub Vasile Lupu, că chiar în Hotin a fost o școală, unde a învățat Ian Sobieschi, regele Poloniei, și că poporul românesc în trecut a fost în fruntea popoarelor civilizate. Cultura românească a avut influență și asupra popoarelor vecine în special asupra Rușilor, între care au lucrat pe terenul cultural Petru Movilă, Pamva Berândă, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Herăscu etc. Toți aceștia au învățat în școlile românești.

„Acești barbați“, spune Gh. Gore într'un loc, „pot servi ca exemplu al gradului înalt de dezvoltare și al culturii, la care au ajuns mulți din Români în veacurile trecute, cu toate că soarta Românilor a fost nenorocită. Și de bună seamă, istoria Românilor prezintă o priveliște măreață. În timpurile care astăzi se chiamă barbare, ei aveau școli, instituții de instrucție, care se bucurau în statele vecine de o bună reputație, așa că aceste școli satisfăceau cerințele instructive nu numai a țării sale, ci în parte și a statelor vecine. Prin urmare, Români cu o sută de ani înainte au dat statelor vecine câțiva oameni luminați și culți; ei furnizau cărți statelor vecine, dădeau ostași viteji, fețe bisericesti sus puse și diplomați iscușiți“²⁾.

1) În șase articole publicate în anul 1866 autorul vorbește despre școlile românești în timpul fanarioților.

2) *Ibidem* No. 17. 1867.

Cu aceeași compeliță și cu aceeași dragoste față de neamul românesc și de trecutul lui Gh. Gore vorbește și despre „*Dimitrie Cantemir*“¹⁾ și analizează cu mult spirit critic operele lui A. Donici²⁾. Fără îndoială Gh. Gore este unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului cultural românesc și unul din cei mai buni naționaliști basarabeni.

Alexis Nacco, care a dat cele mai bune traduceri în românește pe la anii 1866—1869 și care în traducerile sale și în încercările originale vădește calități de adevărat poet, a lăsat și o monumentală lucrare științifică, care va intra însă ca o pagină tristă în istoria culturală a provinciei dintre Prut și Nistru. Este vorba de „*Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*“³⁾, cea mai complectă și cea mai tendențioasă operă apărută în rusește asupra Basarabiei. Istoria lui Nacco cuprinde istoria teritoriului basarabean din vremurile Sciților până la anul 1812, adică până la anexarea acestei provincii de către Ruși. Cu o compeliță fără de păreche, invocând mărturiile scriitorilor antici, iar mai pe urmă a cronicarilor români, A. Nacco dezvoltă istoria provinciei noastre. Dar în această istorie, autorul, înfruntând adevărul istoric, caută să dovedească lucruri, care puteau să fie numai pe placul Rușilor. Tendința în genere se reduce la faptul, că Basarabia și în genere Țările Românești au fost în timpurile lui Traian un fel de Siberie, unde se exilau criminalii, că poporul român este o amestecătură de sânge în care elementul principal este sângele slav, că Rușii au pus stăpânire pe Ba-

1) Ibidem No. 19, 1867.

2) Ibidem No. No. 16, 18 și 24.

3) Алексѣй Накко. Исторія Бессарабин съ древнѣйшихъ временъ. Одесса, 1873—1876. 901 | 433 pag.

sarabia încă în timpurile formării statului rus, că Basarabia la anul 1812 era o țară pustie etc.

Este dureros să te ocupi cu analiza lucrărilor istorice a lui A. Nacco, om care nu putea să nu cunoască trecutul Basarabiei, adevărul asupra acestei provincii. Poate că demnitățile pe care le ocupa acest Român sub Ruși îl face să-și calce convingerile și să facă o istorie, în care caută să spele nedreptatea adusă de Ruși Basarabiei, reînviind teoria dușmanilor neamului românesc, care a fost combătută încă de către Miron Costin.

A. Nacco a mai scris o „*Schiță asupra administrației civile în Basarabia, Moldova și Muntenia în timpul războiului ruso-turc la 1806 — 1812*”¹⁾, lucrare bazată pe unele date din Arhiva Senatorilor din Chișinău și o altă operă: „*Antichitățile Basarabiei*”²⁾. Dar aceste lucrări n’au nici importanța, nici vina pe care o poartă cea dintâi lucrare. Soția lui A. Nacco, Olga Nacco a fost o remarcabilă nuvelistă, care s’a distins prin mai multe nuvele și schițe, în care se zugrăvește, nu fără talent, viața basarabeană³⁾.

În domeniul trecutului bisericesc a Basarabiei și în genere a Moldovei merită să fie remarcate cercetările lui I. Frățiman. În anul 1901 apare studiul lui „*Jacob (Stamati) episcopul Hușilor*”⁴⁾. În aceeași lucrare autorul, bazându-se pe izvoare românești, face o biografie completă a episcopului

1) Очеркъ гражданскаго управления въ Бессараби, Молдавіи и Валахіи во время русско-турецкой войны. 1806 — 1812. Зап. сдесск. о ва ист и древн., т. XI. р. 269 et passim.

2) Бессарабская старина.

3) Ольга Накко. Повѣсти и рассказы изъ Бессарабской жизни. Одесса 1900.

4) Іустинъ Фрацманъ. Хушскій епископъ Іаковъ (Стемета). Кишиневъ 1901.

Iacob, încadrată în împrejurările culturale și politice a Moldovei de atunci, vorbește pe larg de activitatea lui Iacob Stamatii, aducând și date necunoscute până atunci din viața și activitatea episcopului de Huși. În altă lucrare intitulată „*In chestia eparhiilor din Basarabia*”¹⁾ autorul stabilește legăturile Basarabiei cu biserica de dincolo de Prul, se oprește asupra eparhiilor Proilaviei (Brăilei), Hușilor și a Holinului, asupra mitropoliților și episcopilor și activității lor bisericesti și culturale, în special asupra episcopului Amfilohie Holiniul. În același sens este și lucrarea lui I. Frățiman asupra vieții și activității episcopului de Huși Inochentie²⁾.

De o mare însemnătate istorică sunt „*Operele comisiunii savante a arhivelor guvernământului Basarabia*”³⁾, care a început se apare la anul 1900. Ca redactor al acestor publicațiuni a fost Ioan Halippa, Român basarabean, unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului nostru. În cele trei volume al „*Operele comisiunii*” sunt publicate o mulțime de documente și studii privitoare la Basarabia, datorite în cea mai mare parte lui Ioan Halippa. Așa sunt „*Materialele privitoare la istoria Chișinăului din veacul XVI și XVII*”⁴⁾, „*Descrierea arhivei senatorilor*”⁵⁾, lucrare neterminată dar de o importanță deosebită, „*Cele mai importante date istorice asupra Basarabiei*”⁶⁾, „*O schiță istorică asupra invă-*

1) Иустинъ Франманъ. Въ [вопросу объ епархіяхъ въ Бессарабіи. Кишиневъ 1902.

2) I. Франманъ. Инокентій епископъ Хушскій. Кишиневъ, 1903.

3) Труды Бессарабской ученой архивной комисіи. Vol. I — 1900, Vol. II — 1902, Vol III — 1907.

4) Труды Бессарабской губернской ученой архивной комисіи. V. I.

5) Ibidem, vol. I, II și III.

6) Ibidem, vol. II.

țământului din Basarabia în prima jumătate al veacului XIX-lea¹⁾, o serie de documente privitoare la unele localități din Basarabia și la unele familii boerești, o *catagrafie dela anul 1817*²⁾ etc.

Istoricul Basarabiei nu va putea trece cu vederea studiile conștiințioase ale lui Ioan Halippa, pentru care autorul a avut de suferit din partea autorităților rusești.

Din lucrările izolate, care au apărut în Basarabia sub regimul rusesc și în care s'a manifestat interesul față de neamul românesc și de trecutul lui face parte și lucrarea lui Paul Gore, fiul naționalistului Gheorghe Gore, un vechiu luptător pentru cauza românească în Basarabia. Este o lucrare intitulată „*Memoriu asupra mazililor din Basarabia*”³⁾, în care autorul un bun jurist și un cunoscător distins al istoriei românești, ia apărarea din punct de vedere juridic și istoric a mazililor din Basarabia, ale căror drepturi începeau să fie încălcate de către guvernul rus, ceea ce a produs chiar răscoale în satele mazilești.

O lucrare, care a rămas aproape necunoscută, dar care și-a avut rostul ei pe vremuri este lucrarea lui Pant. Halippa, a cunoscutului luptător basarabean, care poartă următorul titlu: „*Scurtă schiță istorică asupra Basarabiei până la alipirea ei la Rusia*”⁴⁾. Autorul începe istoricul Basarabiei cu înființarea principatului Moldovei și urmărește soarta acestei provincii în strânsă legătură cu Moldova.

1) Ibidem, vol. II.

2) Ibidem, vol. III.

3) П. Г. Горе, Записки объ однодворцахъ Бессарабин (мазылазъ). Кишиневъ 19 8.

4) П. Н. Халиппа, Краткій историческій очеркъ Бессараби до присоединенія ея къ Россіи, Юбилейный бессарабскій сельско-хозяйственный календарь на 1914, р. р. 81—125.

Este cea mai obiectivă istorie a Basarabiei, tipărită în rusește, alcătuită după datele mai recente ale științei românești, expuse cam rigid, dar concis și clar.

Poetul A. Mateevici a lăsat și câteva lucrări cu caracter științific, sau mai bine zis lucrări de popularizare, tipărite parte în românește în revista „Luminătorul”, iar parte în rusește în „Buletinul eparhiei Chișinăului”. Așa în anul 1913 ¹⁾ apare lucrarea lui A. Mateevici despre „Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni”, scrisă după un studiu mai complex al lui Auxentie Stadnișchi. În același an A. Mateevici publică o lucrare asupra „Tipăriturilor noastre bisericesti ¹⁾”, în care, folosindu-se de „Istoria literaturii religioase românești” a lui N. Iorga, autorul ne dă un istoric al apariției cărților bisericesti în limba românească în legătură cu viața culturală a Românilor, oprindu-se mai amănunțit asupra înființării tipografiei în Chișinău.

Din lucrările scrise în rusește ale lui A. Mateevici cea mai interesantă este lucrarea publicată la anul 1910 sub titlu „Momentele influenței bisericesti asupra originii și dezvoltării istorice a limbii moldovenești ¹⁾”. În această lucrare autorul ne dă o scurtă istorie a dezvoltării limbii românești, oprindu-se asupra influenței limbilor străine și în special a celei slavone. Autorul găsește că această influență a fost binefăcătoare pentru limba românească. În genere lucrarea este făcută după ultimele date ale științei, dar autorul arată că drumul pe care a apucat limba românească din regat, introducând alfabetul latin și

1) „Luminătorul” 1913. August, Septembrie, Octombrie și Noembrie.

1) „Luminătorul” 1913. Iunie, Iulie, August și Septembrie.

1) Вишневская епархіальныя вѣдомости 1910 № 45, № 49, № 52.

neologisme, este un drum greșit și că este un bine pentru poporul basarabean, că el, alipindu-se la Rusia, și-a păstrat limba veche bisericească, scrisă cu slovă cirilică. Aceleași idei le dezvoltă autorul în alt articol „Adaos la articolul: Momentele influenței bisericești 1)“ etc., provocat de un răspuns cam aspru al autorului acestei lucrări, în care s'a arătat nelemeinicia afirmațiilor lui A. Mateevici în primul articol 2).

A. Mateevici a mai lăsat și două articole cu caracter folcloristic: unul — „Bocetele de înmormântare moldovenești“ și altul „O schiță asupra tradiției religioase moldovenești“, în care autorul pe lângă date pe care le culege din lucrările lui Sim. Marian aduce și contribuții noi din viața basarabeană.

Operele lui A. Mateevici, în care el se ocupă de viața poporului românesc, de trecutul lui, poate au multe neajunsuri din punct de vedere științific, dar aceasta era natural, întrucât autorul le-a scris când își urma studiile.

Ieromonahul Gurie Grosul, actualul arhiepiscop al Basarabiei, în anul 1910 publică un studiu, „Momentele principale în istoria tipăririi cărților moldovenești în Basarabia“ 3). În acest studiu interesant autorul pe baza actelor stabilește în ce împrejurări s'a înființat tipografia la Chișinău de către Gavriil Banulescu-Bodoni, corespondența acestui din urmă cu autoritățile superioare rusești, vorbește

1) Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1911, № 42.

2) «Бессарабская жизнь» 1911, № 172. «Нѣчто отъ филологин». С. Ч-анъ.

3) Труды Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества, 1-й выпускъ. Кишиневъ 1910. Іеромонахъ Гурій. Главнѣйшіе моменты въ исторіи молдавскаго книгопечатанія въ Бессарабіи.

despre primele cărți tipărite în românește și se oprește destul de amănunțit asupra închiderii tipografiei la anul 1883. A doua parte a lucrării este consacrată redeschiderii tipografiei eparhiale și tipăririi cărților noi.

Cu un an înainte apare lucrarea preotului A. Ciolac „Cărțile bisericești basarabene în limba română”¹⁾. După ce se face istoricul deschiderii tipografiei la Chișinău, autorul se oprește într'un mod foarte conștiincios asupra cărților care au apărut în Basarabia, confruntând textul unor din ele și stabilind legăturile acestor tipărituri cu tipăriturile românești.

Dacă trecem cu vederea numeroasele lucrări ale lui A. Iașimirschi și A. Stadnițchi, care aveau în ei și sânge românesc și care au adus un tribut foarte mare științei rusești prin cercetările lor în domeniul legăturilor slavo-române, nu putem să nu amintim lucrările unuia din cei mai buni profesori de drept din Rusia, ale lui Leon Casso, Român basarabean, fost ministru de instrucție în Rusia, care în aceasă din urmă calitate și-a lăsat o amintire nu tocmai frumoasă în cercurile democratice rusești, dar care a lăsat câteva lucrări de o valoare științifică incontestabilă. Din aceste lucrări — „Dreptul bizantin în Basarabia”²⁾, „Un codificator uitat al dreptului basarabean”³⁾ și „Rușii la Dunăre și înființarea Oblastiei Basarabiei”⁴⁾, fac parte din lucrările care ating chestiunile Românilor basarabeni. În special în ultima lucrare autorul cu o obiectivitate, pe care nu i-o permitea postul ce-l ocupa,

1) *Ibidem*. Выпускъ 2-й. А. Челахъ. Бессарабскія богослужебныя книги на молдавскомъ языкѣ. р. р. 1—29.

2) Византийское право въ Бессарабiи. Москва. 1907.

3) Забытый кодификаторъ Бессарабскаго права. С.-Петербургъ. 1913.

4) Россия на Дунаѣ и образованiе Бессарабской области. Москва. 1913.

vorbește, bazindu-se pe documente, despre ocupația rusească, răpirea Basarabiei, autonomia, care a fost acordată Basarabiei la început, arătând, cum această autonomie a fost cu încetul încălcată de către guvernul rus.

Însfârșit, ca o complectare al acestui capitol, ne vom permite să amintim și despre unele studii al autorului acestei cărți, care se referă la folclorul românesc, cum este lucrarea: „*Legendele românești despre Maica Domnului*“¹⁾ și „*Mitul despre Aranea în legendele Maicii Domnului*“²⁾ și lucrările în legătură cu relațiile culturale româno-ruse, cum sunt: „*Dicționarul slavo-român din biblioteca societății de istorie și antichități ruse din Moscova No. 240*“¹⁾ și „*Dosoftei, mitropolitul Sucevei și activitatea lui cărturărească*“²⁾, studiu publicat de către Academia de știință rusă.

1) «Румынскія легенды о Богородицѣ». Этнографич. обзоръ. 1911, № 3—4.

2) Милъ объ Арахидъ въ Богородичной легендѣ. С.-Петербургъ. 1912.

1) Румыно-славянскій словарь библиотеки моск. общества исторіи и древностей № 240. Русскій филологическій вѣстникъ 1914, № 1.

2) Митрополитъ Сучавскій Досоей и его книжная дѣятельность. Изданіе Императорской Академіи Наукъ. Кіевъ. 1915.

ÎNCHEIERE.

Am examinat unele fapte cu caracter cultural din trecutul Basarabiei și am văzut, că Românii basarabeni timp de o sută de ani au luptat pentru menținerea vechilor așezăminte de cultură, pentru menținerea vechei organizații administrative, bisericesti și școlare. Această luptă n'a avut caracterul luptelor, pe care le-au dus Românii ardeleni și bucovineni cu slăpânitorii lor.

Condițiunile vieții sociale și politice din Rusia erau de așa natură, că lupta se putea duce mai mult sub forma unei rezistențe pasive. În această luptă a lipsit elementul religios, a divergenței profesionale între Ruși și Românii Basarabeni, care oțelește sufletul poporului, care pasionează masele: ortodoxismul slăpânitorilor și a supușilor Moldoveni a fost elementul de temperare, de calmare a spiritelor, și a dus la formele de luptă pe care le-am văzut. Și în rezistența pe care au arătat-o basarabeni față de încercările Rușilor de-ai înstrăina, instinctul de conservare a neamului a jucat primul rol.

Din cercetările de mai sus am văzut, că toate clasele sociale din Basarabia au avut partea lor de muncă în menținerea vechilor tradiții culturale: și boerimea basarabească, și preoțimea, și în genere intelectualitatea și-au dat tributul său în această privință. Am mai constatat, că manifestațiuni cu caracter cultural și național au fost foarte multe, că a-

cesle manifestațiuni au avut un caracter specific basarabean, uneori fără nici o legătură cu mișcările culturale din alte provincii românești.

Dar toate aceste manifestațiuni, izolate la prima vedere, au fost în legătură organică cu viața poporului de jos. Toate cărțile cu caracter religios, didactic, toate încercările de literatură, scrierile periodice, nu au putut răsări pe un ogor sterp. Ele au avut ca izvor energia națională a poporului dela sate, care a trăit în tradițiile culturale vechi, în obiceiurile și datinele strămoșești, în cântecele și basmele neamului românesc întreg. Și manifestațiile culturale pe care le-am cercetat în lucrarea noastră sunt numai niște reflexe palide ale vieții naționale țărănești.

Am mai putea trage încă următoarele concluzii: în primele trei sferturi ale viacului trecut viața culturală națională în Basarabia a fost mult mai intensă decât în ultimul sfert al acestui veac. Aceasta se explică, pe de o parte, prin faptul că până pe la anul 1870 și ceva în Basarabia erau încă vii amintirile trecutului, iar pe de altă parte, Basarabia, fără legături de căi ferate cu Rusia, aproape fără școală, era izolată de restul Rusiei, mai cu seamă dacă luăm în considerație că basarabenii au fost scutiți de a face armata până la anul 1874. Războiul ruso-româno-turc care între alte probleme a ridicat și problema Basarabiei, în special acelei de sud, a întărit vegherea statului rus, care dela această dată face încercare de rusificare mai sistematică și mai artificială. Dar această rusificare a atins până la oarecare măsură numai pătura de sus: țărănimea în masele ei nu s'a schimbat, nu a fost înstrăinată deloc: ea a păstrat cu sfințenie ființa neamului românesc în provincia între Prut și Nistru.

INDICE DE NUME PROPRII.

A

- Aaron, prof. 111, 116
 Acherman (Cet.-Albă), 5,
 6, 20, 21, 22, 23, 167, 171.
 Alexandri V. 129, 131, 139,
 185, 187, 190, 191, 203,
 210, 231, 232, 236, 239,
 240, 241, 242, 244, 245,
 246, 247, 252, 263, 264,
 290, 294, 295, 320.
 Alexandri Nic. 307, 310,
 312.
 Alexandreni 30.
 Alexandrescu Gr. 129, 138,
 140, 203, 264.
 Alexandrescu Petre 184,
 186, 187, 190, 192, 193,
 196.
 Alexandru I 13, 14, 16, 17,
 19, 46, 48, 62, 94, 145,
 167, 171.
 Alexandru II 154, 216.
 Alexandru cel Bun 116, 127.
 Amfilohie Hotin. 24, 25, 324.
 Amvrosie mitrop. 41.
 Amoro 303, 304.
 Andronic arh. 150.
 Andronovici 191.

- Antonie arhim. 69.
 Antonie igum. 160.
 Apostoleanu 187.
 Arcadie episc. 72.
 Arceleanu 189.
 Arionescu 189.
 Armenopulo legisl. 97, 172.
 Artemida 201.
 Atachi 160, 196.
 Axacov 198.

B

- Bahmetiev 19, 145.
 Balanescu C. 184, 189.
 Baliaga Th. 70, 162.
 Baltaga Vl. 302.
 Bălătescu 187.
 Bălți 126, 165, 166, 171,
 172, 184.
 Bârlad 283.
 Bârcă V. 295.
 Beldiceanu N. 139.
 Belador M. 187, 188.
 Beleze 129.
 Bender (Tighina) 5, 6, 20,
 21, 124, 142, 167, 171,
 187, 218, 254.
 Berânda P. 321.

- Berechet Șt. 29, 180.
 Blanu I. 25, 44, 45, 46, 49,
 153.
 Bilevici Gavr. 172, 173.
 Bilevici Gh. 124, 173.
 Blaj 49, 50, 52, 70.
 Bobeică T. 168.
 Bobeică pr. 295.
 Bobescu 184, 187, 190.
 Bobulescu C. 249.
 Bolintineanu 129, 264.
 Bocancea 180.
 Bogos Șt. 180.
 Bogos D. 264.
 Botezat A. 185.
 Botez Gh. 187.
 Bour-Cazâu I. 272-173.
 Brăescu V. 296, 297, 298,
 299.
 Brănești 254.
 Brunov 94.
 Briceni 9.
 Buda 30, 69.
 București 1, 4, 5, 59.
 Bug 23.
 Bujor 7.
 Buicani 154.
 Bugeac 5, 9.
 Bufier 25.
 Bumbăța 29.
 Burada T. 187, 188.
 Buzdugan I. 265, 311.
- C**
- Cainar 149.
 Calimah Gr. 23.
 Callaș V. 204, 219.
 Cantemir D. 110, 319, 321,
 322.
 Capodistria 14, 97, 168.
 Căpriană 22.
 Caracușeni 296.
- Cărbuna 149.
 Carlojan V. 29.
 Casso L. 5, 14, 15, 19, 94,
 97, 328,—329.
 Cașcalia 317.
 Catargiu 189.
 Cazacliu V. 180, 306.
 Cazacu A. 201.
 Cazacu P. 311.
 Cazimir T. 174.
 Căușani 23.
 Charcov 63.
 Chiev 25, 25, 28, 29, 40,
 44, 59, 162, 180, 182,
 274.
 Chiperceni 265.
 Chilia 2, 5, 20, 21, 22, 23.
 Chiselev 5.
 Chiștelnița 138.
 Chiruș D. 196, 198.
 Chiriac 151.
 Churchiul 22, 30.
 Cernăuși 173, 183.
 Ciadâr Lunga 142.
 Ciachir M. 75.
 Cianoglu I. 264.
 Ciceagov P. 38.
 Cichindeal D. 140, 203,
 295.
 Ciobanu Șt. 143, 162, 164,
 165, 170; 181.
 Ciolac A. 45, 54, 62, 69,
 328.
 Ciugureanu D. 180, 311.
 Ciurea 197.
 Ciheidze 180.
 Clișcouși 11.
 Codreanu Gh. 134—137.
 Cociubei cont. 171.
 Colencouși 149.
 Cononovici E. 191, 192.
 Constantinescu Gr. 75, 76,
 180, 305, 306.

Constantinescu I. 187.
 Constantinopol 15.
 Colțov A. 274.
 Costin M. 323.
 Coșbuc Gh. 139, 294.
 Costinovici C. 303.
 Cotrubenco M. 75.
 Crețeanu Gh. 129, 139.
 Craiova 187.
 Creangă I. 138, 140, 295.
 Crilovschi A. 25.
 Crupenschi M. 50.
 Crușevan P. 290.
 Crălov I. 203, 204, 205,
 206, 207, 208, 220, 221,
 222, 225.
 Cubolteanu P. 137, 138.
 Cuintilian 115.
 Cujbă S. 290.
 Curdinovschi V. 23.
 Cunițchi L. 165, 166.
 Cunițchi P. 160.
 Cușnicov 4.
 Cuza Varlaam 50, 52, 53.

D

Dădățchi M. 162.
 Danilevschi N. 162.
 Dănga Gh. 302.
 Dănilă S. 302, 306.
 Derjavin G. 211, 212, 213,
 214.
 Dicescu A. 191.
 Dicescu I. 191.
 Dicescu P. 191.
 Dimachi N. 112.
 Dimitrescu 189.
 Dimitrie Sulima ep. 5, 6,
 30, 63, 68, 146, 160, 169.
 Dimitriu I. 198, 199.
 Dobrușa 30, 150.
 Dobrovăț 50.

Dionisie igum. 302.
 Doncev I. 78, 121, 134,
 143, 173, 174, 175, 185,
 186, 216, 315.
 Donici A. 112, 128, 132,
 138, 140, 195, 203, 205,
 220, 253, 311, 322.
 Donici E. 253, 254.
 Donici M. 252—263.
 Donici Vas. 254.
 Donici Vict. 260.
 Donici legisl. 97, 172.
 Donie Gr. 28, 29.
 Dosoftei mitr. 24, 329.
 Draganov P. 109.
 Drăghici M. 4, 5.
 Dubosari 86.
 Dumbravă 180.
 Dumitrașcu 180.
 Dunăre 1, 2, 98.

E

Ecaterina II 23, 28.
 Ecaterinoslav 109.
 Eliade P. 93.
 Efes 201.
 Eminescu M. 139, 295, 311.
 Enea N. 302.
 Erostrat 201.
 Esop 201.
 Evolschi A. 187.

F

Fălești 242.
 Filaret mitr. 187.
 Feodorov. guvern. 175,
 177.
 Finlanda 17, 195.
 Florești 196.
 Frățeștii de sus 219.
 Frățiman I. 323—324.

Friptu I. 311.
Frumoasa 242.
Frisch 184.

G

Galuşcă 189.
Gangardt I. 189.
Gangura 149.
Gavriil Banulescu · Bodoni
mitr. 5, 7, 13, 14, 15, 16,
22, 30, 32, 33, 36 65, 68,
76, 78, 145, 146, 160,
161, 167, 168, 326, 327.
Gavriliţa E. 290, 291.
Găvănescu 139.
Gânceşti 272.
Georgia 17, 145.
Ghica Scarl. Gr. 23.
Ghentus P. 30.
Ghenadie ep. 36.
Ghenzul V. 310.
Ghepeţchi E. 162.
Gherbanovschi I. 162.
Ghibu O. 77, 90, 91, 119, 313.
Glijinschi A. 162.
Goga O. 294.
Gogol N. 317, 319.
Golercani 29.
Golifin 15, 50.
Gore Gh. 320 - 322, 325.
Gore P. 154, 181, 182, 264,
325.
Gorovei A. 200.
Graur V. 191.
Grecia Nic. 52.
Grecu Const. 33.
Grigorie dasc. 13.
Grigoriev 142.
Grosman 187.
Gurie, arhiep. 30, 33, 75,
76, 140 - 141, 143, 295,
300, 327-328.

Gusti D. 129.
Gumalie 191.
Gurschi Gr. 67.

H

Hăjdeu A. 315.
Halippa I. 1, 79, 89, 97, 109,
166, 175, 254, 324 325.
Halippa P. 137, 158, 264,
265, 272, 290, 307, 310.
Hâncu D. 109, 200.
Hâncu I. 87, 109-119, 121,
131, 143, 161, 168, 171,
173, 183, 315.
Haneş P. V. 36, 44, 93, 97,
315.
Hartia V. 158, 190.
Harling I. 14, 57, 144, 145.
Harea V. 311.
Haşnaş 189.
Herăscu 321.
Herta V. 182.
Hemner 205, 206, 208.
Hodoş N. 212.
Hotin 8, 11, 20, 21, 126,
167, 171, 197.

I

Iacob (Stamati) ep. 323.
Iaşi 3, 24, 30, 69.
Ianculescu 187.
Iarovschi V. 156, 157.
Iaşimirschi A. 183, 328.
Ignatovici I. 75, 76.
Ignatovici M. 302.
Inculeţ Th. 158, 290.
Inochentie ep. 324.
Iorga N. 326.
Ipsilanti 50, 249.
Ionescu Darzeu E. 151.
Işnovăţ 29.

Ispirescu P. 139.
 Istrali St. 29.
 Ismail 171.
 Ismailov 206.
 Iurachin 41.
 Iustinian imp. 15.

J

Jävreni 201.

L

La Fontain 205.
 Lancaster 87, 97, 168.
 Lăpușna 22.
 Lașcu L. 125.
 Lașcov N. 123, 172, 254.
 Lavrov maior 21.
 Lemau O. 75.
 Lemiș 185.
 Leon imp. 56.
 Lermontov M. 210, 222, 223,
 225, 227, 229, 230, 241.
 Lipcani 21.
 Lomonosov M. 82, 83, 102.
 Lotoșchi 31, 109, 161, 162.
 Luchian G. 187.
 Luchian N. 184, 187, 189,
 190.
 Lupu Vas. 15, 23, 321.
 Lupul protopop 32.
 Lupescu M. 140.

M

Madan Gh. 186, 187, 189,
 190, 192, 193, 294, 295.
 Maleavinschi Th. 5.
 Malinți 11.
 Mănolescu Gr. 184, 189.
 Manega P. 94, 96, 97.
 Marișev 180.

Marian S. F. 142.
 Margella Șt. 82, 83, 93-102,
 105, 168, 315.
 Mărzacu I. 199.
 Marx A. 222.
 Mașcauți 200, 201.
 Mateevici L. 45.
 Mateevici A. 49, 180, 273,—
 284, 290, 302, 326, 327.
 Mavrocordat A. 153.
 Mavrocordat ispr. 3.
 Mazarachi 30.
 Merejcovschi 274.
 Meșcerschi 213.
 Mihalevici 25.
 Mihai Viteazul 112, 113.
 Millo M. 185.
 Minciună M. 306.
 Moghileanschi M. 158.
 Moisiu V. 155.
 Molești 30.
 Morozov P. 214.
 Movilău 33, 160, 190.
 Movilă P. 321.
 Moscova 59, 65, 75, 75,
 86, 254.
 Murafa S. 180, 307, 310,
 312.
 Muranevici Sp. 75, 300.

N

Nacco A. 203, 215 — 241,
 249, 322—323.
 Nacco O. 218, 263, 323.
 Nadson 275.
 Napoleon 2, 46, 249.
 Nastase Gh. 311.
 Neamțu 40, 69, 75.
 Neamțul Nou 24, 71, 150.
 Negruți C. 138, 264, 290.
 Negruți I. 191, 192.
 Nicolae I 64, 65, 68, 93, 202.

- Nicolaev 63.
 Nimoreni 140.
 Nistor I. 20, 185.
 Nistrul 23, 38, 40, 71, 144,
 190
 Nour A. 290, 292.
- Oatu V. 290.
 Obreja 242.
 Ocna 10.
 Ociacov 39, 109.
 Odesa 156, 174, 182, 185,
 190, 194, 202, 218, 254,
 258.
 Odobesti 10.
 Olenin 142.
 Orhei 7, 22, 23, 29, 63,
 126, 138, 147, 148, 191.
 Ovidiu 26.
 Ovidiopol 109.
- Păliescu T. 155.
 Pann A. 139, 295.
 Pamfile T. 140.
 Parhomovici I. 63, 147,
 160, 161, 179.
 Paris 94, 96, 235.
 Pârjolteni 155.
 Parieniev Const. 72, 75,
 302.
 Păun Gh. 186, 241-252, 263.
 Păun M. 243.
 Pavel arhiep. 35, 147, 149,
 150.
 Pelivan I. 255, 290, 311.
 Pepenești 258.
 Petersburg 18, 19, 38, 49,
 50, 51, 52, 53, 67, 75,
 83, 87, 94, 97, 109, 110,
 113, 117, 119, 124, 154,
 165, 168, 172, 182, 217.
- Petru cel Mare 82.
 Platon arh. 24, 45.
 Pocembeni 197.
 Podolia 17.
 Pogibca 156.
 Pogor V. 112.
 Poltava 65.
 Poniatovschi pr. 70.
 Poni M. 140, 290, 311.
 Polonia 17, 24, 145.
 Popa 190.
 Popescu C. 158-140, 145,
 191, 310.
 Popovici Gh. 32.
 Popovici Const. 75, 300,
 302.
 Popovici M. 187.
 Popov. A. 124.
 Porumbescu C. 290.
 Potemchin 28.
 Potemcov 303.
 Proca 198.
 Prozorovschi 21
 Prui 2, 5, 7, 9, 10, 11, 21,
 30, 35, 38, 71, 99, 121,
 144, 185, 186.
- R**
- Racu Gh. 295.
 Radu Rosetti 3, 159.
 Rachitna 11.
 Rădulescu-Codin C. 158,
 140.
 Rădulescu I. 180, 225, 226,
 227, 302.
 Rădulescu H. 138.
 Ralli Z. 151.
 Răspoveni 30.
 Râșcani 151, 202.
 Razu 191.
 Rejep P. 137.
 Reutul 261.

Roman T. 264, 273, 295.
 Romanescu A. 184, 190.
 Rozanov 274.

S

Şabo 5, 6.
 Sadoveanu M. 295.
 Sârbu I. 200, 215, 222, 241.
 Sârbu V. 201.
 Sârcu P. 183.
 Saviţchi Dim. 87, 161.
 Savoischii 191.
 Scumpia 30.
 Sevorţov M. 70, 270.
 Semigradov N. 191.
 Serbova-Sârbu 192.
 Serghie arhiep. 70.
 Sevastian (Vesti) ier. 63, 67.
 Şerban Cantacuzino 49.
 Shackespeare 190.
 Silin A. 30, 63.
 Silvan 181.
 Şincai Gh. 320.
 Sion Gh. 129, 138, 139, 214, 295.
 Sobieschi I. 321.
 Socola 30, 35, 161, 164, 166.
 Soroca 21, 25, 126, 196.
 Smotriţchi Mel. 82.
 Speranţă T. 140, 295.
 Stadniţchi A. 15, 22, 23, 36, 39, 42, 45, 46, 49, 52, 53, 59, 60, 61, 63, 79, 146, 326, 328.
 Stamali C. 112, 195, 203, 205, 208, 220, 222, 264.
 Smamali C. C. 317-319.
 Stamali L. 296, 297, 298, 299.

Stamali N. 264.
 Stamali T. 151.
 Ştefan cel Mare 22, 111, 112.
 Ştefan dasc. 29, 159.
 Stere C. 287.
 Stârcea Gh. 290.
 Străşeni 183.
 Stroescu V. 307.
 Sturdza A. 315, 316.
 Sturdza I. 175.
 Sturdza Sc. 6, 13, 15, 144, 315.
 Suruceanu C. 151.
 Suroceanu T. 191.

T

Tabora 3.
 Tardini F. 189.
 Tăutu 129.
 Tecuci 196.
 Teoclist mihr. 116, 127.
 Teodorini 184, 186, 187.
 Teţcani 30.
 Timoşevschi A. 162.
 Tintul 22.
 Ţiţeron 25.
 Tiraspol 21, 109.
 Todorova N. 303.
 Tolstoi L. 138, 139, 198.
 Tolstoi A. 274, 276, 278.
 Truşeni 30.
 Truşi 189.
 Tudor Gh. 302, 303, 304.
 Turceni 254.
 Turghenev I. 139.

U

Ulise 26.
 Ureche V. 139.

V

Văcărescu E. 245.
Valea Trăisteni 155.
Valul lui Traian 318.
Vântu M. 178 290.
Varlaam arh. 286.
Vârnav C. 196.
Vârnav T. 33, 159, 195-200.
Vârnav M. 196.
Vartic Lupu 29.
Vartolomei Măzăreanu 29.
Vasilache Sardar 21.
Văscăuși 151.
Veniamin Costachi 31, 161,
162.
Vicol T. 311.

Vighel T. 315, 317.
Visarion Puiu arh. 22.
Visterniceanu 157, 158.
Vlădicescu 189.
Vladimir arhiep. 71, 72, 74,
179.
Vlahuță A. 159, 264.
Volfensohn D. 158.
Voltair 112.

Z

Zaharov F. 158.
Zain 273.
Zamfirescu M. 129, 264.
Zarojani 11.

CUPRINSUL.

I

Basarabia în anul 1812.

Pagina

Tratatul dela București. Cum a reacționat populația românească basarabeană la anexarea Basarabiei de către Rusia. Nemulțumirile în sânul populației. Măsurile guvernului rus pentru a îndulci regimul. Regulamentul dela 1818. Basarabia din punct de vedere cultural înainte de 1812	1 — 55
---	--------

II

Tipărițile bisericеști.

Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni. Înființarea tipografiei eparhiale. Rolul Mitropolitului Gavriil în traducerea și tipărirea cărților bisericеști. Cărțile bisericеști tipărite în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni. Dimitrie Sulima și cărțile tipărite de el. Alte tipăriți. Reînființarea tipografiei eparhiale și cărțile bisericеști noi	36 — 76
--	---------

Cărțile didactice românești din Basarabia.

Pagina

Bucoavna dela 1814, 1815. Gramatica ruso-română dela 1819. Tablele lancasteriene dela 1822. Bucoavna dela 1822. Ștefan Margellă și gramatica lui. „Abecedarul” tipărit între anii 1830—1840. Gramatica ruso-română tipărită pe la anii 1830—1840. Iacob Hâncu. Crestomația românească a lui I. Hâncu. Gramatica lui I. Hâncu. Alte cărți românești tipărite de I. Hâncu. Bucoavnele dela 1842, 1844, 1861 și 1865. Ioan Doncev. Abecedarul, cartea de citire și gramatica lui I. Doncev. „Convorbirile ruso-române” dela 1877. Cărțile didactice ale lui Gh. Codreanu, P. Rejep, C. Popescu, arhimandritul Gurie (Grosu), M. Ciachir 77 — 143

IV

Limba românească în biserică și instituțiile de stat din Basarabia.

Acte bisericești. Limba română în serviciul divin și în corespondența bisericească. Viața culturală în mănăstiri. Limba românească în administrația civilă în primii ani după anexarea Basarabiei. Câteva acte oficiale tipărite în românește. Zemstvele și limba românească . 144 — 158

V

Limba românească în școala basarabeană.

Inițierea seminarului din Chișinău. Limba românească în programul seminarului. Școlile lancasteriene. Liceul regional și școlile ținu-tale. Incercările de a introduce limba maternă în școala basarabeană după revoluția dela 1905. 159—185

Teatrul românesc în Basarabia.

Pagina

Primele reprezentații românești la Chișinău. Reprezentațiile lui Teodorini. Trupa lui Nicolae Luchian și repertoriul ei. Costachi Bălănescu la Chișinău. Gr. Manolescu și Aristița Manolescu. Turneurile lui P. Alexandrescu și Bobescu. Trupele de amatori din Basarabia . . .	184—193
---	---------

VII

Scriitorii basarabeni.

Considerațiuni generale. Teodor Vărnăvoian Sârbu. Alexis Nacco. Gheorghe Păun. Matei Donici. Tudose Roman. Alexie Mateevici .	194—284
---	---------

VIII

Publicațiile periodice românești.

„Buletinul eparhiei Chișinăului“ din anul 1867 — 1871, „Basarabia“. „Viața Basarabiei“. „Moldovanul“. „Basarabia reînviată“. „Luminătorul“. „Făclia țării“. „Glasul Basarabiei“. „Cuvânt moldovenesc“. Calendare moldovenești. „Școala moldovenească“	285—315
---	---------

IX

Studii rusești asupra trecutului și culturii Românilor.

Notițele de călătorie a lui A. Sturdza. Scrierile lui C. C. Sămăni. Cercetările lui Gh. Gore. Lucrările istorice a lui A. Nacco. Scrierile lui I. Frățiman. Ioan Halippa și „Operele comisunii savante a arhivelor guvernământului Basarabiei“. Lucrările lui P. Gore. Schița istorică a lui Pant. Halippa. Lucrările lui A. Mareevici, I. P. S. Gurie Grosu și A. Ciolac. Cercetările lui L. Casso	314 - 329
Incheiere	330 - 341
Indice de nume proprii	332—339
Cuprinsul	340—343
Errata	344

ațiune

VERIFICAT

VERIFICAT

ILUSTRĂȚII.

	Pag.
1. Portretul mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni	51
2. Titlul „Vieților sfinților“	73
3. Tabla lancasteriană No. 34	88
4. Titlul bucoavnei dela 1822	91
5. Ilustrație din bucoavna dela 1822	92
6. Prima pagină a abecedarului din anii 1830—1840.	103
7. O pagină din crestomația lui I. Hâncu	111
8. Titlul gramaticii românești a lui I. Hâncu	114
9. Titlul bucoavnei dela 1861	118
10. Titlul bucoavnei dela 1863	122
11. Portretul lui Ioan Doncev	123
12. Titlul „Cursului primitiv de limba română“ a lui I. Doncev	125
13. Titlul abecedarului lui I. Doncev	133
14. Portretul lui Gh. Codreanu	135
15. Un act bisericesc eliberat de protopopia Orhelu- lui la anul 1820	148
16. Titlul cărții despre filoxeră dela 1886	157
17. Titlul „Alcătuirilor“ lui I. Sârbu	209
18. Portretul lui Alexis Nacco	217
19. Autograful lui A. Nacco	224
20. Portretul lui Gheorghe Păun	243
21. Portretul lui Matei Donici	255
22. Titlul revistei „Luminătorul“	301
23. Titlul revistei „Cuvânt moldovenesc“	309

ERRATA.

<u>Pag.</u>	<u>Tipărit :</u>	<u>Trebuie să fie :</u>
2 rândul al 2-lea sus	<i>mai</i>	Mai
2 " " 18-lea sus	<i>că acest</i>	ca acest
15 " " 11-lea jos	<i>cu legile</i>	de legile
22 " " 13-lea sus	<i>Tiutului</i>	Tintului
23 " " 7-lea sus	<i>zisă</i>	zisă
24 " " 2-lea jos	<i>de ep</i>	de pe
25 " " 4-lea jos	<i>Prafăța</i>	Prefața
32 " " 3-lea jos	<i>Gherghe</i>	Gheorghe
35 notița de jos	<i>1914</i>	1814
37 rând. 3-lea și 4-lea sus	<i>ise</i>	i-se
38 rândul al 5-lea sus	<i>caruia</i>	căreia
38 " " 2-lea jos	<i>în ea</i>	în el
50 " " 14-lea jos	<i>a lui</i>	al lui
52 " " 4-lea sus	<i>în care</i>	de care
55 " " 11-lea sus	<i>Răsădenția</i>	Răsădenția
57 " " 5-lea sus	<i>îmreunat</i>	împreună
63 " " 11-lea sus	<i>a mitropoliei</i>	al mitropoliei
64 " " 15-lea jos	<i>arhiescopul</i>	arhiepiscopul
65 " " 11-lea sus	<i>a cărei</i>	al cărei
72 " " 1 sus	<i>spesele</i>	mașinele
85 " " 1 jos	<i>desiguri</i>	desigur
93 notița de jos	<i>Petrer</i>	Petre
113 rândul al 12-lea sus	<i>desre</i>	despre
113 " " 14-lea sus	<i>Iacov</i>	Iacob
115 " " 10-lea sus	<i>Alind</i>	Altud
128 " " 6-lea sus	<i>I. Donici</i>	I. Doncev
147 " " 12-lea sus	<i>propagator a</i>	propagatori ai
147 " " 15-lea sus	<i>să</i>	se
147 " " 16-lea sus	<i>Hârjanca</i>	Hârjauca
149 " " 4-lea jos	<i>lmba</i>	limba
158 " " 3-lea jos	<i>v'om</i>	vom
159 " " 8-lea jos	<i>Șiefan</i>	Ștefan
159 " " 7-lea jos	<i>indicați</i>	indicații
161 " " 2-lea sus	<i>era</i>	erau
176 " " 11-lea sus	<i>comîlecte</i>	complete
176 " " 12-lea sus	<i>mopernă</i>	maternă
181 " " 8-lea sus	<i>prîn</i>	prin
191 " " 9-lea sus	<i>ittlu</i>	titlu
212 " " 12-lea jos	<i>Minevra</i>	Minerva
225 " " 2-lea sus	<i>scimbe</i>	schimbe
225 " " 14-lea sus	<i>comporație</i>	comparație
239 " " 7-lea sus	<i>ia</i>	i-a
249 " " 9-lea jos	<i>Atuxandru</i>	Alexandru
252 " " 15-lea sus	<i>poparan</i>	poporan